

Kirkegårdskultur 2023-24

Tema:
Graven som politisk kampplads

Kirkegårdskultur

2023-24

Formand: Elof Westergaard
Tlf. 7542 1800
eve@km.dk

Næstformand: Mette Fauerskov
Tlf. 2225 8667
mf@mflandskab.dk

Kasserer: Dennis Næser
Tlf. 4046 7414
dgn@horsenskirkegaarde.dk

Administration, Foreningen for Kirkegårds kultur
ekspedition og c/o Jens Dejgaard Jensen
webmaster: Præstbrovej 347
7950 Erslev
Tlf. 2896 8154
post@kirkegaardskultur.dk

Redaktion: Anne Kjærsgaard
Rikke Ilsted Kristiansen
Mette Fauerskov
Klaus Bertelsen
Stine Helweg

Tryk/layout: Jelling Bogtrykkeri

ISSN: 0907-8541

Forsidemotiv: Udsigt fra Bølling Kirkegård
Foto: Mogens Bjørn Andersen

*Kirkegårds kultur modtager gerne artikler uopfordret.
Send dem til post@kirkegaardskultur.dk mærket "redaktionen".*

Ved at indsende en artikel til og/eller acceptere publikation i Kirkegårds kultur accepterer forfatteren samtidig, at artiklen udgives digitalt og er digitalt tilgængeligt i bladet for evig tid. Forfatteren accepterer også, at Kirkegårds kultur har begrænset eksklusivitet (eneret) til artiklen i 1 år efter udgivelsen, hvorefter forfatteren kan råde over rettigheder til genbrug af artiklen andre steder, dog med henvisning til, at den første gang er bragt i Kirkegårds kultur.

Artiklerne i Kirkegårds kultur gengiver forfatternes egne holdninger og er ikke nødvendigvis udtryk for bestyrelsens eller redaktionens.

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Tre brevvekslinger om kulturformidling på kirkegårde..... <i>Kirkegårdsvejleder Stine Helweg, Københavns Kirkegårde</i>	8
Hvem taler på muslimernes vegne?	18
<i>Ph.d., lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet, Helle Lykke Nielsen</i>	
Sagen om Peter von Scholtens mindeplade på Assistens Kirkegård	28
<i>Kirkegårdsvejleder Stine Helweg, Københavns Kirkegårde</i>	
Historien om Elvira Madigan og Sixten Sparres grav	40
<i>Arkivmedarbejder Keld Bo Larsen, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv</i>	
Danske krigsgrave by proxy.....	58
<i>Historiker, ph.d.-stipendiat ved Sydøstjyske Museer og Syddansk Universitet Søren Werther Kjær Rasmussen</i>	
Erindringsstedet som politisk kamplads	75
<i>Cand.mag. Søren Lundbeck Rasmussen og cand.mag. Klaus Bertelsen, Museumsfaglig Afdeling, Den Gamle By, Aarhus</i>	
På Den Hvide Bakke.....	88
<i>Cand.mag. Jimmy Munk Larsen</i>	
Hvor begraver man terrorister? Omar El-Hussein og den dybe død.....	96
<i>Ph.d., lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet, Helle Lykke Nielsen</i>	
Rockergravstenen i Nørup – et politisk korrekt gravminde?... <i>Tidligere provst Leif Arfmann</i>	112
Kirken i konkurrencen om en plads i landskabet	120
<i>Chefkonsulent Marie Johansen og kirkegårdskonsulent Mogens Bjørn Andersen, Aalborg Stift</i>	
Nordre Kirkegård i 100 år. Boganmeldelse.....	136
<i>Cand.mag. Jimmy Munk Larsen</i>	
111 danske kirker som du skal se. Boganmeldelse	138
<i>Cand.mag. Klaus Bertelsen, Museumsfaglig Afdeling, Den Gamle By, Aarhus</i>	

<p>”Kirkegården – et åndehul for alle”. Omtale af podcast <i>Journalist Lene Kjældgaard, kommunikationskonsulent, Haderslev Stift</i></p>	140
<p>”Kongerækken på gravens rand”. Omtale af podcast <i>Journalist Asger Meller Jørgensen, kommunikationskonsulent, Aarhus Stift</i></p>	142
<p>Vestre Kirkegård <i>Sangskriver og musiker Ida Gard</i></p>	144
<p>Formandens beretning <i>Formand for Foreningen for Kirkegårdskultur, biskop Elof Westergaard</i></p>	146
<p>Generalforsamlingen 2023. Referat</p>	153
<p>Glimt fra årsmødet 2023..... <i>Kirkegårdsvejleder, sekretær i Foreningen for Kirkegårdskultur, Stine Helweg</i></p>	156
<p>Glimt fra økonomiseminaret 2023 <i>Menighedsrådsmedlem, bestyrelsesmedlem i Foreningen for Kirkegårdskultur, Hans-Henrik Nielsen</i></p>	164
<p>Om Foreningen for Kirkegårdskultur.....</p>	168
<p>Bestyrelsen i Foreningen for Kirkegårdskultur</p>	170

Forord

Fortiden bliver ofte genstand for særlig intens debat i opbrudstider, hvor gældende normer og herskende magteli-ter udfordres. For vores forståelse af fortiden er altid bestemt af nutiden, og samfundsgrupper, der kræver mere indflydel-
se i deres samtid, anskuer også fortidens aktører og handling-
er fra nye og for dem mere relevante vinkler; de revurderer
skyld, skam og ære, trækker ukendte aktører ud af glemslens
mørke og skubber andre helt ud af fortællingen. Historien er
med andre ord ikke en ren objektiv fortælling om det forgang-
ne, den er også noget, som aktivt skabes og bruges af nogen
til at fortælle om, hvem vi er, og hvor vi skal hen. Vores fæl-
les historie er derfor noget, vi strides om, og kirkegården er
en vigtig arena for sådanne erindringspolitiske kampe. Vi har
derfor valgt at gøre dette årsskrift til et temanummer, hvor vi
ser nærmere på graven som politisk kampplads.

Kirkegården er ligesom andre fælles erindringsrum et vigtigt
sted for kampen om historien, fordi fortællinger om fortiden
ikke kun skabes med ord. Objekter og handlinger såsom min-
degenstande og rituelle mindehandlinger kan manifestere
fortællinger som en fysisk og kropslig realitet, som vi kan
mærke og opleve, og de er derved med til at virkeliggøre
fortællingerne og give dem konkret betydning i vores levede
liv. Den materielle cementering af vores fælles erindring om
fortiden understøtter altid bestemte fortællinger og fravæl-
ger andre, og den foregår i mange forskellige sammenhænge,
ikke mindst i forbindelse med bevaringsstrategier for allerede
eksisterende kulturarv og skabelse af ny kulturarv i form af
placering af mindesmærker og statuer i det offentlige rum.
Og så foregår den altså også på kirkegården, hvor forhandlin-
ger om, hvilke og hvis historier der skal fortælles af hvem og
hvordan, konstant dukker op i relation til etablering, brug og
bevaring af gravsteder. For her er det ikke bare fortællingen
om vores egen familiehistorie, der kan være på spil, men også
de større fælles fortællinger, der kan strække sig bredt, lige
fra lokalhistorien, kønshistorien og op til det nationale epos.

Årsskriftet bringer således som temanummer en lang række
artikler, der med forskelligt udgangspunkt belyser, hvor-
dan kampene om vores fælles erindring kommer til udtryk

i relation til specifikke gravsteders konkrete anvendelse, udseende og placering, men også i forhold til holdninger til gravlandskabers betydning som sådan, hvilket forsidefotoet giver et illustrativt eksempel på. Derudover indeholder årsskriftet som altid nyt fra foreningens liv og virke, både fra årsmødet i juni og det meget søgte økonomiseminar i august. Vi bringer også den sædvanlige sektion med anmeldelser af nye udgivelser på kirkegårdsområdet, hvor vi i år har valgt at medtage omtaler af to podcasts, der er blevet til på initiativ af stifterne. Vi har desværre ikke kunnet nå at anmelde dem, men vi har gerne villet gøre opmærksom på, at flere og flere relevante udgivelser for tiden dukker op på denne medieplatform. Som noget nyt bringer vi i år også en kunstnerisk refleksion over kirkegården, en vigtig vinkel, som vi længe har ønsket i højere grad at få med.

Stine Helweg indleder temaet med at give os konkret indsigt i, hvordan kampen om graven optræder i hendes dagligdag som kirkegårdsvejleder, ved at bringe eksempler på brevvekslinger med brugere, der udfordrer udvælgelsen og formidlingen af kulturarv på kirkegårdene i København.

Helle Lykke Nielsen illustrerer med udgangspunkt i eksempler fra to kirkegårde i Odense, hvordan muslimske gravafsnit danner rum for vedvarende forhandlinger og i nogle tilfælde også konflikter om muslimsk identitet, herunder ikke mindst hvem der har autoriteten til at definere den. Derudover viser hun også, hvordan ritualer på gravsteder kan indgå i fortællinger om forestillede fællesskaber.

Stine Helweg redegør for det nylige forløb, hvor Peter von Scholtens glorificerende mindeplade på Assistens Kirkegård endte med at få lov at blive stående, efter at den var blevet gjort til genstand for en politisk kamp om slaveriets historie, der undervejs inddrog Københavns Borgerrepræsentation.

Keld Bo Larsen har også en nu måske fortidig helt i centrum, når han beretter om Elvira Madigan og Sixteen Sparres gravsted på Landet Kirkegård og deres dødssted i Nørreskoven på Tåsinge. Fortællingen om disse lokaliteter som mindesteder for romantisk kærlighed udfordres af et ændret historisk og politisk syn på omstændighederne ved deres død.

Søren Werther Kjær Rasmussen ser nærmere på de officielle danske markeringer ved vestallieredes krigsgrave i Danmark gennem tiden og argumenterer for, at de er blevet brugt til at

understøtte den såkaldte konsensusfortælling om danskernes fælles og nationalt samlende indsats mod fjenden under 2. Verdenskrig, som længe var den dominerende historiefortælling om modstandskampen.

Klaus Bertelsen og Søren Lundbeck Rasmussen følger trop og ser modsat nærmere på nogle af de sovjetrussiske gravminder fra 2. Verdenskrig; dem på Vestre Kirkegård i Aarhus og på Allinge Kirkegård på Bornholm. De blev sidste år udsat for hærværk, formentlig som en reaktion på Ruslands invasion i Ukraine, men forfatterne viser, hvordan mindesmærkerne har fungeret som en politisk kampplads, lige siden de blev rejst.

Jimmy Munk Larsen skriver også om en sag om nylig politisk motiveret hærværk mod gravminder, når han tager os med til Partisankirkegården i Mostar i Bosnien-Hercegovina, et gravmonument for faldne kommunistiske frihedskæmpere under 2. Verdenskrig, der med borgerkrigen i Eksjugoslavien fik tilskrevet en ny betydning og blev et symbol på samling på tværs af etniske og religiøse skel.

Helle Lykke Nielsen besøger Omar El-Husseins gravsted på den muslimske gravplads i Brøndby, og med udgangspunkt i, hvordan kriminelles døde kroppe, herunder andre muslimske terrorister, er blevet behandlet i Vesten, undersøger hun fra både et islamisk og et vestligt perspektiv, hvad det gør ved mindet om El-Hussein, at hans gravsted er anonymt.

Leif Arfmann tager os med tilbage til 1990'erne, da bande-krigen rasede i Danmark, og hvor en på ingen måde anonym grav for et af ofrene blev genstand for konflikt, da afdødes familie imod menighedsrådets anvisninger placerede en gravsten med Hells Angels' logo på graven. Sagen endte i retten, hvor den blev en test af, hvem der har retten til at definere gravminder på kirkegården som upassende.

Marie Johansen og Mogens Bjørn Andersen afslutter vores tema med at zoome ud og se på kirken og kirkegårdens fremtidige plads i landskabet. Særligt med de store anlægsprojekter i forbindelse med den grønne energiomstilling er der kamp om pladsen, og det er oppe til debat, i hvilket omfang love og regler fortsat skal sikre beskyttelse af kirkerne som kulturarv. Politisk bestemte ændringer i landskabet omkring kirken vil selvfølgelig også kunne få stor betydning for, hvordan det opleves at besøge et gravsted på kirkegården omkring den.

Tre brevvekslinger om kulturformidling på kirkegårde

Af Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder, Københavns Kirkegårde

Hvem fremhæves, og hvem bliver henvist til at hvile noget mere i fred, når vi formidler på kirkegårdene? Det spørgsmål kan og bør vi formidlere stille os selv, hver gang vi trækker et gravsted eller en afdød frem i rampelyset – bl.a. fordi der er en offentlig interesse om de valg, vi foretager. At vi kan begrunde valgene, er ingen garanti for, at andre lader sig overbevise om rationale, men det er dog et nødvendigt udgangspunkt for refleksion over og dialog om dét, vi foretager os. Nedenstående brevvekslinger med tre borgere om Københavns Kirkegårdes kulturformidling gengives her til oplysning og inspiration.

Brevveksling I – om formidling af kvinders grave

Fra: [NN]

Sendt: 11. april 2021 21:06

Til: Københavns Kirkegårde, kirkegaarde@kk.dk

Emne: Opdatering

Kære kirkegårde

Det vil være dejligt med en opdatering af alle jeres skilte med kendte gravsteder. Typisk er der et meget stort overtal af mandlige kendte. Det er en smule trættende, at vi skriver 2021, og I ikke har opdateret jeres skilte og oversigter over, hvor vi finder de kvindelige og mandlige kendte gravsteder. Ellers tak for nogle dejlige kirkegårde i KBH. De bedste hilsener [NN]

Fra: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Sendt: 16. april 2021 11:34

Til: [NN]

Emne: SV: Opdatering

Kære [NN]

Tak for din henvendelse om kønsfordelingen blandt de afdøde, hvis grave vi fremhæver på vores skilte/oversigtskort. Det fremgår ikke af din henvendelse, om du har en bestemt kirkegård i tankerne, eller om det er skiltningen på alle kommunens fem kirkegårde, du mener trænger til en opdatering. Du må skrive igen, hvis mit svar rammer ved siden af dét, der har motiveret dig til at skrive til os.

Overordnet vil jeg sige, at en kirkegård selvfølgelig skriver sig ind i sin samtid ved at servicere samfundets medlemmer med forhåbentlig tidssvarende gravstedsformer, men at den derudover, som kulturinstitution betragtet, jo næsten pr. definition er bagudskuende.

Meget af kulturarbejdet på kirkegårdene handler om bevaring, først og fremmest af gravsten. Gravstens fascinationsværdi skyldes i høj grad, at de udfolder fortidens mennesker og skikke for os og anskueliggør det vilkår, at vi alle er dybt præget af vores egen tids anskuelser og normer – og at disse anskuelser og normer forandrer sig over tid. Københavns Kirkegårde forvalter mere end 3.000 bevaringsværdige gravsten. Det er Nationalmuseet, der udpeger, hvilke gravsten vi skal gemme, og der er i dag fire kriterier for, hvornår Nationalmuseet kan erklære en gravsten (eller et gravminde, som det hedder i vejledningen) bevaringsværdig:

1. Gravminder, hvis udsmykning er af særlig interesse.
2. Gravminder med inskriptioner af udsædvanlig og særlig bemærkelsesværdig karakter.
3. Gravminder udført af anerkendte kunstnere, eller som har særlig kunsthistorisk interesse.
4. Gravminder, der bevarer mindet om fortjenstfulde mænd eller kvinder.

Når vi skilte seværdige gravsteder på Københavns Kirkegårde, sker det med udgangspunkt i de gravsten, som Nationalmuseet har udpeget som bevaringsværdige. Vi skilte ikke kun grave omfattet af kriterium 4 (hvor afdøde er fortjenstfuld, hvilket ofte er det samme som at være en slags kendt), men de dominerer selvfølgelig, da det typisk er disse gravsten, der er størst offentlig interesse for.

Et udvalg af brochurer relateret til kulturformidlingen på Københavns Kirkegårde. Foruden brochureernes indhold og rundvisningernes emner er valg angående skiltningen/fremhævelsen af ”seværdige grave” typisk dét, der giver reaktioner fra publikum. Foto: Stine Helweg, 2023.

Hvis vi tager udgangspunkt i skiltene på henholdsvis Vestre og Assistens Kirkegård, så er der ganske rigtig en stor overvægt af mænd. Det skyldes, at langt flere mænd end kvinder er registreret som fortjenstfulde. At det forholder sig sådan, skyldes forskellen på mænds og kvinders liv igennem de sidste tre århundreder, hvor det altovervejende og indtil for ret nylig har været sådan, at mænd har domineret det offentlige liv, mens kvinders liv har udfoldet sig i den private sfære.

Jeg har ikke mulighed for at udtrække helt præcise tal på, hvor mange mænd og kvinder vi har registreret som fortjenstfulde. Men Københavns Kirkegårde har i 2001 og 2010 udgivet bøger om de bevaringsværdige gravminder på henholdsvis Vestre og Assistens Kirkegård, der begge rummer fyldige registre over bl.a. de fortjenstfulde. En rask gennemgang af disse registre viser følgende:

I bogen om Vestre Kirkegårds bevaringsværdige gravminder er der ca. 800 navne på fortjenstfulde personer i registret. Af disse er ca. 70 kvinder, altså en kvindeandel på små 9 %. I bogen om Assistens Kirkegårds bevaringsværdige gravminder er der ca. 1.350 navne på fortjenstfulde personer i registret. Ca. 200, altså omkring 15 %, er kvinder. Hvis vi sammenligner disse tal med kvindeandelen på de kort over seværdige grave, som vi viser på kirkegårdene og i vores brochurer, så er vi faktisk ret godt med: På Vestre Kirkegård har vi fremhævet 125 gravsteder, hvoraf 17 har en kvinde i centrum = ca. 14 %. På Assistens Kirkegård har vi fremhævet 131 gravsteder, hvoraf de 38 har en kvinde i centrum = ca. 29 %.

Det synes jeg faktisk godt, vi kan være bekendt.

Afslutningsvis vil jeg sige, at selv om jeg ikke har tal på det, så er jeg sikker på, at kønsfordelingen blandt dem, hvis gravsten Nationalmuseet i dag erklærer bevaringsværdig under henvisning til kriterium 4, er noget mere i balance end ovenstående tal. Men det kommer til at tage tid, før den balance også gennemsyrrer den kulturhistoriske formidling på kirkegårdene, netop fordi det er fortiden, der er i centrum her.

Med venlig hilsen

Stine Helweg
Kirkegårdsvejleder, Københavns Kirkegårde

Fra: [NN]

Sendt: 24. april 2021 14:54

Til: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Emne: SV: SV: Opdatering

Kære Stine

Tak for dit svar. Jeg har følgende anbefaling

– samarbejd med Nationalmuseet om at få fremhævet flere kvindelige gravsteder

– lav marts 2022 som en særlig indsatsmåned

– opdater jeres skilte generelt, så der er nævnt flere kvinder. Jeg har været på de fleste kirkegårde i kommunen. Det er bl.a. nærmest umuligt at finde Tove Ditlevsens grav eller Nathalie Zahle på Vestre Kirkegård. På Assistens Kirkegårds skiltning nævnes Natasja og 9 mænd. Og sådan kunne jeg blive ved.

– hvis I savner inspiration, så udkommer bogen *Kvinde kend din historie* af Gry Jexen 11.5.21, eller henvend jer til KVINFO. Jeg er sikker på, at de stiller sig til rådighed.

Bh [NN]

Kirkegårdskortet i brochuren om Vestre Kirkegård rummer 125 udvalgte gravsteder karakteriserede som "seværdige". Typisk går henvendelser om indholdet på kønsfordelingen generelt eller på fravalg af specifikke gravsteder, som man mener burde være på listen. Indvendinger mod, at en grav er med på listen, er sjældne, men dog ikke usete. Foto: Stine Helweg, 2023.

Fra: Stine Helweg, stihel@kk.dk
Sendt: 27. april 2021 16:08
Til: [NN]
Emne: SV: SV: SV: Opdatering

Kære [NN]

Tak for dine anbefalinger. Københavns Kirkegårde samarbejder allerede i ret stor stil med Nationalmuseet omkring registrering af gravminder – også kvinders. Vi forbereder materiale til brug for Nationalmuseets vurdering af bevarelsesværdighed, bl.a. gennem systematiske opslag i Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Vi har også taget initiativ til en dialog med museet om, hvilke kilder vi lægger til grund for registreringerne, da vi vurderer, at det er nødvendigt med en bredere afsøgning af kildematerialer, hvis man skal "fange" de kvindelige fortjenstfulde.

Det ændrer imidlertid ikke på dét vilkår, jeg har forsøgt at beskrive for dig, nemlig at fortidens livsformer og forsyndelser vil kunne ses som en uligevægt i kønsfordelingen mellem de fortjenstfulde på kirkegårdene mange år endnu. Der er givetvis mange kvindelige pionerer, som er blevet overset af vores forgængere på kirkegårdene, og hvis gravsteder derfor er blevet ryddet. Men da det er gravmindet og ikke resterne af den døde kvindes legeme, som erklæres bevarelsesværdigt, kan vi ikke retrospektivt gøre den forsyndelse god igen.

Hvad skiltningen angår, så vil jeg fastholde, at vi generelt godt kan være kønsfordelingen på vores skilte og på kortene i vores brochurer bekendt. Du nævner, at Tove Ditlevsens og Nathalie Zahles gravsteder er svære at finde – det har du ret i, men det skyldes jo ikke, at de ikke er med på oversigts-skiltene på kirkegården og i brochuren, for det er de. Jeg kan ikke helt aflæse, om du mener, at vi burde sætte skilte op på kirkegården alene med det formål at lede til f.eks. Tove Ditlevsens grav – ligesom vi i mange årtier har gjort det med H.C. Andersen og Søren Kierkegaard på Assistens? I givet fald vil jeg sige, at skiltning til individuelle grave ikke er et princip, vi ønsker at udbrede. Faktisk arbejder vi i øjeblikket på at få omlagt en del af vores kulturformidling til det digitale værktøj ARTour, der letter brugerens navigation mel-

lem gravstederne på kirkegårdene betydeligt. Vi er så småt i gang, men forventer at få lagt meget mere materiale op i løbet af det næste års tid, herunder de analoge rundvisninger, jeg laver, med kvinder/kvinderoller og -rettigheder som tema. Du kan se et eksempel på værktøjet her (men det fungerer bedst, hvis man henter appen):

<https://ar-tour.com/guides/det-bedste-fra-assistens.aspx>

Tak også for dine inspirationshenvisninger. Jeg er glad for at kunne sige, at ud af Gry Jexens til dato 31 episoder om kvinder i historien handler de fire om kvinder, der ligger begravet hos os – og de er alle med på vores kort over seværdige gravsteder på de respektive kirkegårde. KVINFO kender vi selvfølgelig også godt, ikke alene takket være Dansk Kvindebiografisk Leksikon, men også fordi deres ekspertdatabase er et rigtigt godt bud på én af de alternative kilder, man kunne lægge til grund for registrering af fortjenstfulde kvinder fremover.

Jeg er ked af, hvis du har fået det indtryk, at vi på Københavns Kirkegårde ikke interesserer os for og ikke ved noget om de fortjenstfulde kvinder, der ligger begravet hos os. Det mener jeg virkelig ikke er tilfældet, hverken på registrerings- eller formidlingsfronten. Jeg mener selv, at repræsentation er vigtigt, og at vi er opmærksomme på det i vores arbejde.

Når det er sagt, så er vores hovedopgave at formidle kirkegårdskultur, ikke at rette op på århundreders uretfærdig behandling af kvindekønnet. Det er ikke det samme som, at kønsrepræsentation ikke skal være ét af de perspektiver, vi anlægger på vores arbejde. Men det er mit håb, at du og andre vil lægge en helhedsbetragtning til grund, når I bedømmer dét, vi laver, og ikke affeje det, alene fordi mænd og kvinder ikke er ligeligt repræsenterede i enhver af de sammenhænge, vi har ansvar for.

Med venlig hilsen

Stine Helweg
Kirkegårdsvejleder, Københavns Kirkegårde

Brevveksling 2 – om formidling af foreningen Regnbuens gravsted for homoseksuelle

Fra: [NN]

Sendt: 10. juli 2021 12:01

Til: TMFKP BD CKD Kirkegårde <kirkegaarde@kk.dk>

Emne: Assistens Kirkegård gratisfolder

Hvorfor er LGBT-gravstedet "Regnbuen" (litra N-625) ikke afmærket i KK's folder "Assistens Kirkegård" på lige fod med andre seværdige gravsteder som eksempelvis gravstedet "Gadens Folk"?

Fra: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Sendt: 4. august 2021 13:57

Til: [NN]

Emne: SV: Assistens Kirkegård gratisfolder

Hej

Der er på Assistens Kirkegård omkring 2.000 bevaringsværdige gravsteder, hvoraf ca. 130 fremhæves i brochuren om kirkegården. At N-625 ikke fremgår af brochuren, er således ikke et udtryk for, at gravstedet ikke er bevarings- eller seværdigt, men er konsekvensen af, at det er nødvendigt at foretage et redaktionelt valg, når pladsen er sparsom.

Det valg kan altid udfordres, og vi modtager da også med jævne mellemrum henvendelser som din om nogle af alle de andre udeladelser.

Jeg kan ikke love dig, at vi medtager netop det gravsted, du her har henvendt dig om, i næste oplag, men din interesse er noteret.

Jeg kan i øvrigt oplyse, at N-625 er beskrevet i en artikel i 250-års-jubilæumsbogen om Assistens Kirkegård, *Assistens 250* – mere udsøgt i den forstand, at kun godt 50 gravsteder blev fremhævet i artikelform dér. Jeg vedhæfter artiklen.

Med venlig hilsen

Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder, Kirkegårde og Krematorier

Foreningen Regnbuens gravsted på Assistens Kirkegård. I 2023-udgaven af brochuren om Assistens Kirkegård er gravstedet faktisk medtaget på listen over seværdige gravsteder, selv om det samlede antal udvalgte grave er beskåret kraftigt. Beskæringen skyldes generelle overvejelser om, hvordan kirkegården formidles mest hensigtsmæssigt. Foto: Stine Helweg, 2023.

Brevveksling 3 – om formidling af Anne Marie Carl-Nielsens gravsted

Fra: [NN]

Sendt: 22. maj 2022 12:31

Til: TMFKP BD CKD Vestre Fællespostkasse ve@tmf.kk.dk

Emne: Vestre Kirkegård mangler Anne Marie Carl-Nielsens gravsted – den guldvindende danske billedhuggerske

Hej, Glyptoteket har netop haft en fremragende udstilling om A M C N – som opnåede international berømmelse, bronzeportene i Ribe Domkirke, kunstnerens æresbolig i KBH i 40 år, ingenio et arti-guldmedaljen for bl.a. sin rytterstatue af Chr. IX; en eneste reference til hende i jeres Vestre Kirkegårds-folder er, at hun lavede sin mands gravsted. Hun ligger der også selv som et tilfældigt fund. Både kvindepolitisk, kunstnerisk og som menneske fortjener hun at komme til sin egen ret? C.c. denne til Glyptoteket, som er orienteret om henvendelsen. Venlig hilsen [NN]

Anne Marie Carl-Nielsen og Carl Niensens gravminde på Vestre Kirkegård. Foto: Stine Helweg, 2023.

Fra: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Sendt: 23. maj 2022 11:57

Til: [NN]

Emne: SV: Vestre Kirkegård mangler Anne Marie Carl-Nielsens gravsted – den guldvindende danske billedhuggerse

Kære [NN]

Tak for din henvendelse.

Billedhugger Anne Marie Carl-Nielsen kunne naturligvis sagtens have været nævnt ikke blot som kunstner, men også som afdød i vores folder om Vestre Kirkegård. Tanken bag den valgte notation angående gravstedet A-5-3 har ikke været at skrive Anne Marie Carl-Nielsen ud af historien, men at benytte sig af den kendsgerning, at hun er kunstneren bag gravmælet, til at få nævnt både hendes og hendes mands navn.

Vi betragter ikke selv omtalen af en afdød som nødvendigvis "finere" end benævnelsen som kunster – jf. også, at vi kalder oversigten over de 125 udvalgte gravsteder i folderen for "Seværdige gravsteder" – ikke f.eks. "Kendte døde". F.eks. er der næppe mange, der aner, hvem Hans og Ane Willumsen i gravstedet 8-28-48 (nr. 122 på oversigten) er – kunstneren og sønnen J.F. Willumsen vil derimod være de fleste bekendt. Tilsvarende med f.eks. Anne Gydesen/Niels Larsen Stevns i gravstedet N-3-4 (nr. 8) eller B.V. Breinholt/Elna Borch i B-7-22 (nr. 84).

Med venlig hilsen

Stine Helweg
Kirkegårdsvejleder, Kirkegårde og Krematorier

Fra: [NN]

Sendt: 23. maj 2022 12:55

Til: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Emne: SV: SV: Vestre Kirkegård mangler Anne Marie Carl Niensens gravsted – den guldvindende danske billedhugger-ske

Kære Stine Helweg

Tak for dit glimrende svar.

Jeg er glad for, at jeg tilfældigt fandt hendes sidste hvilested og ikke blot et af hendes mange kunstværker – og pikeret over kommunens mindeplade for Carl på AM's æresbolig, hvor man først årtier efter kom i tanker om, at det var hende, som havde fået æren og boligen, og satte en plade for hende også.

Derfor mit suk –

Venlig hilsen

[NN]

Fra: Stine Helweg, stihel@kk.dk

Sendt: 23. maj 2022 13:20

Til: [NN]

Emne: SV: SV: SV: Vestre Kirkegård mangler Anne Marie Carl-Niensens gravsted – den guldvindende danske billedhuggerske

Kære [NN]

Jeg forstår sukket, og jeg tager det med til overvejelse ved næste opdatering af vores folder.

Med venlig hilsen

Stine Helweg
Kirkegårdsvejleder, Kirkegårde og Krematorier

Hvem taler på muslimernes vegne?

Om imamers, bandemedlemmers og
byrådspolitikeres brug af kommunale kirkegårde

Af Helle Lykke Nielsen

Ph.d., lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet

Normalt tænker de fleste på kirkegårde og gravpladser som et sted, hvor de døde kan hvile i fred, og hvor de levende kan mindes dem og bearbejde deres sorg og savn. Men kirkegårde og gravpladser udfylder også andre formål, ikke mindst når det gælder flygtninge og indvandrere. For både i livet og i døden knytter mennesker sig til steder, hvor de føler sig hjemme. Men hvor tidligere tiders opfattelse af hjem ofte havde at gøre med det sted, man var født eller havde boet det meste af sit liv, er hjem i dag i højere grad noget, man vælger. I en globaliseret verden præget af flygtningestrømme, arbejdsmigration og en høj grad af mobilitet er det at skabe sig et hjem blevet en aktiv proces, som mennesker udfører som et resultat af en række til- og fravalg. I den proces bliver valget af "det sidste hvilested", herunder valg af gravplads, begravelsesritualer og udformning af gravsted, en vigtig del af denne "hjemliggørelse".¹

Mange kommuner har i de senere år etableret muslimske afsnit på kommunale kirkegårde og derigennem skabt mulighed for, at også muslimer kan vælge Danmark som sidste hvilested. Disse muslimske afdelinger følger som udgangspunkt de kommunale retningslinjer, der gælder for den øvrige del af kirkegården, men lader det være op til brugerne at fastlægge muslimske ritualer og begravelsespraksisser inden for disse rammer. Og det kan til tider give udfordringer, både fordi begravelsespraksis varierer i de lande, muslimske indvandrere og flygtninge kommer fra, og fordi de involverede aktører – afdødes familie, imamer, de sociale fællesskaber, som afdøde indgik i før sin død, muslimske trosfæller, kommunen og i særlige tilfælde endda grupper af lokale borgere og byrådspolitikere – kan have forskellige meninger om, hvordan rummet skal bruges. Derved bliver de muslimske

afsnit nogle gange et rum for forhandling og til tider konflikter om, hvordan islam skal udmøntes, hvilke ritualer der bør følges, og hvem der i sidste ende har autoritet til at bestemme det. Det kan endda gå så vidt, at rummet får karakter af en kampplads, hvor forskellige aktører med egne religiøse, sociale eller politiske agendaer forsøger at positionere sig på måder, der har til formål at få dem til at fremstå som dem, der taler på muslimernes vegne.

I det følgende skal jeg analysere to begivenheder, der hver på deres måde illustrerer, hvordan muslimske afdelinger er blevet brugt som kampplads for forskellige aktører. Begge begivenheder fandt sted i Odense, den ene på Risings Kirkegård i forbindelse med begravelsen af et bandemedlem fra Black Army i 2016, og den anden på Korsløkke Kirkegård, der i 2015 blev udsat for voldsomt hærværk. Inden begivenhederne analyseres, gives et kort rids af den lokale begravelsespraksis, der danner baggrund for en forståelse af de udfordringer eller "kampe", der finder sted. Artiklen har med andre ord til formål at vise, hvordan kirkegårde og gravpladser også fungerer som platform for "kampen om muslimerne", hvor forskellige aktører hver på deres måde hævder at repræsentere danske muslimer, alternativt udfordrer dem, der hævder at repræsentere dem.

Lokal begravelsespraksis

Risings Kirkegårds muslimske afsnit blev indviet i 2002 og er i dag med sine ca. 800 muslimske gravsteder Odenses primære gravplads for muslimer.² Når en muslim dør, tager familien typisk kontakt til deres lokale moske eller til folk i deres netværk, der har erfaring med dødsfald. I Odense findes der kun én person, som varetager traditionelle muslimske bedemandsfunktioner, nemlig Hassan Chahade, alias imam Abu Hassan, der er indehaver af Islamisk Service Center i Vollsmose. Han arbejder tæt sammen med en anden af Odenses imamer, Muhammed Kassem, også kaldet Abu Amin, der efter eget udsagn har forestået begravelsesceremonien for langt de fleste arabiske muslimer i Odense i de seneste mange år. Ud over sin imamfunktion leder Abu Amin også Den Rette Vejs Forening i Vollsmose, hvor han fra det, han selv omtaler som sit "socialkontor", rådgiver områdets muslimer. Begge imamer er tilknyttet Islamisk Trossamfund på Fyn, der driver Fyns største moske på Ørbækvej. Ringer

man til moskeen i forbindelse med et dødsfald, får man anbefalet at kontakte Abu Hassan for det videre forløb.

En islamisk begravelse på Risings Kirkegård foregår typisk ved, at kisten med afdøde køres ind på pladsen og placeres på nogle træbukke på et plæneområde så tæt ved graven som muligt. Først bedes der en fællesbøn for afdøde, hvor imamen står med front mod kisten og de fremmødte mænd i rækker bag ham. Derefter bæres kisten hen til graven og ned-sænkes, alternativt åbnes, så afdøde kan tages ud og placeres i graven med ansigtet vendt mod Mekka, ofte med et stykke træ eller kisten over sig for at modstå trykket fra den jord, som derefter påkastes. Herefter giver imamen en religiøs belæring om betydningen af at føre et gudfrygtigt liv på jord samt eventuelt en oplæsning eller recitation af en religiøs tekst, fulgt af endnu en fællesbøn. Derpå forlader de fremmødte begravelsespladsen, dog muligvis bortset fra imamen, der ifølge visse traditioner kan udføre flere bønneritualer ved graven.

Det er især den religiøse belæring, ritualerne omkring brug af kiste og afdødes placering i graven samt de retningslinjer, der udstikkes for, hvordan et islamisk gravsted bør se ud, der varierer fra imam til imam og sender signaler om deres placering i det religiøse landskab. Abu Amin er kendt for at tale indtrængende om livet efter døden, om Allahs strenge straf for dem, der ikke følger "den rette vej", og betydningen af at leve efter islamiske principper i dette liv. Han anbefa-

Bøn og belæring omkring graven, her ved en afghansk imam, Risings' muslimske gravplads, Odense juli 2016. Foto: Helle Lykke Nielsen.

ler begravelser uden kiste og gerne på en måde, der efterligner profetens grav. Og så fraråder han de efterladte at pynke gravsteder med blomster og opstille andet end en meget enkel gravsten – man bør ifølge imamen helst "bare grave et hul og sætte en sten eller et skilt med den dødes navn. Eller bare et nummer. Ikke andet." At sætte blomster er ikke "rigtig islam".³

Når en imam forretter særlige ritualer og fortæller de fremmede, hvad der er rigtig og forkert islam, kommer gravpladsen til at fungere som en scene, hvorfra han kan formidle sin egen fortolkning af islam. Lægger man hertil, at den bedemandslignende forretning i Odense synes at være knyttet til Islamisk Trossamfunds moske og dermed giver de forretningsmæssige aktiviteter en institutionel forankring, og at imamerne har etableret egne kontorer og foreninger, der rådgiver områdets muslimer, tegner der sig et billede af imamer, der bevidst arbejder på at fremstå som autoriteter på mange af livets områder. Og netop sammenkoblingen af moskeen, gravpladserne og foreningerne må formodes at styrke denne autoritet, eftersom det giver de pågældende imamer større synlighed og bredere kontaktflader blandt såvel *insidere* som *outsidere* i trossamfundet.

Black Army

Imamernes autoritet bliver imidlertid udfordret fra forskellig side. Det kan være af imamer med etniske rødder i f.eks. pakistanske, tyrkiske eller afghanske kredse, der benytter sig af andre ritualer og formidler andre fortolkninger af islam, eller af sociale grupper, som ikke ønsker at tilkende imamerne den betydning, de selv tilskriver sig. Et godt eksempel på dette var begravelsen af et bandemedlem fra Black Army i Odense, Muhammed Sendi, der blev stukket ihjel på åben gade i juni 2016, sandsynligvis i forbindelse med inddrivelse af narkogæld.⁴ Efterfølgende mødte omkring 500 mænd frem til begravelsen, ikke blot familie og venner fra Black Army, men også medlemmer af banderne United Tribuns Forever, Satudarah og Loyal to Familia. Også her stod Abu Hassan for de traditionelle bedemandsopgaver og Abu Amin for de ceremonielle, og i sin prædiken opfordrede han bl.a. til at stoppe salget af hash og kokain og "fortælle de unge på 13, 14, og 15 år, at de ikke skal ryge joints".⁵ Efter begravelsen blev der trods imamernes henstilling lagt blomster på graven, og derefter kørte medlemmer af Black Army og United Tribuns Forever

Muhammed Sendis grav, Risings' muslimske gravplads. På gravstenen står der: "Al-Fatiha (navnet på åbningssuraen i Koranen); Enhver sjæl skal smage døden; Grav for afdøde, om Gud vil; Muhammed Sharif Sendi; Født i Kurdistan 13.8 1984; død 1.6 2016". Odense juni 2018. Foto: Helle Lykke Nielsen.

i kortege gennem Odenses centrum. Der er næppe tvivl om, at kortegen var – eller i hvert fald ikke kunne undgå at opfattes som – en magtdemonstration, der havde til formål at synliggøre bandernes indflydelse og markere, at de ikke havde tænkt sig at følge imamens råd om at "stoppe med dårlige gerninger". At det var bandemedlemmerne, der bestemte, og ikke imamerne, kunne også ses af, at imamen efterfølgende fra flere sider fik besked på at dæmpe sin kritik og i det hele taget blande sig uden om bandernes ulovlige aktiviteter.

Muhammed Sendis begravelse er et godt eksempel på, hvordan gravpladser lokalt kan bruges som scene for et bestemt socialt fællesskab, her altså Black Army, der ikke blot udfordrer imamernes autoritet ved at bruge gravpladsen til egne formål, men også sender et klart budskab til de lokale muslimer: Ved at iscenesætte begravelsen som en fælles begivenhed, hvor banderne mødes for at markere deres gensidige sammenhold, og derefter bruge ceremonien som afsæt for kortegekørsel gennem byen, markerer de tydeligt, at de kan gøre, hvad der passer dem, og at de ikke er til sinds "at udskifte kriminelle handlinger med gode gerninger". Imamerne har med andre ord ingen indflydelse på deltagerne – de er reduceret til ceremonimestre, der alene skal sørge for, at afdøde lægges i graven på behørig vis.

Hærværk og rituel iscenesættelse af fællesskab

Det er dog ikke kun muslimer, der udfordrer imamernes autoritet på gravpladsen. Mandag den 31. august 2015 indløb en anmeldelse til Fyns Politi om, at der var begået hærværk mod det muslimske afsnit på Korsløkke Kirkegård, der ligger ca. 3 kilometer syd for Rising, og som det første muslimske afsnit i Odense gradvis nu er under afvikling, i takt med at Risings udbygges. Ca. 50 gravsten var væltet, smidt rundt på gravpladsen og slået i stykker, hvilket sandsynligvis var sket ved at kaste tunge gravsten ned over andre, så de brækkede over i mange stykker. Da nyheden om hærværket kom frem i medierne tirsdag den 1. september og bredte sig til de berørte muslimske familier, mødte mange op på gravpladsen for at se, hvor galt det stod til, mange dybt berørte. Også byens borgmester, Anker Boye, var hurtigt ude for at inspicere skaderne og udtalte, at han var rystet over den systematiske vandalisering af muslimske gravsteder.⁶ Gennem et Facebookopslag samme dag, der også blev lagt på Fyens Stiftstidendes webside, Fyens.dk, annoncerede Brian Skov Nielsen og Pernille Skipper, begge repræsentanter for Enhedslisten i henholdsvis Odense Byråd og Folketinget, arrangementet "Tænd et lys – for tolerance og mod religiøst motiveret hærværk",⁷ der skulle finde sted den følgende aften – et arrange-

Hærværk på Korsløkke Kirkegårds muslimske afsnit, hvor omkring 50 muslimske gravsteder blev ødelagt, september 2015. Foto: Helle Lykke Nielsen.

ment, som Anker Boye også opfordrede til at deltage i under interviewet på gravpladsen samme dag. Også andre repræsentanter for "det officielle Danmark" reagerede prompte: statsminister Lars Løkke Rasmussen, justitsminister Søren Pind, partileder for SF Pia Olsen Dyhr, Socialdemokraternes retsordfører Trine Bramsen m.fl. tog samme dag skarpt afstand fra hærværket på de sociale medier.

Onsdag aften mødte ca. 500 personer op på gravpladsen for at tænde et lys for tolerance og solidaritet. Under stort opbud af lokale medier talte først en borgerskribent fra Vollsmose Avisen, Abu Sultan Maweid, der i 2010 var blevet "årets borger" i Vollsmose. Derefter blev der oplæst en støtteerklæring fra Odense Byråd, og til sidst talte en kommunal integrationskonsulent, Omar Bibi, som "repræsentant for byens muslimske miljø".⁸ Både Abu Amin og Abu Hassan samt formanden for bestyrelsen af Islamisk Trossamfund på Fyn og dermed for moskeen på Ørbækvej, Said Rafik, var til stede, men ingen af dem fik mulighed for at tale ved arrangementet. I det hele taget var det uklart, hvem der var de egentlige arrangører af begivenheden: Var det Enhedslisten anført af Pernille Skipper og Brian Skov Nielsen, var det Odense Byråd med borgmesteren i spidsen, som var hurtigt ude med en opfordring til at deltage i arrangementet, eller var det måske Odense Kommune, siden det blev en kommunal konsulent, der talte på vegne af "byens muslimske miljø"?

At der synes at have været en kommunalpolitisk agenda, som ikke ønskede at inkludere repræsentanter for byens muslimske trossamfund, foreninger og organisationer i den officielle del af arrangementet, var sandsynligvis baggrunden for, at moskeen på Ørbækvej valgte at organisere et lignende arrangement på gravpladsen to dage senere, denne gang under sloganet "For retten til at hvile i fred, retten til sameksistens og respekt". Eller som formanden for moskeens bestyrelse, Said Rafik, udtrykte det: "Vi er meget glade for, at så mange mødte op til demonstration i onsdags, men vi har også behov for at lave vores egen markering." Dette arrangement gik i modsætning til "Tænd et lys ..." relativt upåagtet hen i medieme.⁹

Når arrangementet "Tænd et lys ..." er interessant i denne sammenhæng, er det ikke kun, fordi de to imamer, som normalt står for trossamfundets arabiske begravelser, sammen med formanden for Fyns største moske blev holdt ude af arrangementets formelle del. At tænde lys på en gravplads

har klare emotionelle træk, og forsøget på at få ikke-muslimer til at støtte op om arrangementet i solidaritet med de berørte muslimske familier havde tydeligvis til formål at skabe en kollektiv fordømmelse af hærværket og derved etablere nogle stærke(re) sociale bånd mellem byens muslimske og ikke-muslimske borgere. Gennem en sådan handling skabes der nemlig en forestilling om, at byens borgere står sammen på tværs af religion og kultur, og det giver en umiddelbar oplevelse af samhørighed, som tager form og fikseres i erindringer. Der opstår for et kort øjeblik en ny social virkelighed, der knytter byens muslimske borgere og resten af byen sammen i et nyt (utopisk?) multikulturelt fællesskab. Og ikke nok med det: Når politiske aktører og repræsentanter for "det officielle Danmark" deltager aktivt i den slags rituelle iscenesættelser og derved foregiver at indgå på lige fod med de berørte familier og deltagerne i et fællesskab, hvor alle deler samme virkelighed, udvisker de for en kort stund forskellen mellem borgere og politikere. Herved lægges et nyt lag til den utopiske forestilling om et multietnisk fællesskab, der ikke blot går på tværs af kulturer og religion, men også på tværs af sociale skel og magtpositioner.

Set i det lys kan arrangementet læses på to måder. Enten som et abstrakt udtryk for, at de berørte muslimske familier, deltagere og politikere smelter sammen med budskabet om tolerance og fællesskab i en oplevelse af, at der skabes mening ud af det meningsløse – at meningsløst hærværk fører til et stærkt sammenhold på tværs af alle skel. Eller som et konkret eksempel på en bypolitisk agenda, hvor hærværket mod den muslimske gravplads på Korsløkke omfavnes af kommunale aktører, der bruger det som anledning til ikke blot at skubbe imamer og andre repræsentanter for muslimske trossamfund i baggrunden, men også til selv at indtage rollen som *the good guys*, der udviser kommunal solidaritet med byens muslimer. På den måde ligner "Tænd et lys ..." andre kommunale tiltag, der søger at skabe en illusion om, at muslimer er en integreret og ligeværdig del af Odense Kommune.¹⁰ Men uanset tolkning er det vigtigt at huske, at forestillede fællesskaber ikke er det samme som faktisk eksisterende fællesskaber – det er en konstruktion, der ikke har meget at gøre med den afsondrede virkelighed, som dele af byens muslimer lever i til daglig.

Kirkegården som kampplads

Hvad kan imamerne, Black Army og "Tænd et lys ..."-demonstrationen så fortælle os om "kampen om muslimerne" i Danmark? For det første, at denne kamp ikke kun afgøres i medierne, sådan som det ofte hævdes, men i høj grad også udspilles lokalt, og at det – i modsætning til, hvad man ofte kan få indtryk af i medier og offentlige diskussioner – ikke kun er imamer og muslimske organisationer, der spiller på banen, men også andre lokale aktører, der ønsker at markere deres autoritet over for henholdsvis støtte til lokale muslimer. Der er med andre ord rift om de lokale muslimers *hearts and minds* – og det er godt, for det viser, at danske muslimer ligesom alle mulige andre grupper i det danske samfund udgør en differentieret gruppe med forskellige interesser og tilhørsforhold. Og for det andet bryder det med den udbredte forestilling, at det primært er imamer, der sætter rammerne for lokale muslimers liv og levned i Danmark. Imamernes autoritet udfordres løbende, også når det gælder trosanliggender, f.eks. i forbindelse med død og begravelse. Og skulle man komme i tvivl om det, skal man blot kaste et blik på gravlandskabet: Det kan godt være, at nogle lokale imamer anser det for no-go at bruge blomster og udsmykning af muslimske gravsteder, og at mange muslimer følger deres anvisninger i forbindelse med og efter en begravelse. Men det går som regel hverken værre eller bedre, end at gravstedet alligevel får blomster og dekorative gravsten, når den værste sorg er overstået.

Litteratur

- Hunter, Alistair, "Deathscapes in Diaspora: Contesting Space and Negotiating Home in Contexts of Post-Migration Diversity", *Social & Cultural Geography*, 2016, 17:2, 247-261.
- Local Eyes, "Borgmester forfærdet over hærværk mod muslimsk gravplads", 1.9.2015, <http://localeyes.dk/74087-3495-borgmester-forfaerdet-over-haervaerk-mod-muslimsk-gravplads/> (hentet 10.7.2023).
- MC & Gjengkriminalitet, "Efter granatangreb: Sådan rykker Black Army frem", tekster fra Ekstra Bladet 9.6.2017, <https://gjengkriminalitet.blogspot.com/2016/12/efter-granatangreb-sadan-rykker-black.html> (hentet 10.7.2023).
- "Muslimske foreninger demonstrerer for retten til at hvile i fred", 4.9.2016, *P4 Fyn*, <https://www.tv2fyn.dk/odense/ny-demonstration-pa-kirkegard> (hentet 10.7.2023).
- Nielsen, Helle Lykke, "Har Allah sat sit aftryk på ghettoen?", i Helle Lykke Nielsen (red.), *Kampen om Vollsmose*, København, U Press 2019, 117-147.

- Nielsen, Helle Lykke, "Eventyret om Vollsmose og den multikulturelle illusion", i Torben Dyrberg & Mehmet Ümit Necef (red.), *Multikulturalismens fælder: Mørklægning og moralisme i medier, forskning og politik*, Roskilde: Samfundslitteratur, 2016, 273-297.
- Nielsen, Helle Lykke, "Kampen om ghettoen: Billeder og modbilleder af Vollsmose", *Rhetorica Scandinavica*, 64, 2013, 41-59.
- Nyeng, Jonas; Bjarke Vestesen, m.fl., "Et angreb på tolerance og sammenhold", *Fyens Stiftstidende*, 3.9.2015, 7-8.
- "Samtale med en imam fra Muslimske Trossamfund på Fyn", *Begravelseskikke og forfædredyrkelse i Danmark før og nu*, Østfyns Museer, <http://www.maarhoj.dk/html/da/12da.html> (hentet 1.7.2018, link ikke længere aktivt).
- "Tænd et lys – for tolerance og mod religiøst motiveret hærværk", 2.9.2016, <https://www.facebook.com/events/807758709323221/permalink/808573612575064/> (hentet 10.7.2023).
- Vestesen, Bjarke, "Bandemedlem var kendt kriminel", *Fyens.dk*, 3.6.2016, <http://www.fyens.dk/indland/Bandemedlem-var-kendt-kriminel/artikel/3010329> (hentet 10.7.2023).

Noter

1. Hunter, 2016, 249.
2. Tak til Birgit Jensen fra Odense Kommunes kirkegårdskontor for at optælle antallet af aktive gravsteder på Risings Kirkegårds muslimske afdeling (juli 2023).
3. "Samtale med en imam fra Muslimske Trossamfund på Fyn". Samme synspunkt har imamen udtalt i flere personlige samtaler med forfatteren.
4. Se Vestesen, 2016 for en beskrivelse af afdødes baggrund.
5. MC & Gjengkriminalitet, 2017 gengiver dele af Abu Amins tale ved begravelsen.
6. Local Eyes 1.9.2015.
7. "Tænd et lys – for tolerance og mod religiøst motiveret hærværk".
8. Se Omar Bibis profil på det sociale netværk LinkedIn: <https://www.linkedin.com/in/omar-bibi-28889657/?ppe=1> (hentet 10.7.2023). Se også Nyeng m.fl., 2015, 7-8.
9. "Tænd et lys – for tolerance og mod religiøst motiveret hærværk"; "Muslimske foreninger demonstrerer for retten til at hvile i fred".
10. Nielsen, 2016; Nielsen, 2013.

Sagen om Peter von Scholtens mindeplade på Assistens Kirkegård

Af Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder, Københavns Kirkegårde

I sommeren 2020 modtog Københavns Kirkegårde en mail fra en borger angående den "yderst mangelfulde" og "historisk problematiske" skiltning ved Peter von Scholtens gravsted på Assistens Kirkegård. Snart blev gravstedet en politisk sag. Her følger en redigørelse for forløbet.

En borger henvender sig

I sommeren 2020 modtog Københavns Kirkegårde en mail fra en borger angående en mindeplade opsat ved Peter von Scholtens mausoleum på Assistens Kirkegård. Borgeren ønskede "skiltningen" ændret. Mindepladen er en metalplade med en hædrende inskription om Peter von Scholten. Inskriptionen lyder sådan her:

PETER VON SCHOLTEN / 1784 – 1854 / GENERALGUVERNØR OVER DANSK VESTINDIEN FRA 1827 TIL 1848 / ÆREFULDT BRAGTE HAN VED SIN PROKLAMERING DEN 3. JULI 1848 / SLAVERIET TIL OPHØR I VOR TROPESIDDELSE. / DEN 3. JULI 1973 BLEV DETTE GRAVKAPEL AF KØBENHAVNS MAGISTRAT / ERKLÆRET HISTORISK GRAV SOM MONUMENT OVER PETER VON SCHOLTEN / OG HANS HUMANITÆRE VIRKE I DANSK VESTINDIEN. / KAPELLET ER 1973 RESTAURERET AF DANSK VESTINDISK SELSKAB / MED STØTTE FRA FONDEN TIL FÆDRELANDETS VEL

Pladen er den eneste synlige genstand på gravstedet, der bærer hans navn.

På baggrund af henvendelsen undersøgte Københavns Kirkegårde forholdene omkring mindepladen. Den blev afslø-

ret ved en højtidelighed den 3. juli 1973 i anledning af, at gravstedet blev overdraget til Københavns Kommune som historisk grav (en betegnelse, man – før der blev lovgivet om bevaringsværdige gravminder – i Københavns Kommune brugte om gravminder, man ønskede bevaret). Inden overdragelsen havde Dansk Vestindisk Selskab forestået en gennemgribende renovering af gravstedet med støtte fra Fonden til Fædrelandets Vel.

Von Scholtens mausoleum på Assistens Kirkegård. Minde-tavlen har en let tilbagetrukket placering, men fremstår ikke desto mindre tydeligt i gravstedet på grund af størrelsen. Foto: Stine Helweg, 2023.

Københavns Kirkegårde kunne i forbindelse med undersøgelsen konstatere, at selv om Nationalmuseet havde erklæret Peter von Scholtens mausoleum bevaringsværdigt, så gjaldt det, måske lidt overraskende, ikke mindepladen. På den baggrund vurderede Københavns Kirkegårde umiddelbart, at mindepladen kunne og skulle nedtages, da det er almindelig praksis at fjerne ikke-bevaringsværdige gravminder m.v. fra bevaringsværdige grave. Mindepladen kunne så tilbydes til enten giveren, Dansk Vestindisk Selskab, eller et statsanerkendt museum – eller lægges på magasin. Borgeren blev i januar 2021 orienteret om denne vurdering samt om forvaltningens forventning om en snarlig politisk stillingtagen hertil.

Inden det skete, blev der imidlertid rejst et såkaldt medlemsforslag i det politiske udvalg med ansvar for Københavns kirkegårde, nemlig Teknik- og Miljøudvalget. Dermed blev enhver behandling af sagen i forvaltningens regi sat i bero.

Sagen bliver politisk

Det var Enhedslisten, der rejste ”medlemsforslag om at fjerne skiltet ved Peter von Scholtens gravmonument på Assistens Kirkegård”. Det lød i sin helhed sådan her:

”Det foreslås,

1. at skiltet ved Peter von Scholtens gravmonument på Assistens Kirkegård fjernes og tilbydes til Dansk Vestindisk Selskab, alternativt til et statsanerkendt museum, og at der derved åbnes for opsætning af en anden og mere tidsvarende formidling.”

Som motivering anførtes, at ”En ensidig betoning af det ’ærefulde’ og ’humanitære’ ved von Scholtens langvarige embedsperiode som guvernør i Vestindien (1827-1848) er en nedtoning af hans rolle som håndhæver af den koloniale undertrykkelse, der under hans årtier i embedet muliggjorde en opretholdelse af det danske slaveri i Vestindien. Det er dermed ikke en version af historien, der yder anerkendelse af, at slavegørelse af medmennesker krænker universelle idealer. Det er ikke en version af historien, som ser og leder efter den slavegjorte befolknings rolle som aktører i deres egen befrielse fra det danske slaveri. Hvis en skiltning skal formidle et rummeligt Københavns historie, så må det gamle skilt fjernes og dermed ske en åbning for en ny formidling.”

Der var nogen offentlig omtale af forslaget. Berlingske bragte den 1. juni 2021 en artikel om sagen under overskriften "Efter knap 50 år skaber mindeplade på Assistens Kirkegård nu forargelse". Jyllands-Posten skrev samme dag: "Enhedslisten vil have fjernet mindeplade fra Peter von Scholtens grav".

Da forslaget kom på dagsordenen i Teknik- og Miljøudvalget den 7. juni 2021, fremsatte Enhedslisten følgende ændringsforslag til erstatning af ovenstående punkt 1:

"at Teknik- og Miljøforvaltningen pålægges at udarbejde en indstilling med forvaltningens anbefaling til den fremadrettede skiltning ved Peter von Scholtens grav baseret på den nuværende praksis for skiltning på kirkegårde samt dialog med Dansk Vestindisk Selskab."

Ændringsforslaget blev vedtaget med syv stemmer mod tre. Ingen medlemmer undlod at stemme. For stemte: A, B, F og Ø. Imod stemte: C, O og V.

Dansk Folkeparti afgav følgende protokobemærkning: "Dansk Folkeparti kan ikke godtage at der forsøges at omskrive historien og må i øvrigt tage kraftig afstand fra forslaget med forkerte fakta omkring Von Scholten. Dansk Folkeparti synes det er væsentligt, at danskerne kender sin historie, men det opnås ikke ved at omskrive historien og fjerne statuer, mindesmærker m.m. som fortæller os om vort lands historie. Derfor stemmer DF imod Enhedslistens forslag."

Det Konservative Folkeparti afgav følgende protokolbemærkning: "Vi skal ikke glemme eller slette historien, men derimod lære af den. Derfor skal vi ikke begynde at nedtage skilte ved historiske monumenter."

Socialdemokratiet, Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti afgav følgende protokobemærkning:

"Vi bemærker, at Dansk Vestindisk Selskab selv foreslår, at forvaltningen indgår i dialog med selskabet om mindepladen i stedet for blot at fjerne den, hvorfor vi stemmer for ændringsforslaget."

Det Konservative Folkeparti, Dansk Folkeparti og Venstre benyttede sig af initiativretten, der i henhold til styrelseslovens § 11 giver medlemmer af kommunalbestyrelser mulig-

Udklip fra Berlingske Tidende den 4. juni 1973. Billedteksten lyder: "DA SLAVERNE BLEV FRI – I går var det 125 år siden den daværende generalguvernør Peter von Scholten frigav negerslaverne i Dansk Vestindien – nu de amerikanske Jomfruøer. Det markeres her ved kransenedlægning og mindetavleafsøring ved von Scholtens gravsted på Assistens Kirkegård i København. – Personerne er (t.v.) den nuværende amerikanske ø-guvernør, Melvin Evans, og borgmester Børge Schmidt."

hed for at kræve et beslutningsforslag sat på dagsordenen til næstkommende kommunalbestyrelsesmøde. Sagen i sin helhed skulle derfor indbringes for Borgerrepræsentationen.

Borgerrepræsentationen tager stilling

Den 24. juni kom sagen – i form af Enhedslistens ændringsforslag af 7. juni og dertil hørende motivering samt protokolbemærkningerne fra Teknik- og Miljøudvalgets behandling af forslaget – så på dagsordenen i Københavns Borgerrepræsentation.

Borgerrepræsentationen godkendte indstillingen med 40 stemmer mod 12. Ingen medlemmer undlod at stemme. For stemte: A, Ø, B, F, Å, Frie Grønne – Danmarks Nye Venstre-fløjsparti. Imod stemte: V, C og O. De tre protokolbemærkninger fra udvalgsbehandlingen blev videreført, altså gentaget.

Den 25. juni skrev Berlingske: "Nu bliver mindeplade for koloniguvernør ændret". Det skulle dog vise sig at være en foregribelse af begivenhedernes gang.

Dialog med Dansk Vestindisk Selskab

Det vedtagne ændringsforslag af 7. juni 2021 pålagde forvaltningen at udarbejde en indstilling baseret dels på den gældende praksis for skiltning, dels på dialog med Dansk Vestindisk Selskab. Forvaltningen tog derfor straks kontakt til selskabet, som der i løbet af sommeren 2021 blev afholdt to møder med.

Dansk Vestindisk Selskab erklærede sig her for det første uenig i, at inskriptionen på mindepladen er vildledende. I medlemsbladet Magasinet fra juni 2021 opridser redaktøren den holdning, selskabet også på møderne tilkendegav: "Problemet med Enhedslistens forslag er flerfold. For det første relativiserer man ordene 'ærefuldt' og 'humanitær' forkert. Mindepladen siger ikke, at [von Scholtens] embedsperiode som generalguvernør var ærefuld. Derimod siger den, at hans beslutning den 3. juli 1848 – lodret i modstrid med den danske regerings politik og ordre fra denne – var ærefuld, fordi han påtog sig et ansvar, der egentlig lå uden for hans beføjelser, med risiko for sig selv." Og videre: "Peter von

Scholtens humanitære indsats bestod ikke i at administrere et kolonialistisk regime; men i at han udenfor rammerne af den politik, som regeringen førte og i strid modstand fra bl.a. plantageejerne etablerede skoler for de slavegjorte, og forbedrede sundhedsvæsenet."

For det andet anførte selskabet at have en hævdvunden ret, idet man tilkendegav følgende: "Københavns Kommunes accept i 1973 af mindepladens opsætning er en begunstigende forvaltningsakt, som ikke blot kan tilbagekaldes. Udgangspunktet i dansk forvaltningsret er, at der skal meget tungtvejende grunde til at en myndighed kan tilbagekalde, ændre m.m. en forvaltningsakt, der er gyldigt truffet til gunst for en borger. En beslutning om fjernelse af mindepladen kan derfor muligvis føre til at sagen indbringes for Folketingets Ombudsmand eller forfølges ved de almindelige domstole. I en sådan situation vil Københavns Kommune skulle kunne begrunde beslutningen ud fra de ganske stramme regler, der gælder i dansk forvaltningsretlig tradition for ophævelse af en begunstigende forvaltningsakt."

I lyset af denne tilkendegivelse søgte Københavns Kirkegårde at afdække, hvilken beslutning og/eller aftale og hvilke vilkår der lå til grund for selve mindepladens opsætning. Det var dog hverken i Københavns Kirkegårdes arkiv, Stadsarkivet, Borgerrepræsentationens forhandlinger eller Dansk Vestindisk Selskabs arkivalier i bl.a. Rigsarkivet muligt at finde dokumentation for en aftale med specifikke vilkår vedrørende mindepladen. En håndskreven note i Københavns Kirkegårdes arkiv fastslog alene, at mindepladen er tegnet af Københavns daværende stadsarkitekt, Frode Jørgensen. Forvaltningen vurderede derfor, at mindepladen er opsat efter en form for fælles overenskomst mellem Dansk Vestindisk Selskab og Københavns Kommune og derfor ikke kunne betragtes som en slags kommunal skiltning, men derimod som del af det gravsted, kommunen i 1973 forpligtede sig til at opretholde.

Praksis for skiltning

Hvad den gældende praksis for skiltning angik, så anvendte Københavns Kirkegårde både dengang og nu tre forskellige former for kulturformidlende skiltning, nemlig:

1. oversigtskort, der viser placeringen af gravsteder af interesse for offentligheden på kirkegården;
2. gravstedsskilte med nummer og farvekode, der alene tjener til at identificere de gravsteder, som fremgår af oversigtskortene (og i brochurer), samt
3. gravstedsskilte med QR-koder, der tilgængeliggør forskellige typer af filmisk formidling om gravstedet.

I et notat fra efteråret 2020 blev principperne for, hvordan et gravsted udvælges som formidlingsobjekt, beskrevet, og vel ikke overraskende formidles først og fremmest kendte døde og gravminder, som Nationalmuseet har erklæret bevaringsværdige. Notatet beskriver også, at formidlingen altid først og fremmest sigter på at udfolde den kultur, der er særegen for kirkegårdene: gravsten, begravelsesmønstre, mindekultur og gravpladsernes historie – frem for f.eks. biografiske oplysninger.

Indstillingen med forvaltningens anbefaling til den fremtidige skilning

I slutningen af oktober 2021 forelå forvaltningens indstilling, der i henhold til genrens særlige jargon lød som følger:

”Teknik- og Miljøforvaltningen indstiller, at Teknik- og Miljøudvalget godkender,
– at mindepladen ved Peter von Scholtens gravsted på Assistens Kirkegård bibeholdes,
– at eventuel supplerende skiltning på eller ved gravstedet skal følge nuværende praksis for skiltning og formidling på kirkegårde,
– at der hermed er gjort op med medlemsforslaget stillet af Enhedslisten på Teknik- og Miljøudvalgets møde den 7. juni 2021, jf. bilag 2.”

I indstillingen blev både udkommet af forvaltningens dialog med Dansk Vestindisk Selskab og det forgæves forsøg på at finde dokumentation for en særlig aftale vedrørende mindepladen gengivet. Om forvaltningens vurdering og anbefaling vedrørende mindepladen blev følgende noteret:

”Som følge af overtagelsen i 1973 tilhører Peter von Scholtens gravsted Københavns Kommune. Selve mausoleet er i henhold til gældende lovgivning erklæret bevaringsværdigt af Nationalmuseet. Nationalmuseet har imidlertid ikke udpeget

mindepladen som bevaringsværdig. Almindeligvis vil dét, at et gravminde tilhørende Københavns Kommune ikke er erklæret bevaringsværdigt, medføre, at kommunen benytter sig af den ret, der følger af ejerskabet, og fjerner gravmindet fra graven.

Teknik- og Miljøforvaltningen kan imidlertid i dette tilfælde ikke, i lyset af aftaleforpligtelsen og procesrisikoen, anbefale at følge den almindelige fremgangsmåde. Dansk Vestindisk Selskab betragter mindepladen på gravstedet som en del af den aftale, der blev indgået i 1972, hvilket forvaltningen ikke kan afvise er tilfældet. Såfremt Dansk Vestindisk Selskab i forbindelse med en juridisk proces ved de almindelige domstole eller som led i behandlingen af sagen i et administrativt forvaltningsorgan, herunder Folketingets Ombudsmand, kan dokumentere eller sandsynliggøre, at mindepladen er en del af aftalen fra 1972, vil aftaleforpligtelsen tilsidesætte den ret, kommunen som udgangspunkt har til at disponere frit over et ikke-bevaringsværdigt gravminde tilhørende kommunen. Det må i den forbindelse lægges til grund, at kommunen vil blive holdt ansvarlig for en sådan uhjemlet disposition med deraf eventuelle retslige følger. Derfor indstilles det, at mindepladen forbliver i gravstedet.”

Om forvaltningens anbefaling vedrørende eventuelt supplerende skiltning på gravstedet skrev man følgende:

”Nuværende praksis for formidling på kirkegårde omfatter bl.a. en markering af gravsteder af kulturhistorisk interesse med små identifikationsskilte, der refererer til oversigtskort over seværdige gravsteder gengivet i fx brochurer om kirkegården. Enkelte identifikationsskilte er udstyret med QR-koder, der giver adgang til små film med information om det aktuelle gravsted og/eller afdøde. Forvaltningen forfatter ikke uddybende, evaluerende tekster om afdøde og deres virke, men fokuserer i formidlingen først og fremmest på kirkegårds- og begravelseskultur, dvs. udformningen af gravsteder og gravsten, og forskellige tiders tilgang til gravskikke og mindekultur mv.

Forvaltningen anbefaler derfor, at eventuel supplerende skiltning/formidling af Peter von Scholtens gravsted sker i overensstemmelse med denne praksis og fokuserer på dét, som i kirkegårdskulturel henseende er interessant ved gravstedet, nemlig at det er Assistens Kirkegårds eneste mausoleum.”

Afgørelsen

På et møde i Københavns Kommunes Teknik- og Miljøudvalg den 13. december 2021 blev indstillingen godkendt uden afstemning.

Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten afgav følgende protokolbemærkning:

”Partierne opfordrer til, at der digitalt gengives et mere retvisende og nuanceret billede af Peter von Scholtens rolle i historien om slaveriet og dets afskaffelse.”

Det Konservative Folkeparti, Venstre og Dansk Folkeparti afgav følgende protokolbemærkning:

”Partierne understreger, at man ikke vil gå med til at ændre historiske facts med ændringer i fremstilling, f.eks. på von Scholtens gravsted, som sletter spor fra vor historiske fortid.”

Mausoleet i dag, fortsat med mindeplade. Foto: Stine Helweg, 2023.

Med beslutningen af 13. december 2021 lukkede sagen politisk. En kulørt overskrift fulgte i B.T. dagen efter. Her stod:

”Slaveguvernør griner fra sin grav – rødt flertal må alligevel ikke fjerne hans omstridte mindeplade”. Mindre kulørt var selve artiklen, der rummede interviews med henholdsvis Enhedslistens Gorm Anker Gunnarsen og Dansk Folkepartis Finn Rudaizky. Gorm Anker Gunnarsen udtalte her: ”Det er en del af skæbnen som kommunalpolitiker, at man ikke kan lave om på juraen. Vi kan kun administrere inden for rammerne af lovgivningen. Dansk Vestindisk Selskab har åbenbart retten til at definere monumentets karakter, fordi de har finansieret restaureringen af monumentet tilbage i 70erne.” Og videre: ”Men så må vi jo finde nogle andre veje til at påvirke den historiske tolkning af Peter von Scholtens rolle, og hvem det egentlig var, der afskaffede slaveriet.” Finn Rudaizky blev citeret for følgende kommentar: ”Det er jo helt vildt at ville ændre på et gravsted. Vi bør i stedet fortælle historien, som den blev oplevet i den samtid, hvor de her mindesmærker blev opført. Og hvis der så kommer nye oplysninger frem senere hen, kan de jo indgå i den almindelige dialog og debat, der foregår i samfundet.”

Status i dag

Peter von Scholtens gravsted har både før og efter den politiske sag indgået i Københavns Kirkegårdes digitale formidling, der baserer sig på appen ARtour. Fremsøger man gravstedet her, præsenteres man i dag for følgende tekst:

”Generalguvernør Peter von Scholtens mausoleum fra 1811

Der er mange underjordiske gravkamre på Assistens Kirkegård. Da Assistens Kirkegård blev mondæn omkring år 1800, var det i mange velhavende familier traditionen at lade sig begrave under kirkegulvet i en krypt forbeholdt familien. Den tradition tog man nu med på kirkegården. Her var godt nok ingen kirke, men et underjordisk gravkammer kunne man jo selv lade udgrave – og det var der mange, der gjorde. Især efter 1805, hvor begravelser inde i kirkerne blev forbudt.

I dag er de underjordiske gravkamre fyldt op med sand for at forhindre kollaps og sammenstyrtning.

Assistens Kirkegårds eneste overjordiske gravkammer – eller *mausoleum* – er fra 1811 og huser i dag generalguvernør i Dansk Vestindien Peter von Scholten (1784-1854) og hans hustru, Anne Elisabeth (1786-1849). Mausoleet blev oprin-

deligt opført til Peter von Scholtens far, Casimir, der var død i 1810. Adskillige medlemmer af slægten har gennem tiden haft ophold i gravkammeret for senere at blive flyttet til andre kirkegårde, og i dag er der altså kun kisterne med Casimirs søn og svigerdatter tilbage.

Man kan stadig efter aftale med kirkegårdsadministrationen bygge et mausoleum til sig selv og måske slægten, hvis man har lyst – og har råd, for billigt er det ikke. Det er en sjælden begivenhed, men det forekommer dog. I 2014 blev der således for første gang i mere end 70 år opført et mausoleum på Københavns Vestre Kirkegård – en åben bygning (de døde er nemlig dér nedsat under gulvet), der både i materialer og stilart adskiller sig en del fra von Scholtens nygotiske og jo altså også mere end 200 år ældre gravkammer.

Københavns Begravelsesvæsen overtog i 1973 Peter von Scholtens mausoleum som historisk grav. Inden da havde Dansk Vestindisk Selskab bekostet en gennemgribende renovering af gravstedet med støtte fra Fonden til Fædrelandets Vel. Mindepladen foran mausoleet er opsat i forbindelse med renoveringen og overdragelsen, der officielt fandt sted ved en højtidelighed 3. juli 1973.”

Von Scholtens mausoleum indeni. Foruden kisterne med de to ægtefolk ses bl.a. et krucifiks, to stole samt en række kisteplader for medlemmer af slægten, hvis kister tidligere har været indsat i mausoleet. Foto: Lisa Maria Andersson, 2023.

Historien om Elvira Madigan og Sixten Sparres grav

Af Keld Bo Larsen

Arkivmedarbejder, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv

Del I: Omkring Elvira og Sixtens grav

Introduktion

På Landet Kirkegård på Tåsinge ligger Hedvig Jensen, med kunstnernavnet Elvira Madigan, og Sixten Sparre begravet. Den tragiske historie fra 1889, hvor Elvira og Sixten kom af dage i Nørreskoven på Tåsinge, har gennem tiderne bragt sindene i bevægelse og til tider i kog og været en tilbagevendende kilde til mytedannelse. Interessen for historien blusser op med jævne mellemrum, ofte forårsaget af debatindlæg eller bogudgivelser om emnet. På Landet Kirkegård og Elvirapladsen i Nørreskoven er der fortsat en jævn strøm af besøgende.

I det følgende bliver det belyst, hvordan gravpladsen på kirkegården og mindestedet i Nørreskoven har været konfliktfyldte omdrejningspunkter for de skiftende fortællinger og fortolkninger, ja til tider politiske kamppladser, om retten til Sixten og Elviras historie.

Ældre foto af Landet Kirkegård, der viser den oprindelige grav. Begge gravplader er lyse med tydeligt optegnet skrift. Det tyder på, at der er foretaget en retouchering af billedet. Postkort fra 1908, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv.

Elvira, Madigan og Sixten Sparres Grave

Forhistorien kort fortalt

Elvira Madigan, 21 år med det borgerlige navn Hedvig Jensen, var stjerneartist i forældrenes cirkus, hvor hun sammen med sin halvsøster optrådte som linedanserinde. De havde turneret rundt i Europa med stor succes, og søstrene havde fået en anerkendelse af kongen i form af et sølvkors til hver. Glansen var dog gået noget af cirkuset, og det fortælles, at Elvira til sidst måtte optræde på markedspladser udsat for pøbelens tilråb. Den 34-årige adelige Sixten Sparre var løjtnant ved Skånske Dragonregiment, gift og havde to børn. Hustruen var fra en velhavende familie, der ved giftermålet havde fået en betydelig medgift. Sixten havde dog gennem flere år haft et stort overforbrug og formøblet formuen. Han havde stiftet gæld til højre og venstre, hvilket medførte, at hans mange kreditorer blev mere og mere påtrængende.

Sixten havde interesse for litteratur, poesi og teater, et emne, han skrev om i aviserne. Han havde ved en cirkusforestilling i 1888 set Elvira optræde, hun gjorde et uudsletteligt indtryk på ham. Et par korte møder og en hemmelig korrespondance førte til, at de sidst i maj måned året efter flygtede sammen, hvorefter de dukkede op i Svendborg og på Tåsinge. De indlogerede sig på Hotel Svendborg, hvor de boede i godt en måned. I perioden foretog de flere udflugter i omegnen, bl.a. til Troense og Nørreskoven. Herefter flygter de fra regionen og tager til Troense, hvor de indlogerer sig privat. Et par dage efter tager de på udflugt til en lille lysning i Nørreskoven, hvor de dræbende skud falder. De bliver fundet nogle dage efter af en lokal kvinde og hendes datter, der straks kontakter skovfogeden, der underretter de relevante myndigheder.

Ligene beredes

Efter ligsynet og opgørelsen over, hvilke ejendele de havde på sig, blev ligene lagt i kisterne. Det var pastor Schousboes karl, Rasmus "Præst", og en medhjælper, der hentede kisterne ved snedker Klemmensen i Lundby, hvorefter de kørte til gerningsstedet i Nørreskoven. Ligene var blevet klædt nøgne, da tøjet skulle sendes til rensning i Svendborg. Det beskrives, at ligene havde ligget i flere dage, og at der var en gennemtrængende liglugt på stedet. En vandrehistorie beretter, at medhjælperen ville fjerne en ring fra Elviras finger, men da han forsøgte, trak han hele fingeren af. De slemt til-

Vilhelm Carl Christian Schousboe, sognepræst for Landet Sogn i perioden 1877-1910. Efter menighedens ønske overtog han embedet efter sin far. Foto: ca. 1890, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv.

redte nøgne lig blev svøbt i lagner og kørt til præstegården for at blive gjort i stand af præstekonen. På den måde var det pastor Schousboe, der aktivt tog medansvar for, at de ulykkelige mennesker kom værdigt i graven. Som førstehandsvidne har han gjort sig sine tanker om årsagen og om, hvordan begravelsen kunne foregå. Kisterne blev herefter kørt fra præstegården for at blive hensat i kapellet, indtil begravelsen skulle finde sted lørdag den 27. juli.

På kirkegården

På kirkegården blev der udpeget en ret stor begravelsesplads, centralt placeret syd for et stort egetræ. En fornem plads, der afspejler, at de døde havde en særlig anerkendelsesværdig status, Sixten var adelig, og Elvira en kendt personlighed. Endvidere at baron Carl Juel-Brockdorff på Valdemar Slot personligt havde været delagtiggjort, idet han havde været i Nørreskov på gerningsstedet, som hørte til hans besiddelser, og korresponderet med Sixtens familie.¹ Han havde anmeldt sin deltagelse til begravelsen, hvor mange fornemme kranse og buketter prydede kisterne.

Om lørdagen skulle begravelsen foregå kl. 13, og rygterne var løbet i forvejen som en steppebrand over hele øen, så lokale og badegæster flokkedes omkring kirkegården, da baronen med hans følge, ledsaget af Sixtens bror, ankom præcis på slaget ét. Det var lokale mænd, som under klokkeringning bar de blomsterbesmykkede kister fra kapellet den korte vej til begravelsespladsen.

Begravelsen

Efter at kisterne var blevet nedsænket i gravene, talte pastor Schousboe "meget smukt og gribende", hvor han gik ud fra skriftstedet: "Dømmer ikke at I ikke også skulle dømmes." Talen var velformet og gjorde dybt indtryk på de tilstedeværende. Herefter salmesang, jordpåkastelse og fadervor. Schousboe, som havde været direkte vidne til Elvira og Sixtens skæbne, var ikke i tvivl om, at de skulle have en værdig begravelse. Han havde indset, at denne begivenhed var skelsættende og ville blive husket i mange generationer. Der blev langt mange blomster på gravene, flest på Elviras. Allerede her blev grunden lagt til den skik, der stadig praktiseres, at nyligtede lægger den brudebuket, som Elvira aldrig fik.

Teologisk strid

Pastor Schousboe har givetvis haft sine overvejelser over, hvordan begravelsen skulle foregå. Selvmord har i den kristne tankegang været helt uacceptabelt og medført sjælens fortabelse. Men selv om de formentlig døde ved egen hånd, skulle de jo begravnes. Det foregik førhen i stilhed og på et afsidesliggende sted på kirkegården. Fra midten af 1800-tallet var der dog blødt op på denne praksis, hvor de mere progressive præster kunne give selvmordere en begravelse, der svarede til ved naturligt dødsfald. Hvilket vil sige, at ud over den obligatoriske jordpåkastelse og fadervor blev der også holdt en tale og sunget salmer.

I 1889 var der et efterspil, da sagen blev drøftet på det uformelle Stiftskonvent nogle måneder efter begravelsen. Her var der flere holdninger til præsternes ageren ved begravelse af selvmordere. De fleste var tilhængere af at bevare retten til at tale, hvilket også pastor Schousboe argumenterede for, til stort mishag for biskop Stein, der tilhørte den konservative kirkeretning. Sagen blev også taget op i "Det kirkelige Raad", der anmodede om at forbyde tale, sang og klokkeringning ved selvmorderbegravelser. Biskop Swane fra Viborg var også inde over sagen med sine holdninger, men havde ingen forventninger til, at Cultus- og Justitsministeren ville følge biskoppernes indstilling. Den efterfølgende henvendelse til ministeriet gav ikke anledning til nogen ændring, idet sagen blev henlagt.²

Hyppige selvmord

Ifølge flere medier var der efter tragedien i Nørreskoven et stigende antal selvmord. I Politiken den 27. juli 1889 er der artikler om "Selvmordsmanien" og "Atter igaar et Selvmord". Enkeltstående eksempler fremførtes med beskrivelse af, at man så en "person hænge på et havestakit med et reb surret om halsen".³ Om der efterfølgende skete flere selvmord, er vist ikke undersøgt. En uvidenskabelig gennemgang af de tre sogne på Tåsinge for perioden ti år før og ti år efter 1889 viser ingen nævneværdig ændring i antallet af selvmord.

Aviserne har ellers afholdt sig fra at omtale selvmord. Dels af hensyn til de efterladte, dels for at det ikke skal skabe præcedens. I nutidens medieverden fortsættes denne hensyntagen-

de holdning. F.eks. omtaler medierne normalt ikke selvmord, hvor det lokalt ofte sker ved at springe ud fra Svendborgsundbroen.

Lokalbefolkningens holdning

Dengang som nu var holdningerne delte blandt lokalbefolkningen. Mest udbredt var nok den almindelige forargelse, hvor skam og skyld var dominerende temaer. Mange så med foragt på historien som hor, mord og selvmord. Forargelsen beskrives af øjenvidner ved begravelsen, hvor der hånligt høres: "Sådan en, der render fra kone og børn" – og om Elvira: "Sådan en skamløs tøs."⁴ En tilsvarende foragt kom til udtryk, når turister spurgte om vej til gravstedet: "Det er da ikke noget at rende efter. Det er jo bare hor, mord og selvmord."⁵

Men blandt lokalbefolkningen var der også mere rummelige holdninger, der så historien som en menneskelig og social tragedie om et ulykkeligt par, der også havde krav på en værdig begravelse. Efterfølgende var der flere i lokalbefolkningen, der frivilligt vedligeholdte gravstedet og fjernede visne blomster efter de mange buketter, som turister havde lagt. Der blev hæget om den romantiske fortælling med en vis stolthed over, at så mange viste interesse ved at besøge stedet.⁶

Et medicirkus

Interessen for dramaet var enorm og blev dyrket gennem datidens kommunikationskanaler. Aviserne skrev flittigt og skrev af efter hinanden. Der blev fremstillet billeder med Elvira og Sixten. I Svendborg havde fotograf Graa i Gerritsgade kronede dage med at reproducere billeder i eget navn. Det er dog nu konstateret, at der var tale om en kopiering af en svensk fotografis materiale. Cigarkasser med billede af Elvira kom i handelen. Der blev sågar fremstillet voksdukker af parret, som blev fragtet rundt i Danmark og Sverige, hvor de blev forevist mod entrébetaling.

I Troense var indrettet en souvenirbutik i Elvira Madigans Hus,⁷ der gennem mange år solgte nips og postkort. Poul Fredholm havde fra 1958 indrettet et museum i Bregninge, hvor der blev udstillet de effekter vedrørende historien, som han havde samlet gennem en årrække.

Foreviget i digte og skillingsviser

Medvirkende til udbredelse af dramaet var de skillingsviser og sange, som blev skrevet umiddelbart efter hændelsen. Julius Strandbergs skillingsvise "Det var på Taasinges skønne Egne" blev solgt over hele landet og underbyggede den romantiske tilgang til historien. Sangen huskes stadig på Tåsinge, hvor flere af de ældste stadig kan synge den udenad.

Holger Drachmanns digt "Til de to" tager et opgør med "den sladrende flok" og dobbeltmoralen, men er samtidig med til at understøtte historien om den romantiske død. Saxons vise fra 1932 "Sorgeliga saker hända", der stadig er populær især i Sverige, er endnu et eksempel på en vise, der hylder fortælling om at gå i døden for den store kærlighed.

Den omstridte grav

Graven blev købt for 50 år af Sixten Sparres familie og var derved sikret frem til 1939. Det var planlagt, at der skulle etableres et jerngitter omkring, hvilket aldrig blev lavet, angiveligt på grund af det økonomiske uføre, som Sixten efterlod sig. Der var omkring 1943 tanker om at oprette en "Elvira-fond" for at skaffe midler til et nyt og større gravminde. Disse planer løb ud i sandet. Efter 1939 blev graven kun nødtørftigt vedligeholdt, og der var tanker om at nedlægge den, nu hvor menighedsrådet selv skulle betale.

Ikke desto mindre blev graven retableret, og under krigen fik den en fornyet turistmæssig tiltrækningskraft efter indspilningen af Åke Ohbergs film *Elvira Madigan* fra 1943. Hermed indledtes en ny æra, hvor den populistiske romantisering fik et stort publikum. Denne blev i den grad forøget som følge af filmen af Bo Widerberg fra 1967 med Mozarts bekendte klaverkoncert nr. 21. Den idylliserende historiefortælling blev understøttet af Poul Erik Møller Pedersens fiktive romaner, der stadig sælges og er udkommet i perioden 1967-89. I hans bøger dyrkes de "hede favntag", og at "de gik i døden sammen på grund af ulykkelig kærlighed". Der krydres med forfalskede kærestebreve, og i sidste udgave strammes til med en påstand om, at Elvira var gravid – elementer, der har publikumsappel.

Med Anders Enevigs bog fra 2005 kom der anderledes styr på de historiske fakta. Han går her specielt i rette med Poul Erik Møller Pedersens fremstilling af historien og leverer et tiltrængt modspil. Denne efterfulgtes af flere bøger om emnet, der sætter en anden og ny dagsorden. Bøgerne af Kathinka Lindhe og Klas Grönqvist er de mest omtalte. Her ses Sixten som en hensynsløs morder, der udnyttede den intetanende Hedvig til sit eget egoistiske behov for berømmelse. Nuancer om Elviras medinddragelse eller mulige accept bliver overset. Gamle myter erstattes af nye.

Gravfreden udfordret

Graven har været flyttet tre gange i forbindelse med omlægning af kirkegården.⁸ I 1964 blev de oprindelige gravsten erstattet med de såkaldte "turiststen", hvor Hedvig Jensens navn blev erstattet med "Elvira Madigan". Dette skete af praktiske snarere end af ideologiske årsager, nemlig for at slippe for de utallige henvendelser og forespørgsler hos både naboer og graver om, hvor graven lå. I 1995 blev der bygget et graverkontor med værksted og, for især turisterne, et tiltrængt toilet. Dette havde været stærkt efterlyst, da der i høj-

De nye turistgravsten med "Hvil i Fred Elvira"-stenen centralt placeret. Graven er vendt, så man nu ser mod øst. Foto: ca. 1983, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv.

sæsonen kommer adskillige busselskaber på besøg. På baggrund af behovet for ekstra rengøring og vedligeholdelse af kirkegården har provstiudvalget ydet en tillægsbevilling på 240 timer årligt.

Nogle vil måske mene, at folkekirken hermed aktivt bidrager til at holde historien og myterne om romantisk ulykkelig kærlighed uden anden udvej end døden i live – forherliger, måske ligefrem?

Turisme eller tavshed

100-årsdagen i 1989 for Elvira Madigan og Sixten Sparres dødsdag blev bl.a. markeret ved udgivelsen af Henrik Janssens, Svendborg Museum, bog i 2. udvidede udgave med en stort anlagt reception på Valdemar Slot. Museet så naturligvis her en mulighed for flere gæster og turister. Tilsvarende interesser var der på Taasinge Museum i Bregninge, hvor Elvira og Sixten-udstillingen kunne bevæge romantiske gemytter.

Turistforeningen i Svendborg var dog ikke til sinds at gøre særlige anstalter i jubilæumsåret. Den daværende turistchef, Tinna Myrup, ønskede ikke at markere "eller holde festligheder i forbindelse med et mord og et selvmord". Journalisten var dog vedholdende i avisartiklen, og turistchefen måtte indrømme, at der er mange turister, der spørger specifikt efter materiale om emnet. Endvidere at hun personligt ugen før var guide på tre ture til graven på Landet Kirkegård.⁹ Et lokalt debatindlæg samme dag, hvori det hedder "Lad dem dog i fred!", udtrykker godt den holdning hos mange i lokalområdet, der oplever turismeindustriens overeksposering af historien, så det nærmer sig det kvalmende.

Nyt arkitekttegnet gravminde

Det i februar 2013 indviede gravminde består af en større cirkulær plads omgivet af to runde bænke, med gravplader i midten placeret på en plint af granit. De gamle originale og skrøbelige sten er monteret i en metalramme, hvorover der er beskyttende glas. Det er de lokale Praksis Arkitekter i Troense, der har tegnet projektet, med menighedsrådet i Bjerrebym-Landet som bygherre. Finansieringen er tilvejebragt fra Sydbank, LAG Svendborg og Svendborg Kommune. Det har

Landet Kirkegård, området under egetræet, hvor graven har været placeret og flyttet flere gange. Den nuværende runde mindeplads til højre, med de indrammede oprindelige gravplader monteret på en granitplint. I baggrunden til højre for kapellet anes pastor Schousboes familiegravmæle. Foto: Keld Bo Larsen, maj 2022.

fra starten været et krav fra menighedsrådet, at de blev holdt økonomisk skadesløs. Nu fremstår gravstedet som en arkitekttegnet, men atypisk fordybelsesplads tilpasset større selskaber, der kommer i turistbusser, som her kan finde plads og samtidig skabe kulturhistorisk værdi for området. For fin vil nogle synes og ude af proportioner med den traditionelt udformede landsbykirkegård.¹⁰

Ifølge Klas Grönqvist "vakte designet voldsom kritik, det anses af mange for at være både grimt og uværdigt til en kirkegård. I alle tilfælde ligger monumentet flere meter fra Elvira og Sixtens egentlige hvilested".¹¹ Ønsket om, at gravene, af turistmæssige grunde, kunne præsenteres bedre, vandt altså denne runde i ringen over holdningen "Lad dem dog være i fred" udtrykt i det lokale debatindlæg 1989.

Svendborg Kulturkanon

En diskussion opstod i kølvandet på lanceringen af Svendborg Kommunes kulturkanon i 2016, hvor historien om Elvi-

ra og Sixten kom med under emnet "Markante personligheder". Der havde forinden været en demokratisk proces med høringsrunde og afstemning om de foreslåede emner, hvorefter kulturudvalget vedtog forslaget.

Der kom efterfølgende debatindlæg, der kritiserede, at netop den historie var kommet med, hvor man især var utilfreds med Sixten Sparre, der omtales som "En skidt knægt" og "...foragtelig og usympatisk i enhver henseende, og har intet at skaffe i en kulturkanon". Elvira Madigan kunne nok til nøds accepteres som en del af vores fælles kulturarv. Holdningerne bag indlæggene var inspireret af de nyeste bogudgivelser fra Klas Grönqvist og Kathinka Lindhe.¹² Debatten døde dog hurtigt hen, og den fik ingen indvirkning på den fortsatte tilstrømning af turister til gravstedet og på museet i Bregninge. Dog kunne man nu på Taasinge Museum tilbyde to versioner af historien: den lyserøde og den lyseblå, der henholdsvis refererer til farven på omslagene på bøgerne af Møller Pederens romantiserede og Enevigs faktaorienterede bøger. Man kan selv vælge efter temperament.

Ønsker Sixtens lig gravet op

Debatten blussede op i 2021 foranlediget af byrådsmedlem i Svendborg Karl Magnus Bidstrup, der argumenterede for, at en morder ikke skulle ligge begravet ved siden af sit offer. Initiativet var aktiveret af MeToo-debatten, hvor der var fokus på overgreb og partnervold. Det trak overskrifter i avisen, at Sixten Sparres jordiske rester burde graves op og sendes til Sverige.¹³ "Så længe han ligger, hvor han ligger, så er det en legitimering af en alvorlig forbrydelse," hed det fra Karl Magnus Bidstrup. Avisen indhentede udtalelser fra forskellige lokale instanser som menighedsrådet og Svendborg Museum, der mente, at det var et vanvittigt forslag. Taasinge Museumsvalg var heller ikke tilhængere af at ændre på de eksisterende forhold. Der var dog enighed om, at historien om Elvira og Sixten trænger til en kraftig redigering, så der tages afstand fra den romantiserende tilgang til historien. Det er fortsat vigtigt at få nuancerne med, så man ikke falder i den modsatte grøft, hvor Sixten Sparre er godt på vej til at blive udsat for et karaktermord.

Michael Jensen fra menighedsrådet var meget kategorisk i afvisningen af at flytte Sixtens grav, og han understregede, "at graven er historisk og at man ikke sletter historien, hel-

ler ikke den mindre behagelige historie, bare fordi en omtale-hungrende politiker har fået en skør idé”, og endvidere pointeres, ”at gravfreden ikke må krænkes”.¹⁴

Der blev sågar taget kontakt til en statsobducent for at få hans vurdering af, om der stadig kunne være jordiske rester tilbage af Sixten Sparre. Det måtte også tages i betragtning, at graven har været flyttet flere gange, men at dette jo kun har været ændringer på jordoverfladen. Bidstrups forslag vandt på ingen måde gehør, ikke engang hos hans egne partifæller i byrådet.

Kampen om historien

Fra begyndelsen har selve historien været et stridsspørgsmål: Var det et dobbeltselv-mord forårsaget af ulykkelig kærlighed, eller var det et overlagt mord efterfulgt af selvmord? Den gode pastor Schousboe, der tilhørte kirkens moderate fløj, var bevidst om begivenhedens historiske dimension. Som førstehandsvidne til begivenheden var han sikker i sin sag om ikke at fordømme eller udpege skyldige. ”Dømmer ikke” var det gennemgående tema i hans opfattelse. Den romantiske fortælling har i flere generationer været den toneangivende, hvori den sentimentale og populistiske holdning har været gennemgående.

Med de nyeste bøger om emnet er fokus og fordømmelse rettet mod Sixten Sparre, der ses som en koldblodig egoist, der planlagde mord og selvmord, for derigennem at opnå udødelig berømmelse. Forfatterne analyserer og argumenterer, men afsiger dom om Sixten Sparres skyld uden retssag eller mulighed for forsvar. Et karaktermord af Sixten Sparre? Detaljer om Elviras sandsynlige viden om det forestående og en eventuel medvirken, accept, aktiv deltagelse, overgivelse eller passivitet forbigås, eftersom skurken ér udpeget.

Del 2: Mindestedet i Nørreskoven

De gamle bukser

Man finder Elvirapladsen, mindestedet over Hedvig og Sixten, i Nørreskoven. I 1889 beskrives stedet som afsidesliggende, hvor man skulle trænge sig frem gennem sumpet terræn med tæt krat og brændenælder. Skovfoged Jansen

Nørreskoven 1889. På gerningsstedet kort tid efter selvmordene ses fem personer, der formodes at være Elviras bedstemor, fru Lundmann, lokale kvinder, der fandt ligene, og en droschekusk. Foto: Emil Hansen, Svendborg, Taasinge Lokalhistoriske Arkiv.

havde hængt et stykke af nogle gamle bukser op i buskene, for at øvrigheden kunne finde vej. De mange nysgerrige, der strømmede til, rev stykker af stoffet i den tro, at de havde sikret sig en souvenir af Sixten Sparres bukser. Der blev også af en skovgæst samlet et par blodbestænkte bøgeblade, der nu opbevares på Taasinge Museum i Bregninge sammen med finderens beskrivelse. Det siges, at museumsstifter Poul Fredholm efterfølgende har "frisket" disse blodspor op med svineblod.

Stedet har bibeholdt sit autentiske præg, omsluttet af skoven på naturens præmisser. Stedet appellerer til et andet publikum end turistbusserne, der besøger gravpladsen på Landet Kirkegård. Lavpraktisk mangler der parkeringsmuligheder ved Nørreskoven, så det kræver en egen indsats. Der skal spadseres nogle kilometer, og der skal findes vej.

Landet eller Bregninge Sogn?

Samtiden var ikke i tvivl om, at ligene blev fundet i Landet Sogn, hvorfor det var sognefoged Niels Mortensen Lund i Lundby og pastor Schousboe, Landet Sogn, der skulle sørge for formalia og begravelse. Findestedet er placeret tæt på skellet til nabosognet Bregninge ca. 40 m fra sognegrænsen og ca. 60 m fra befæstet skovvej.¹⁵ Der har i eftertiden været flere vidtløftige spekulationer om gerningsstedets placering. Om det måske dog alligevel lå i Bregninge Sogn? Eller teorien om, at ligene lå lige præcis på sognegrænsen, så det var hovedets placering, der afgjorde, hvor de hørte til.

Det har været hævdet, at hvis selvmordene var sket i Bregninge i pastor Madsens sogn, ville begravelsen have været anderledes, da han angiveligt skulle have været stærkt kritisk over for selvmordere.¹⁶ Denne påstand synes dog ikke at holde vand, idet pastor Madsen i hans embedsperiode (1882-91) har begravet andre selvmordere, uden skelen til dødsårsag. Hertil kommer, at baron Juel-Brockdorff var medinddraget i hele forløbet, og at Sparre også var adelsmand. At Sixtens bror Edvard var gæst hos baronen på Valdemar Slot i dagene omkring begravelsen, ville have gjort en værdig begravelse i Bregninge til en nødvendighed.

Mindestenen

I Nørreskoven opsatte skovarbejderne Hans Engstrøm og Rasmus "Bogense" Rasmussen en mindesten omkring 1939.¹⁷ Stenen blev transporteret op fra stranden.¹⁸ En alternativ beretning oplyser, at det var Bernhard Pytlick, der boede i Landmålerhuset, der sammen med sin bror Valdemar i 1941 opsatte stenen, som ifølge dem blev slæbt op fra et nærliggende vandløb. Årsagen var, at man fældede de bøgetræer, hvor turister og besøgende havde skåret navne og mærker i træet ved selvmordsstedet. Endvidere fortælles det, at der på træerne var hæftet talrige breve og meddelelser efterladt af romantiske sjæle.

Det er en karakteristisk furet sten, der måler ca. 70 x 60 cm, i bjergarten "båndet gnejs". En stenart, som er almindelig forekommende på egnen og ofte bruges som prydsten i haverne og ved indkørslerne til gårdene. I samme forbindelse blev der plantet tre tujatræer ved skovvejen ud for pladsen, så man efterfølgende kunne lokalisere stedet. Samtidig hermed blev der plantet tre nåletræer i en trekant, hvor stenen står i midten. Træstubbene fra disse tre træer kan endnu ses, selv om de er fældet sammen med den tidligere nåleskov for ca. ti år siden.

Faret vild i skoven

Mange har i tidens løb haft svært ved at finde stenen. Svendborg Museum har ikke gjort det nemmere, da der i Jansens bog fra 1989 er angivet et kort med en markering af stedet samt en udførlig beskrivelse af ruten, der skulle følges for at finde derhen. Desværre var det et forkert sted, der var udpeget og ovenikøbet placeret i Bregninge Sogn. Miseren blev

Ved mindestenen i Nørreskoven er ofte placeret blomster og anden spontan udsmykning. Her en "brændende kærlighed" med vedhæftet brevhilsen i plastpose, der vidner om en planlagt handling med en romantiserende tilgang. Foto: Keld Bo Larsen, november 2022.

der rettet op på i 1993, efter at man havde konsulteret lokal-kendte, hvorefter Svendborg Museum udarbejdede et nyt kort med den korrekte placering.

Forsikringsselskabet Codan

Skoven og omliggende marker har i umindelige tider hørt under Stamhuset Thorseng (Valdemar Slot). Der har altid været vogtet nidkært over jagten, hvor krybskytteri er blevet bekæmpet med alle midler. Ubuden færdsel uden for skovveje og på marker blev strengt påtalt. Det var især under "Carl-barons" periode, at ejendomsretten blev håndhævet. Dette forhold blev mærkbart forværret, da Nørreskoven og Pederskov i 1983 blev solgt fra til forsikringsselskabet Codan, der havde den karismatiske direktør Peter Zobel som frontfigur. Der blev hermed indført en mere restriktiv adgang til skovarealerne, idet der blev etableret en omfattende indhegning for at holde vildtet i skoven. Formålet var, ved intensiv fodring og selektiv afskydning, at opdrætte råbukke med store opsatser. Der var prestige i at opnå mange points for de flotte gevirer til trofæsamlingen, og det gav omtale, når jagterne kunne tiltrække de kongelige og kendte erhvervsforbindelser. Zobel indrettede sig i "Bylovhuset", i den sydlige del af Nørreskoven, der blev renoveret som jagthytte. Samtidig med at skoven blev indhegnet, blev den vejvisning til Elvirapladsen, der dengang fandtes, fjernet. Lukningen af skoven var upopulær blandt lokale og besøgende, ligesom turismeaspektet blev tilsidesat.

Nørreskovens adgangsforhold

Omkring 2002 solgte Codan alle skovene på Tåsinge tilbage til Valdemar Slot, der derefter solgte dem videre til forskellige investorer. Nørreskoven blev overtaget af Nørreskov A/S, hvor baronens svigersøn, rigmanden Rory Fleming, tilførte den nødvendige kapital. Med denne overtagelse kom der bedre adgangsbetingelser i skoven, og der blev opsat vejvisersten, der ledte hen til Elvirapladsen. Dette var en imødekommende gestus over for skovgæsterne, men også et tiltag for at hindre besøgende i at færdes uden for skovvejene i søgen efter pladsen. Jagten var stadig et stort aktiv for slottet. Der har i tidens løb været afholdt mange guidede ture til fods og på cykel til Elvirapladsen, og det har været et yndet udflugtsmål på Tåsinge. Stedet er en vigtig del af den lokale

selvforståelse, og der reklameres i diverse turistbrochurer og på hjemmesider.

I 2021 blev der på initiativ af SANS-1 lavet en true crime-lydvandring i Nørreskov: "Mysteriet om Elvira Madigan", hvor man kunne købe adgang på en app i Useum, der førte lytteren igennem skoven, mens historien blev fortalt. Det skete i et tæt samarbejde med Nørreskov A/S, som havde en naturlig interesse i, at besøgende holdt sig til skovvejene. I samme forbindelse blev der etableret tre ekstra vejvisersten, der dog først måtte opsættes fra juli måned, hvor bukkejagten var overstået.

Interessekonflikten mellem offentlighedens adgang og skovdriften/jagten blev tydeligere, da Beretterakademiet søgte adgang til Elvirapladsen til et projekt, der omfattede få mennesker i to dage. De fik ikke tilladelse til at gå de sidste 60 meter ind i skoven til pladsen. I private skove er der fri adgang på befæstede veje, og der har gennem mange år været anerkendt adgang på stien de sidste meter ind i skoven. Offentlighedens adgang til det kulturhistoriske mindesmærke er bedst tjent med, at parterne gensidigt tager hensyn til hinanden.

Læserpanel

Som eksempel på den bevågenhed, der i lang tid havde været omkring tilgængeligheden i Nørreskov, blev der i 2013 af Fyns Amts Avis nedsat et læserpanel, der skulle komme med forslag til markedsføring primært for at fremme turismesagen, men også under hensyntagen til jagt- og skovdriftsinteresser. Der fremkom en del forslag, spændende fra opsætning af en bronzeskulptur til en bedre afmærkning for at kunne finde stedet. Resultatet var nok nærmest, at status quo blev opretholdt, hvor slottet havde opsat tre vejvisersten, der fra Nørreskov viste hen til Elvirapladsen. En bedre tilgang for busser med parkeringsplads og asfaltering af skovveje var der ikke mulighed for.

På "Elvirastenen" ses ofte fastklemte mønter i den furede overflade. En skik, der almindeligvis fortolkes, som om man har villet give dem de penge, som de manglede i levende live. Der ses endvidere markblomster, flettede kranser og sammenbundne kors af pinde og andre effekter, man tilfældigt måtte have haft i lommerne. Det forekommer også, at besøgende lægger købeblomster og endog breve med hilsener til de døde.

En hemmelig døds kult

Dyrkere af det okkulte tilskriver gerningsstedet en særlig status, hvor således en døds kult skulle samles for at lægge særlige offergaver og pinde i mærkelige mønstre. Man kan forstå, at det kun er medlemmer af denne hemmelige kult, som har indsigt i ritualerne, og som holder stedet helligt. Til den okkulte vinkel medvirker ligeledes den tvivl, der er, om Elvira og Sixten dødstidspunkt, hvor den officielle forklaring er, at de døde torsdag nat eller fredag morgen. Imidlertid har de været observeret om lørdagen af de to familier i Landmålerhuset – eller var det måske deres genfærd, de så?¹⁹ Ja, historien er stadig velegnet til at skabe nye myter.

Mysteriet om Elvira Madigan

Samme tema anslås i lydvandringen²⁰ udarbejdet af SANS-1, hvori det hedder sig, at man en tidlig morgen i skoven ved solopgang vil kunne opleve spøgerier. Her vil man måske kunne se den skræmte Hedvig gå fortvivlet rundt mellem træer og krat evigt søgende for at finde hjem til sin mor. Historiefortællingen fra SANS-1 bliver ledsaget af det nykomponerede "Elvira tema" af Harald Haugaard, der på forbilledlig vis formår at indfange den dystre stemning i Nørreskoven. Lydvandringen fortæller om flere mulige hændelsesforløb. Her berettes om, hvordan Elvira og Sixten kryber sammen ude i den mørke kolde skov. Sixten har taget kontrollen over Elvira, der ikke magter at modsætte sig en sidste voldtægt, og hvor der opstår kamp mellem dem, inden Elvira bliver myrdet. Beretningen rummer også en anden version, hvor Elvira er den aktive part i selvmordet. Det fortælles her, at de er blevet enige om, at de begge skal dø sammen, og hvor Sixten tilbyder at skyde Elvira først. Hun insisterer dog på selv at trykke på aftrækkeren.

Befriende, at der på den måde lægges op til flere udlægninger af den afsluttende historie, idet vi her præsenteres for to yderpoler, hvor Elvira enten bliver brutalt myrdet eller begår selvmord ved egen hånd.

I Beretterakademiets²¹ version af dødsscenen bliver dramatikken skærpet. Her fremstilles Sixten som en psykopatisk og hensynsløs morder. Han holder Elvira fysisk og psykisk fastlåst og tillader dårligt, at hun træder af på naturens vegne.

Våger kontrollerende over hende i skoven for at forhindre, at hun flygter. Myrder den skrækslagne Elvira med koldt blod, som han har planlagt, hvorved han oplever den efterstræbte forløsning, ved at missionen endelig lykkes. Hans eget efterfølgende selvmord sætter kronen på værket. Denne udlægning af historien stemmer overens med den for tiden gængse opfattelse, men savner nuancer og svar på flere spørgsmål. Hvad skete der, forinden de kom ud i skoven? Hvornår var Elvira bevidst om, at de skulle dø? Havde hun givet sit samtykke, sin accept, havde hun resigneret eller opgivet at kæmpe imod? Vi ved det ikke.

Elvirapladsen

Gennem tiderne har stedet i Nørreskoven haft forskellige betegnelser, men uden at der officielt har været noget beskrevet, endsiige noget angivet på kortmateriale. Brugen af et bestemt navn refererer gerne til den historiske tilgang, forfatteren har til begivenheden, og er præget af den aktuelle tidsperiode, hvor nu MeToo-debatten gennem en periode har været den dominerende holdningsskaber. I den første lange periode blev den romantiske tilgang til historien ofte brugt. Selvmordsstedet, Elvirastenen eller Elvirapladsen, der nævnes 1939, havde da allerede være brugt i længere tid.²²

De nyeste bøger af Klas Grönqvist og Kathinka Lindhe ser tragedien som et overlagt og planlagt drab efterfulgt af selvmord begået af en kynisk morder. Det er på den baggrund ikke underligt, at benævnelsen "Mordpladsen" konsekvent bliver brugt. Dette vel også for alene ved navnet at understøtte deres tilgang til historien.

Hvilket navn der vinder indpas, afhænger i høj grad af, hvem der bemægtiger sig historiefortællingen. Vil det være med udgangspunkt i et brutalt mord, eller vil det være en mere nuanceret tilgang, hvor flere muligheder holdes åbne. Eller sagt med pastor Schousboes inkluderende ord: "Dømmer ikke". Lokale kræfter vil formentlig foretrække et mere neutralt navn, hvor "Elvirapladsen" er et godt bud.

Litteratur

Bogø, Dines, hjemmeside om kriminalsager, "Elvira Madigan og Sixten Sparre".

Bomuld Hamilton-Wittendorff, Bo, *Guide til det okkulte Danmark*, 2007.
Enevig, Anders, *Fakta om Elvira Madigan og Sixten Sparre*, 2005.
Grönqvist, Klas, *En dråbe faldt – Elvira Madigan*, 2017.
Grönqvist, Klas, hjemmesiden "elviramadigan.se".
Hansen, Anna J., *Tåsinge-skæbner*, 1988.
Jansen, Henrik M., *Elvira Madigan & Sixten Sparre*, 1987 og 1989.
Juel-Brockdorff, Niels, *Spredte erindringer gennem 80 aar*, 1960.
Larsen, Keld Bo, "Elvira og Sixten 130 år efter", *Tåsinge Årbog*, 2019.
Lindhe, Kathinka, *Sixten og Elvira – historien om et mord*, 2021.
Pedersen, Poul Erik Møller, *Elvira Madigan*, 1989.
Poulsen, Hans V., *Den gode vilje*, 2007.

Andre kilder

SANS-1, true crime-lydvandringen på Useeum: *Mysteriet om Elvira Madigan*, 2021.
Taasinge Lokalhistoriske Arkiv: diverse artikler, optegnelser og beskrivelser, 1889-2023.

Noter

1. Niels Juel-Brockdorff, 1960.
2. Anders Enevig, 2005, 169.
3. Henrik M. Jansen, 1989 (1987), 49.
4. Anna J. Hansen, 1988.
5. Hans V. Poulsen, 2007.
6. Taasinge Lokalhistoriske Arkiv.
7. A. Frederiksens kolonialhandel, Strandgade 6.
8. Dines Bogøs hjemmeside, <https://www.bogoe.org/>.
9. Fyns Amts Avis 15.7.1989.
10. Fyns Amts Avis 25.2.2013.
11. Klas Grönqvist – hjemmesiden: www.elviramadigan.se.
12. Fyns Amts Avis oktober 2016.
13. Fyns Amts Avis 29.8.2021.
14. Fyns Amts Avis 31.8.2021.
15. Keld Bo Larsen, 2019.
16. Anders Enevig, 2005, 170.
17. Taasinge Lokalhistoriske Arkiv: avisartikel i Svendborg Avis fra 1939.
18. Ifølge Kim Engstrøm født i Nørreskov Huse 1949 – barnebarn af Hans Engstrøm.
19. Bo Bomuld Hamilton-Wittendorff, 2007.
20. SANS-1, lydvandring, afsnit 5.
21. Beretterakademiet: fortællerne Maria Junghans og Esther Rützou, 2021.
22. Taasinge Lokalhistoriske Arkiv: avisartikel i Fyns Tidende 1939.

Danske krigsgrave by proxy:

Allierede krigsgrave fra 2. Verdenskrig og deres brug i dansk erindringskultur

Af Søren Werther Kjær Rasmussen

Historiker, ph.d.-stipendiat ved Sydvestjyske Museer og Syddansk Universitet

Under 2. Verdenskrig blev over 1.000 vestallierede flyvere skudt ned over Danmark, hvorpå de blev begravet på kirkegårde landet over. Gravene blev af den tyske besættelsesmagt markeret med et simpelt trækors. Siden rejste Commonwealth War Graves Commission deres ikoniske hvide "headstones" som erstatning for korsene på de fleste grave. Den dag i dag står de mange gravsten som officielle gravmæler, men flere steder er de suppleret af mindsten rejst fra dansk side.

De første mindsten kom til kort efter befrielsen. Der blev nemlig holdt flere taler ved indvielserne, hvor den danske nation blev fremstillet som en ligeværdig allieret til Storbritannien. De allierede grave blev altså brugt i udformningen af den nationale kollektive erindring om Danmark under 2. Verdenskrig. Historikerne Anette Warring og Claus Bryld fremhæver, at den danske mindekultur omkring modstandskampen centrerer sig om modstandsgrave og monumenter over de døde, en kriger- og dødskult.¹ Den eksisterende forskning har påvist erindringspraksissen omkring monumenter for faldne danskere. Det er imidlertid ikke blevet undersøgt, hvordan udenlandske soldatergrave var og er en del af erindringskulturen.

Jeg har tidligere argumenteret for, at den danske interesse for Commonwealth-gravene de første efterkrigsår handlede om at gøre dem til "danske krigsgrave by proxy". Med andre ord blev gravstederne gjort til danske stedfortrædergrave.² Markeringerne fra dansk side ved Commonwealth-gravene handlede ikke kun om at mindes de allieredes kamp. Derimod blev de anvendt til at mindes den danske modstandskamp. De allierede grave indgår altså i kriger- og dødskul-

ten.³ I denne artikel tryktester jeg påstanden om, at de allierede grave blev danske krigsgrave by proxy. Med udgangspunkt i befrielsesjubilæer undersøger jeg, hvordan de allierede grave blev (og bliver) brugt i den danske erindringskultur om besættelsen.

Krigsgrave fra 2. Verdenskrig i Danmark

Den største gruppe krigsgrave i Danmark er de over 25.000 tyske krigsgrave, som tæller både soldater og krigsflygtninge. Ca. 9.700 er egentlige soldatergrave, imens de resterende er flygtningegrave. Der er mange dødsårsager blandt de tyske soldater, men størstedelen af de omkomne var evakuerede sårede, som kom til Danmark fra både Øst- og Vestfronten det sidste år af krigen. I dag er der tyske krigsgrave på 37 kirkegårde i Danmark. Den største forekomst er på Vestre Kirkegård i København med lige knap 10.000 grave fordelt på 4.644 soldatergrave og 5.344 flygtningegrave.⁴

Tysk militærbegravelse under besættelsen. Sandsynligvis på Vestre Kirkegård. Frihedsmuseets Arkiv.

Tyske krigsgrave på Oksbøls flygtningekirkegård. Foto: Søren W.K. Rasmussen.

Lancaster I W4330, som blev skudt ned ved Vestbirk den 21. april 1943. Besætningen på syv personer omkom. De er i dag begravet i Fovrfeld Gravlund. Man kan læse mere om flyet og besætningen på: <http://www.flensted.eu.com/19430036.shtml>. Historisk Samling fra Besættelsestiden.

De fleste allierede krigsgrave i Danmark hører under Commonwealth War Graves Commission (CWGC), som varetager 1.075 grave på dansk jord. CWGC tager sig af grave tilhørende Storbritannien samt Australien, New Zealand og Canada m.fl., der har status som tidligere britiske kolonier. Oprindeligt var der også amerikanske og franske grave i Danmark. De er imidlertid næsten alle blevet flyttet til udlandet. Af vestallierede grave er det altså først og fremmest Commonwealth-gravene, som er bevaret i Danmark.⁵ De fleste døde er begravet i Fovrfeld Gravlund ved Esbjerg, som er den største Commonwealth-krigsgravplads i Skandinavien med 272 grave. Andre større krigsgravpladser findes på Aabenraa Kirkegård, Svinø Kirkegård, Fladstrand Kirkegård i Frederikshavn, Lemvig Kirkegård og Bispebjerg Kirkegård i

København. I alt er der begravet Commonwealth-soldater på 120 danske kirkegårde. Heraf er langt størstedelen flyvere.⁶

Der er også allierede østeuropæiske soldater begravet i Danmark. Bl.a. skal 193 sovjetborgere være begravet i Danmark i forbindelse med 2. Verdenskrig. Ikke alle gravene er dog bevaret. De sovjetiske soldater kom oftest til Danmark som krigsfanger. Dertil er 30 sovjetiske soldater begravet på Bornholms såkaldte russerkirkegård. Det er soldater, som døde under den sovjetiske tilstedeværelse på øen 1945-46. Den anden store gruppe østeuropæiske soldater stammer fra Polen. Den polske stat mindes officielt 24 polske soldater begravet i Danmark, men der er flere polske krigsgrave her i landet, som bl.a. rummer krigsfanger.⁷

De allierede grave efter befrielsen

Oprindeligt begravede den tyske værnemagt de nedskudte allierede flyvere i individuelle grave på kirkegårdene. Fra september 1944 besluttede værnemagten imidlertid i kølvandet på D-dag og de allieredes bombardementer af Tyskland at begrave flyvere i interimistiske grave ved ulykkesstedet.

Flyvergrave på Vadum Kirkegård under besættelsen. De fire flyvere omkom, da de blev skudt ned i forbindelse med et angreb på Aalborg Lufthavn den 26. april 1940. Frihedsmuseets Arkiv.

George McCallums to gravsten i Fovrfeld Gravlund.
Foto: Søren W.K. Rasmussen.

Lige efter befrielsen blev de allierede soldater genbegravet, typisk på lokalt dansk initiativ.⁸ Der var fra dansk side en interesse i at hædre og mindes de vestallierede. F.eks. skrev havearkitekten Johannes Tholle et indlæg i Berlingske Tiden- de allerede den 18. maj 1945, hvori han hyldede det dansk- engelske venskab. Om de britiske grave skrev han: "Vi vil gerne beholde disse allierede Soldatergrave." Derpå foreslog han, ved hvilke allierede grave der kunne anlægges minde- lunde.⁹ I befrielsessommeren og de efterfølgende år opsatte foreninger og private initiativtagere adskillige mindesten ved de vestallierede grave.¹⁰

I forbindelse med tilblivelsen af mindstederne er der tal- rige tilfælde af, at det danske narrativ om modstandskam- pen blev flettet sammen med hædringen af de allierede soldater. Stenen på den skotske flyver George McCallums grav i Fovrfeld er et typisk eksempel på dette. I 1947 opsatte esbjergensiske jernbanearbejdere en mindesten på McCal- lums grav, fordi skottens far ligeledes var jernbanearbejder. Jernbanearbejderne proklamerede, at de havde et slægtskab med McCallum, fordi de i fællesskab havde bekæmpet den nazistiske fjende. Erindringen om den dansk-engelske alli- ance er langt fra unik, og mange steder blev de allierede fly- veres død fremstillet som ofre i en anglo-dansk fælles kamp mod nazismen.¹¹ Et andet typisk eksempel på den opblom- strende erindringspraksis ved vestallierede krigsgrave findes på Horne Kirkegård. Den 27. april 1945 blev flyveren Charles Smale hårdt såret, da hans fly landede på vandet ved Ring- købing Fjord. Han blev derfra bragt til det tyske feltlazaret i Horne, hvor han omkom den 8. maj. De lokale begravede Smale på Horne Kirkegård den 10. maj 1945. Kort efter rejste menighedsrådet en gravsten, som hyldede Smale, men også retorisk gjorde ham til en dansk allieret: "Han kæmpede og faldt – ogsaa for os".¹²

Jubilæerne

1950

Ved Stadil, nord for Ringkøbing, blev der på femåret for befrielsen indviet en mindesten for de otte flyvere, som lå begravet der. Ifølge sognepræsten Frede Frederiksen var fly- verne: "... Mænd, der faldt for Danmark".¹³ Historiker John V. Jensen har vist, at sådanne markeringer var typiske de før- ste efterkrigsår og var affødt af en respekt og beundring for

flyverne. Jensen bider samtidig mærke i, at der ofte blev inddraget et "os" i fortællingen.¹⁴ Jeg mener, at dette "os" blev brugt til at fortælle, at den danske modstand og den britiske krigsdeltagelse foregik med samme udgangspunkt.

Et typisk eksempel på fortællingen om det dansk-britiske parløb findes i borgmester Alfred Bindslevs¹⁵ tale den 5. maj 1950 ved de britiske flyvergrave på Bispebjerg Kirkegård: "Under den Anden Verdenskrig kæmpede det britiske Imperium sin Kamp og ofrede sine Mænd. Her i Danmark kæmpede vi med ringere Slagkraft, men vi er stolte over, at vi kan leve op til de Ord, hvormed Feltmarskal Montgomery karakteriserede vor Modstandsbevægelse: Second to none."¹⁶ Selv om det var en fejring af de allieredes indsats, blev den danske modstandskamp i talen på sin vis sidestillet med den allierede indsats.

Også på Svinø Kirkegård fandt der en indvielse sted. En mindelund blev opført af CWGC for deres faldne soldater. CWGC var gået med til at indvie stedet den 5. maj, så det passede med befrielsesjubilæet. I en stor artikel om indvielsen var fokus imidlertid ikke på de allieredes indsats. I stedet blev det fortalt, hvordan egnens lokale under besættelsen på "daglig basis" lagde blomster mod den tyske værnemagts ønsker. Det blev yderligere fortalt, at en hemmelig komité under besættelsen planlagde anlæggelsen af en mindelund på stedet. Tilblivelsen af mindelunden blev dermed fremstillet som resultatet af en dansk illegal indsats, hvilket ikke var tilfældet. Mindelunden med sit Cross of Sacrifice er et fast greb, som CWGC ofte bruger ved krigsgravpladser af den størrelse, Svinø har, og den var sandsynligvis kommet til med sit nuværende udseende, uanset hvilken interesse de lokale udviste for gravene under besættelsen.¹⁷ Artiklens vinkel passer ind i den konsensusmyte, der præger den danske kollektive erindring om besættelsen. Ifølge historiker Hans Kirchhoff går konsensusmyten ud på, at modstandskampen i sidste ende samlede og forbandt hele den danske nation i kamp mod den nazistiske fjende.¹⁸ Mytens narrativ var dermed, at alle, ud over de få kollaboratører, hver på sin vis, arm i arm, ydede deres indsats i kampen for frihed. Konsensusmyten dominerede ifølge Warring og Bryld befrielsesjubilæerne helt frem til, at de publicerede deres undersøgelse i 1998.¹⁹

De ovenfor nævnte jubilæumsmarkeringer var bare nogle få ud af mange anno 1950. I Jyllands-Posten blev der den 6. maj under overskriften "I Gaar gik Tankerne til dem, der gav

Cross of Sacrifice i Aalborg.
Foto: Søren W.K. Rasmussen.

Livet for vor Frihed" fortalt om de mange markeringer ved allierede grave, hvor engelske og amerikanske honoratiories deltog under pomp og pragt.²⁰ Den store opmærksomhed, Commonwealth-gravene fik, handlede sandsynligvis også om den danske stats internationale ståsted i 1950. Det er nok ikke tilfældigt, at der ved siden af de mange reportager om gravene i Jyllands-Posten var et stort indlæg fra Viggo Villadsen, personalechef i Magasin du Nord og tidligere medlem af modstandsgruppen Ringen. Under parolen "aldrig mere en 9. april" understregede Villadsen vigtigheden af, at Danmark allierede sig med andre demokratiske lande (læs: Storbritannien og USA).²¹

1955

På 10-året for Danmarks befrielse var der igen mange markeringer ved de allierede grave. Under ceremonierne gik de samme tendenser igen med narrativet om den anglo-danske alliance og nødvendigheden af NATO-samarbejdet.

Statsminister H.C. Hansen udtalte under befrielsesfesten i Radiohusets koncertsal, at Danmark havde fundet et fælles ståsted i de vestlige demokratiers forsvarssamarbejde.²² Danmarks plads i NATO blev understreget ved, at repræsentanter fra de vestallierede styrker var meget synlige i mindehøjtidelighederne. I Esbjerg blev den dansk-vestallierede indsats fremhævet, da Esbjergs borgmester og repræsentanter fra det danske og franske militær lagde kranser ved de allierede grave i Fovrfeld. Det var sognepræsten Kay Schmidt Brøndum, som holdt talen, hvori han bl.a. sagde:

"Når vi i dag frydes ved mindet om frihedens begejstring, kan det ikke ske, uden at vi samtidig lader tanken gå tilbage til de af vore unge, som gennem frihedskampen tilkæmpede Danmark en værdig andel i sejren. Men deres indsats havde været magtesløs, om ikke de allierede nationers unge havde kæmpet mod vold og tyranni."²³

I talen blev modstandsbevægelsen sidestillet med den allierede indsats, ved at Brøndum retorisk placerede Danmark som værende et kæmpende land. I Odense, på Samsø, i Kalundborg, i Ry, i Aabenraa og adskillige andre steder blev der afholdt kransenedlæggelser ved både allierede grave og ved modstandsmonumenter, hvor repræsentanter for de vestallierede hære deltog, og hvor det samme narrativ gik igen.²⁴

1970

Ved 25-års jubilæet for befrielsen så Danmark anderledes ud end i 1950'erne. Studenteroprøret udfordrede normerne, antikrigsbevægelsen gjorde sit indtog, og der var afspænding i den kolde krig. Spørgsmålet er, om erindringspraksissen ved de allierede grave også forandrede sig?

Både kongen og statsminister Hilmar Baunsgaard takkede de allierede soldater, som gav deres liv. Der var ikke direkte referencer til NATO. Det generelle budskab fra kongen var, at vi måtte undgå voldelige opgør i fremtiden. Hilmar Baunsgaard appellerede til, at fremtidige generationer måtte lære af den "dyrekøbte" erfaring, besættelsen var. En forklaring på, at NATO fyldte mindre ved jubilæet, kan være, at opblødningen i den kolde krig havde gjort det mere attraktivt at tale om fredsfrømmelse end om militære samarbejder.²⁵

Selv om NATO fyldte mindre, var fokus stadigvæk på Commonwealth-gravene mange steder. F.eks. bragte Viborg Stifts Folkeblad en reportage fra Aalestrup, hvor lokale havde udsmykket de allierede grave på kirkegården. Men fokus var på de lokale modstandsfolk. Artiklen berettede om de modstandsgrupper, som tog imod de våben, de allierede kastede ned. Ifølge reportagen var adskillige folk fra Aalestrupegnen aktive i modstandsbevægelsen, på trods af "at fjenden var på nært hold". Artiklen runder derpå af med et citat fra mindegudstjenesten i Aalestrup Kirke, hvor præsten Gammeltoft-Hansen roste de allierede soldater, som "... havde kæmpet for samme sag, som de danske frihedskæmpere".²⁶ Selv om det var de omkomne allierede, som mindehøjtideligheden var til ære for, handlede seancen i høj grad også om den danske indsats.

1995

Ved 50-års dagen for befrielsen var den kolde krig slut, flertallet af den danske befolkning var født efter krigen, og Danmark havde på mange måder forandret sig siden 1945. Havde dette en indflydelse på markeringerne ved de allierede grave?

I Aarhus blev befrielsesjubilæet fejret ved, at repræsentanter for byrådet samt forhenværende modstandsfolk holdt to

minutters stilhed ved rådhuset. Dertil var flere australske og britiske krigsveteraner indbudt som æresgæster. Efter markeringen ved rådhuset tog hele følget til mindegudstjeneste og sluttede af med at nedlægge krans ved flyvergravene på Vestre Kirkegård. Også i Odder var æresgæsten britisk. Her deltog Irene Grundy, som havde været forlovet med en af de britiske flyvere, som nu lå begravet i en af Odders krigsgrave. Grundy lagde sammen med de danske deltagere krans på de allierede grave og på graven for en dansk modstandsmænd.²⁷ Også i Faaborg blev der lagt krans ved de allierede grave af forhenværende modstandsfolk, som havde været medlemmer af en lokal modtagergruppe. Dækningen af begivenheden handlede i højere grad om modstandsgruppen end om de omkomne allierede flyvere, som ceremonien var til ære for.²⁸

Talerne og ceremonierne havde mange fællestræk med dem, som var blevet holdt årene forinden, men NATO-alliancen fyldte ikke meget i 1995. Et uddrag af dronning Margrethes tale til befrielsesjubilæet på Rådhuspladsen giver et godt bud på hvorfor:

“... i mellemtiden er en ny bølge af frihed skyllet ind over Europa, og nye generationer har kunnet opleve, hvad befrielse betyder, og hvordan virkelig jubel ser ud. Det er måske også medvirkende til, at vi kan fejre freden i 1945 på en anden måde end før og et ord som ‘forsoning’ ikke længere føles tomt eller anstrengt.”²⁹

Den kolde krig var slut, og i 1995 så det ud til, at det vestlige demokrati havde sejret. Derfor var NATO som tema ikke dominerende ved befrielsesjubilæet. Men ellers var tilgangen, som den plejede. De vestallierede grave fik fortsat stor opmærksomhed, og ceremonierne ved gravene handlede delvist om at takke de allierede soldater, men stadigvæk også om at mindes modstandskampen.

Fællestræk

Ved de første jubilæer fyldte NATO-samarbejdet en del, men det blev gradvist mindre ved efterfølgende jubilæer. Til gengæld var der ingen ændringer i forhold til prioriteringen af Commonwealth-gravene. 1945-95 blev de konsekvent inddraget i fejringen af befrielsen, og de vestallierede soldater blev hyldet. Ved markeringerne gik den danske konsen-

susmyte om besættelsen igen sammen med narrativet om, at Danmark havde været en ligeværdig allieret. Dermed vedblev Commonwealth-gravene med at være danske krigsgrave by proxy i den danske kollektive erindringspraksis omkring besættelsen.

CWGC-grave i Aabenraa.
Foto: Søren W.K. Rasmussen.

De forbigående grave

Imens de vestallierede grave konsekvent blev inddraget i den danske erindring om besættelsen, er spørgsmålet, hvordan tilgangen var til de østallierede grave?

I 1946 blev der rejst et monument på Vestre Kirkegård i Aarhus af lokale borgere med tilknytning til DKP. Dette var en typisk tendens, da initiativer ved de sovjetiske grave oftest blev taget af danske kommunister.³⁰ Eksempelvis i 1955 lagde partiformand for DKP, Aksel Larsen, flankeret af partitoppen, en krans ved de sovjetiske grave på Bispebjerg Kirkegård. Samtidig refererede partiavisen Land og Folk fra en kransenedlæggelse ved russerkirkegården på Bornholm. Her citerede de en ukendt taler for at takke de allierede stormag-

Sovjetisk krigsgrav i Fovrfeld Gravlund. Foto: Søren W.K. Rasmussen.

Krans på tysk krigsgrav på Vestre Kirkegård i København. Foto: Kristine Lund Nydahl.

ter som "... fra øst og vest nedkæmpede nazismen".³¹ Fokusset på den bornholmske mindehøjtidelighed var sandsynligvis en slet skjult kritik af det øvrige Danmarks ensidige fokus på de vestallierede.

Hos kommunisterne blev markeringerne ved sovjetgravene typisk brugt til at kritisere Danmarks vestlige orientering. I 1985 blev en sovjetisk krigsgrav i Aalborg f.eks. omdrejningspunkt for en protestaktion fra kommunistisk side. De nordjyske DKP'ere var fortørnede over det officielle program for fejringen af befrielsen. De var først og fremmest vrede over, at hovedtaleren var Jens Toldstrup,³² som var leder af den nordjyske modstandsbevægelse 1944-45. Antipatien mod Toldstrup skyldtes bl.a., at han var flyttet til Spanien i 1972, hvilket blev tolket som en støtte til Franco-regimet. Derfor arrangerede DKP'erne deres egen jubilæumsfejring med kransenedlæggelse ved den sovjetiske soldatergrav i Aalborg.³³

I 1990'erne blæste der mildere vinde mod Rusland, hvilket også afspejlede sig i befrielsesjubilæerne. Eksempelvis kunne Aarhus Stiftstidende fortælle om, hvordan den russiske ambassade tildelte ni danske krigsveteraner og modstandsfolk jubilæumsmedaljer. Der blev i 1990 også indviet et nyt monument ved de sovjetiske krigsgrave på Bispebjerg Kirkegård af den sovjetiske kunster Anatolij Dioma.³⁴ Alligevel fik de sovjetiske grave ikke stor opmærksomhed ved befriellesmarkeringerne. Avisdækningen viser, at Commonwealth-gravene fortsat var i fokus.

Siden februar 2022 har de sovjetiske krigsgrave imidlertid fået stor opmærksomhed. Det er dog ikke som en del af erindringskulturen omkring besættelsen. Gravene er i stedet blevet udgangspunkt for danske protester mod Ruslands overfald på Ukraine. Eksempelvis har protester mod den russiske ambassadørs besøg ved de sovjetiske grave på Bornholm fået landsdækkende opmærksomhed i pressen. Der er desuden flere steder i landet blevet begået hærværk mod sovjetiske krigsgrave. Eksempelvis blev der malet proukrainsk graffiti på en mindsten ved den russiske kirkegård på Bornholm.³⁵ Opmærksomheden ved de sovjetiske grave varer sandsynligvis lige så længe som krigen i Ukraine, og der er intet, som tyder på, at gravene i nær fremtid bliver inkluderet i den danske fejring af befrielsen.

Men de tyske grave?

Ved krigens afslutning havde man fra dansk side ikke meget tilovers for de tyske grave, og det blev debatteret, hvad der skulle ske med dem. Førnævnte havearkitekt Johannes Tholle stillede f.eks. spørgsmålet: "Men de tyske Grave? Er der megen Mening i at beholde dem her?"³⁶ Med argumenter, der spændte fra økonomien bag vedligeholdelsen af gravstederne til den nationale sikkerhed, mente Tholle, at gravene skulle væk. Gravene fik dog lov at blive, men de forfaldt i sådan en grad, at Kirkeministeriet nødtvungent måtte afsætte midler til vedligeholdelsen af dem i 1949. Senere var der en årelang debat om, hvorvidt gravene kunne samles på få store, centrale krigsgravpladser – en debat, som også bundede i antipati mod den forhenværende besættelsesmagt.³⁷ Og selv om gravene ikke blev sløjfet, fandt der næsten ingen markeringer sted med officiel dansk deltagelse. Først i 1980'erne var besættelsen kommet så meget på afstand, at ceremonier kunne lade sig gøre. Eksempelvis var der i 1981 en tysk-britisk ceremoni ved krigsgravene i Fovrfeld Gravlund med officiel dansk deltagelse. Den hæk, som adskilte de to nationers grave, blev symbolsk gravet op for at vise forsoningen mellem de to lande.³⁸ Et relevant spørgsmål er, om de tyske grave efterfølgende er blevet en del af den danske erindringskultur?

De markeringer, som oftest finder sted ved de tyske grave, er, når tyske teenagere gør gravene rene. I 1985 berettede

Tyske krigsgrave i Frederikshavn. Foto: Søren W.K. Rasmussen.

Vendsyssel Tidende om, hvordan tyske unge igennem 25 år var taget til Frederikshavn for at passe de tyske krigsgrave der, hvilket blev markeret ved officiel deltagelse af den tyske ambassadør i Danmark og Frederikshavns borgmester.³⁹ Konceptet med, at unge tyskere tager til udlandet og passer krigsgrave, er en fast begivenhed hos den tyske krigsgravskommission, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK). Ideen bag ordningen er, at de unge mennesker gennem dialog og kulturudveksling skal integrere sig i Europa for at undgå nye blodige konflikter.

VDK's selverklærede mål for opretholdelsen af de tyske krigsgrave generelt er at minde folk om fortiden og dokumentere resultatet af krigens vold og konsekvenserne bag totalitarisme.⁴⁰ Dette kommer typisk til udtryk gennem markeringer som den i Frederikshavn. Forholdet mellem Tyskland og Danmark er politisk og kulturelt blevet godt med årene. Derfor kan der også finde markeringer sted ved krigsgravene. Til og med i dag foregår markeringerne med officiel dansk deltagelse.⁴¹ Ceremonierne sker dog typisk ud fra VDK's afdæmpede tilgang, og ved disse lejligheder er fokus ikke på den danske modstandskamp.

Erindringskulturen i dag

Selv om det i 2023 er 78 år siden, 2. Verdenskrig sluttede, finder der stadigvæk ceremonier sted ved de vestallierede krigsgrave her i landet. Men vinklen på markeringen kan selvfølgelig variere efter den politiske virkelighed.

I 2005 talte daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen ved 60-årsjubilæet for befrielsen. Her takkede han de flyvere, som kastede våben ned til den danske modstandsbevægelse. Det var næppe tilfældigt, at Fogh fokuserede på de allierede soldaters rolle i forhold til modstandsbevægelsen.⁴² Irakkrigen var stadigvæk et varmt debateme, og befrielsesjubilæet var et godt udgangspunkt for Fogh til at argumentere for et tæt anglo-dansk forsvarssamarbejde. Krigsgravene er også et udgangspunkt for at kommentere krigen i Ukraine. Eksempelvis da der i maj 2022 blev afholdt den årlige mindehøjtidelighed ved de allierede grave i Lemvig med ekstraordinær deltagelse af repræsentanter fra Polen, Australien og Storbritannien. Den store tilslutning fra internationalt hold skyldtes krigen i Ukraine, som også var temaet, da general Jette Albinus holdt den officielle tale.⁴³

”Jo længere vi lever i frihed og fred, jo mere usandsynligt virker krig for os. Krigen i Ukraine har vist os nødvendigheden af at have et forsvar. De ønsker fred, men ikke for enhver pris. Det ukrainske folk ønsker, at frihed skal være inkluderet, og derfor kæmper de så bravt. Vi kan ikke kæmpe med dem, men vi kan støtte dem og på den måde vise vores solidaritet.”⁴⁴

Både Foghs og Albinus’ taler bør læses i deres respektive historiske kontekst. Der er imidlertid hos dem begge også en kontinuitet fra befrielsen i, hvordan erindringspraksissen er ved gravene. Første element er selve iscenesættelsen: Konceptet med at tage udgangspunkt i de allierede flyvere for at minde om fordelene ved militære alliancer trækker tråde tilbage til 1950’ernes taler ved krigsgravene. Andet element er brugen af befrielsesdagen. Befrielsesdagen handler om frihed – den frihed, danskerne genvandt den 5. maj 1945. Albinus nævner vores frihed som et referencepunkt for, hvad ukrainerne også ønsker. Fogh tog udgangspunkt i de vestallieredes indsats som en forudsætning for Danmarks frihed: ”... vi må ikke glemme, at Danmark blev frit, fordi millioner af allierede soldater kæmpede mod nazisterne”.⁴⁵ Tredje element er konceptet med at kæmpe. Kampen er et fast tema i erindringskulturen omkring krigsgravene. De, som kæmpede, er naturligvis Commonwealth-soldaterne, men der trækkes også tråde til modstandskampen.

Selv om den politiske brug af de allierede grave påvirkes af aktuelle begivenheder, er kernen i erindringskulturen stort set uforandret siden befrielsen.⁴⁶ Uanset arrangementets størrelse er der fællestræk, som på 78. år går igen: Det er Commonwealth-gravene, som får opmærksomhed fra dansk side. Ved markeringerne er der en tak til de allierede soldater, som omkom og blev begravet i Danmark. Denne tak er forståelig og meningsfuld. Imidlertid handler ceremonierne typisk også om den danske modstandskamp, hvor narrativet tager udgangspunkt i den kollektive erindring om Danmark under 2. Verdenskrig.

Litteratur

- Adriansen, Inge, *Erindringssteder i Danmark: Monumenter, mindesmærker og mødesteder*, København 2010.
- Bjørnvad, Anders, *Krigens Monumenter 1940-1945*, Odense 1999.
- Bryld, Claus & Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring: Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*, Roskilde 1998.
- Drost, Uffe, "Russiske begravelser på Bispebjerg Kirkegård", *Nyt fra Lokalhistorien*, 2010, 79-82.
- Hartvig Jepsen, Harald, "Krigsfanger og flygtninge i Grenaa 1945", *Grenaa og omegn før og nu*, 2015, 24-38.
- Jensen, Finn Riber, "De tyske gravflytninger 1958-1968", *Fra Ribe Amt*, 1999, 105-116.
- Jensen, John V., "Det gør en forskel... Krigergrave i et nationalt erindringsperspektiv", *Opdatering*, 2011, 79-87.
- Jensen, John V., "Versöhnung über den Gräben: Kriegskirkegårde fra Anden Verdenskrig i Danmark", *Kirkegårdskultur*, 2011-12, 60-77.
- Kirchhoff, Hans, "Historieskrivning og myter – Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie", *Historie og Samtidsorientering*, 1985, 42-66.
- Knischewski, Gerd, "An Awkward Sense of Grief: German War Remembrance and the Role of the Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge", *The Lasting War – society and Identity in Britain, France and Germany after 1945*, London 2008, 100-19.
- Kristensen, Henrik Skov, Claus Kofoed & Frank Weber, *Bomber over Danmark: Vestallierede luftangreb under 2. Verdenskrig*, København 2012.
- Laursen, Per, "De russiske fanger i Grenaa 1945", *Grenaa og omegn før og nu*, 1978, 106-111.
- Rasmussen, Søren Werther Kjær, "Fovrfeld Gravlund: Mindestedet og skæbnerne", *Levende Viden*, 2019, 108-126.
- Rasmussen, Søren Werther Kjær, "Krigergrave fra 2. Verdenskrig i Danmark: Erindringssteder og mulige museale rum", *Tings Tale*, 2022, 7-26.
- Summers, Julie, *British and Commonwealth War Cemeteries*, London 2010.

Aviser

Berlingske Tidende, Bornholms Tidende, Fyens Stiftstidende, Fyns Venstreblad, Holbæk Amts Venstreblad, Information, Jydske Tidende, Jyllands-Posten, Land og Folk, Lolland-Falsters Folketidende, Nordjyske, Social-Demokraten, Thisted Amts Tidende, Vendsyssel Tidende, Vestjyden, Viborg Stifts Folkeblad, Aalborg Stiftstidende, Aarhus Stiftstidende

Hjemmesider

<http://www.flensted.eu.com/>

<https://folkebladetlemvig.dk/kultur/ukraine-laa-som-en-skygge-over-mindehoejtideligheden>

<https://kriegsraeberstaetten.volksbund.de/>

<https://tv2bornholm.dk/artikel/haervaerk-paa-russisk-monument-i-ukra-inske-farver>
<https://vadum-by.dk/engelske-flyvergrave/>
<https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/2026322/esbjerg-fourfelt-cemetery/>
<https://www.dr.dk/nyheder/regionale/bornholm/bornholmere-opfor-drer-russisk-ambassadoer-til-holde-sig-vaek>
<https://www.gov.pl/web/denmark/commemoration-of-polish-soldiers-in-denmark>
<https://www.tv2nord.dk/aalborg/kransenedlaeggelse-i-skyggen-af-krigen-i-ukraine>
<https://www.tv2nord.dk/aalborg/kransenedlaeggelse-til-aere-for-faldne-soldater>
<https://www.tvsyd.dk/varde/vardemuseerne-far-hjaelp-fra-udlandet-11/07-2018>
<https://www.youtube.com/watch?v=EqVfCEoCnNo>
<https://www.youtube.com/watch?v=pii3fkMTows>

Noter

1. Claus Bryld & Anette Warring, 1998, 283, 297.
2. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022.
3. Ibid.
4. Opgørelse over dødsårsager blandt tyske soldater er foretaget af Søren Flensted (upubliceret); Anders Bjørnvad, 1999, 54; <https://kriegsgraberstaetten.volksbund.de/>.
5. Anders Bjørnvad, 1999, 46-54; Søren Werther Kjær Rasmussen, 2019; <http://www.flensted.eu.com/>.
6. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2019; <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/2026322/esbjerg-fourfelt-cemetery/>.
7. Uffe Drost, 2010, 79-82; Per Laursen, 1978; Harald Hartvig Jepsen, 2015; Bornholms Tidende 13.4.2022; <https://www.gov.pl/web/denmark/commemoration-of-polish-soldiers-in-denmark>; Anders Bjørnvad, 1999, 51.
8. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022; <https://vadum-by.dk/engelske-flyvergrave/>.
9. Berlingske Tidende 18.5.1945.
10. Henrik Skov Kristensen m.fl., 2012, 635; Anders Bjørnvad, 1999, 46-48; John V. Jensen, 2011, 82.
11. Vestjyden 21.7.1947; Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022.
12. John V. Jensen, 2011, 81.
13. Thisted Amts Tidende 8.5.1950.
14. John V. Jensen, 2011, 82.
15. Bindslev var borgmester for Magistratens 1. Afdeling (skole og kultur) i København.
16. Berlingske Tidende 6.5.1945.
17. For mere om CWGC's tilgang til deres krigsgravpladser, se Julie Summers, 2010.

18. Hans Kirchoff, 1985, 42-66.
19. Claus Bryld & Anette Warring, 1998, 163.
20. Jyllands-Posten 6.5.1950.
21. Ibid.; Claus Bryld & Anette Warring, 1998, 165-167.
22. Social-Demokraten 6.5.1955.
23. Vestjyden 5.5.1955.
24. Jydske Tidende 6.5.1955; Holbæk Amts Venstreblad 5.5.1955; Fyns Venstreblad 6.5.1955; Jyllands-Posten 6.5.1955.
25. Lolland-Falsters Folketidende 6.5.1970; Aalborg Stiftstidende 6.5.1970; Claus Bryld & Anette Warring, 1998, 165.
26. Viborg Stifts Folkeblad 5.5.1970; Lolland-Falsters Folketidende 6.5.1970; Jyske Tidende 5.5.1970.
27. Aarhus Stiftstidende 6.5.1995.
28. Fyens Stiftstidende 6.5.1995.
29. Ibid.
30. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022.
31. Land og Folk 6.5.1955.
32. Toldstrup hed egentlig Anton Ingersøn Jensen. Jens Toldstrup var hans illegale navn under besættelsen, hvilket stadigvæk blev anvendt efter befrielsen.
33. Aalborg Stiftstidende 6.5.1985.
34. Aarhus Stiftstidende 6.5.1995; Anders Bjørnvad, 1998, 53.
35. <https://tv2bornholm.dk/artikel/haervaerk-paa-russisk-monument-i-ukrainske-farver>; <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/bornholm/bornholmere-opfordrer-russisk-ambassadoer-til-holde-sig-vaek>.
36. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022; Berlingske Tidende 18.5.1945.
37. Søren Werther Kjær Rasmussen, 2019; Finn Riber Jensen, 1999.
38. Ibid.
39. Vendsyssel Tidende 24.8.1985.
40. Gerd Knischewski, 2008; Søren Werther Kjær Rasmussen, 2022; John V. Jensen, 2011.
41. Information 4.8.2007; Berlingske Tidende 8.2.2008; Nordjyske 1.10.2015; <https://www.tvsyd.dk/varde/vardemuseerne-far-hjaelp-fra-udlandet-11/07-2018>.
42. Berlingske Tidende 5.5.2005.
43. Også i Vadum var det russiske overfald på Ukraine hovedtemaet ved den årlige befrielsesmarkering ved de allierede flyvergrave: <https://www.tv2nord.dk/aalborg/kransenedlaeggelse-i-skyggen-af-krigen-i-ukraine>.
44. <https://folkebladetflemvig.dk/kultur/ukraine-laa-som-en-skygge-over-mindehoejtideligheden>.
45. Berlingske Tidende 5.5.2005.
46. Se f.eks. Forsvarsbrødrenes kransenedlægning ved flyvergrave i Fredericia: <https://www.youtube.com/watch?v=pii3fkMTows>; markeringen ved englændergravene i Tarm: <https://www.youtube.com/watch?v=EqVfCEoCnNo>; kransenedlæggelsen ved flyvergravene i Vadum i 2023: <https://www.tv2nord.dk/aalborg/kransenedlaeggelse-til-aere-for-faldne-soldater>.

Erindringsstedet som politisk kampplads

Af Søren Lundbeck Rasmussen

Cand.mag.

Klaus Bertelsen

Cand.mag., Museumsfaglig Afdeling, Den Gamle By, Aarhus

Gravskædning sker jævnligt i Danmark. Det kan være hærværk for hærværkets skyld og gå ud over enkeltgrave, eller det kan være en hel afdeling af kirkegården, der er blevet udsat for hærværk, uden at der tilsyneladende er en sammenhæng mellem, hvilke grave det er gået ud over. Kirkeministeren blev kaldt i samråd om hærværk på kirkegårde i 2006, da problemet syntes at være stigende. Der føres ikke egentlig statistik over hærværk på kirkegårde i Danmark, men ministeren forsøgte at finde tal for omfanget af problemet, og via tilbagemeldinger fra provstierne kunne det konkluderes, at problemet ikke var stigende. Debatten om omfanget af hærværk på kirkegårde er siden blusset op jævnligt, og flere kirkeministre har måttet redegøre for problemets omfang.

Der findes også en anden hærværkstype, der har givet anledning til debat om en stigning i antallet af hærværkstilfælde mod kirkegårde og gravmæler, og hvad man skal stille op med det. Det er en hærværksform, der er rettet mod særlige grupperes gravsteder. Det kan f.eks. være religiøse minoriteters gravsteder, der udsættes for hærværk. Her må man antage, at hærværket er udført som et symbolsk angreb på den religiøse minoritet. Skædning af gravmæler vækker i det hele taget afsky hos de fleste, men når det drejer sig om minoriteter, vækkes følelserne for alvor i befolkningen.

En ny type hærværk?

I begyndelsen af maj måned 2022 blev to sovjetrussiske gravminder, placeret på henholdsvis Aarhus Vestre Kirkegård og Allinge Kirkegård på Bornholm, udsat for hærværk. Begge

tilfælde af hærværk kunne man læse om i flere aviser, hvilket indikerer, at det ikke blot er tilfældige lokale fænomener, for det var bemærkelsesværdigt og højest usædvanligt, at to sovjetrussiske gravminder blev udsat for hærværk på næsten samme tidspunkt, men med stor geografisk afstand. Det er derfor i begge tilfælde nærliggende at antage, at gravminderne blev vandaliseret som en forrået protest mod den russiske invasion af Ukraine i februar samme år. Men hvorfor ender gravminder, der er mere end 70 år gamle, som et gidsel i en nutidig konflikt? Hærværket mod de sovjetrussiske gravminder falder ikke ind under nogen af de ovennævnte hærværkscategorier.

Gravstederne vandaliseres af politiske årsager, og en ny dimension føjes til betydningen – de er blevet en politisk kampplads. Men handlingen giver også anledning til at se

Obelisk i granit, Den Russiske Kirkegård i Allinge, Bornholm, 2022. Foto: Søren Lundbeck Rasmussen.

nærmere på gravminderne og deres oprindelse for at tilvejebringe en dybere forståelse af netop de to gravminder som kamparena. Hvad er historien bag de sovjetrussiske gravminder, samt hvilke fortællinger gemmer de på? Hvordan er de blevet til, og hvordan er de blevet brugt?

Udgangspunktet for artiklen er altså de to gravminder og deres historie i samtiden, og hvordan de indtil for få år siden indgik i forskelligartede fortællinger; fra indvielsen, til religiøse ceremonier, kirkegårdsvandring og tilbagevendende ambassadørbesøg. Gravminderne analyseres både ud fra deres symbolske lag, dvs. den betydning, som stedet tillægges, og deres funktionelle lag, dvs. deres brug og ritualiseringen omkring dem. Overordnet analyserer artiklen, hvad der erindres, hvorfor det erindres, og hvilke interesser der bærer denne erindring.

Den russiske kirkegård i Allinge på Bornholm

Da befrielsesordene lød i radioen den 4. maj 1945 om aftenen, førte det til spontan jubel over hele landet. Således også på Bornholm, men her erklærede den tyske kommandant, at øen ifølge kapitulationsbetingelserne var britisk interesseområde. Han ville kun overgive sine styrker til briterne. I stedet blev Bornholm fanget i et storpolitisk spil, hvor sovjetrusserne efter at have opfordret tyskerne til at forlade øen til sidst bombede Rønne og Nexø den 7. maj 1945. Dette førte til, at tyskerne kapitulerede, og den 9. maj besatte Sovjetunionen Bornholm. Sovjetrusserne blev på Bornholm til den 5. april 1946, hvor de efter forhandlinger med den danske regering endelig rejste hjem. Efter besættelsen blev der fra Sovjetunionens side taget initiativ til et russisk afsnit ved Allinge Kirke, hvor der i forvejen var nogle sovjetrussiske soldatergrave. Til at begynde med anskaffede sovjetrusserne en fuldpoleret obelisk i granit, der oprindeligt var fremstillet af en bornholmsk stenhugger mange år forinden. Stenhuggeren havde modtaget flere priser for obeliskerne i 1880'erne.

Obeliskerne blev forsynet med hammer og segl, på toppen en femtakket stjerne, samt en inskription på både russisk og dansk. Inskriptionen lyder: "Evig berømmelse for de russiske helte, som ofrede livet i kampen mod tyske okkuperanter". Inskriptionen giver indtryk af, at de begravede faldt i kamp, men det er ikke tilfældet, eftersom ingen sovjetrussiske soldater døde i kamphandlinger efter besættelsen, men mistede

Mindemuren med navne på faldne russiske soldater, Den Russiske Kirkegård i Allinge, Bornholm, 2022. Foto: Søren Lundbeck Rasmussen.

livet af helt andre årsager. 18 af de begravede sovjetrussere druknede f.eks. ombord på skibet "Vesterhavet", der ramte en sømine. Yderligere ni døde formentlig af alkoholforgiftning den samme dag.

At det for Sovjet var vigtigt at holde liv i mindet om de sovjetrussiske soldaters kamp, understreges af det faktum, at der i eftertiden hvert år blev nedlagt en krans og afholdt en mindehøjtidelighed med deltagelse af sovjetiske og danske repræsentanter.

I midten af 80'erne blev den sovjetiske kirkegård udvidet med en mur med navne på de begravede samt med indskriften: "Til sovjetiske soldater faldet i kampen mod fascismen". Efter Sovjetunionens sammenbrud har Rusland uden videre overtaget fortællingen, idet det har været den russiske ambassade, der har markeret årsdagen med besøg fra ambassaden omkring den 9. maj.

Datoen den 9. maj er dagen, hvor sovjetrusserne besatte Bornholm og fordrev tyskerne derfra, men samtidig markerede den dag fra 1946 i Sovjetunionen og en række østeuropæiske lande i det hele taget den endelige tyske kapitulation; altså en dato med to betydningselementer. Årsdagen og

monumentet har således været vigtige i den sovjetiske og senere den russiske iscenesættelse af erindringen af den sovjetrussiske indsats og det sovjetrussiske offer for befrielsen.

Så sent som i 2021 blev en mindetavle for omkomne fra forliset af skibet "Vesterhavet" indviet med deltagelse af russiske og danske repræsentanter. Ved forliset omkom ifølge mindetavlen mere end 170 mænd, heraf 12 bornholmske sømænd.

Hærværk i gult og blå

Kort inden 77-årsdagen for sovjetrussernes besættelse af Bornholm havde hærværksmænd med gul og blå maling, samme farver som det ukrainske flag, ændret på inskriptionen på obelisken på Den Russiske Kirkegård i Allinge. I stedet for ordene "Evig berømmelse for de russiske helte, som ofrede livet i kampen mod tyske okkuperanter", var ordene "russiske" og "tyske" med gul og blå maling ændret til: "Evig berømmelse for de ukrainske helte, som ofrede livet i kampen mod russiske okkuperanter". Malingen nåede at blive fjernet til en mindehøjtidelighed med deltagelse af den russiske ambassadør, selv om ambassadøren var blevet frarådet at afholde en mindehøjtidelighed i lyset af den russiske invasion af Ukraine.

Sovjetrussiske gravminder var politiske kamppladser fra dag 0

"Med hensyn til Inskription er Spørgsmaalet, om man skal betragte 'Hammer og Segl' som russisk Nationalsymbol eller politisk Symbol. Tvivlstilfælde afgøres af Ministeriet. Cirkulære fra Ministeriet følger." (Internt notat af 21. juni 1946, byrådssekretær Keld Jarde, Aarhus Kommune, og stadsgartner Lars Sandberg, Aarhus Kommunes Kirkegårdsforvaltning).

Allerede fra 1942 og de følgende år fik Aarhus Kommunes Kirkegårdsforvaltning nye og meget omfattende opgaver: begravelser af omkomne RAF-flyvere og i foråret 1945 hundredvis af døde tyske flygtninge og soldater, enkelte krigsfanger fra Holland og Frankrig og i hundredvis fra Polen – og Sovjetrusland. Ved jordfæstelsen i foråret 1942 af en ilanddrevne britisk RAF-flyver iscenesatte byens nazistiske Standortkommandantur en pompøs ceremoni med deltagelse af en

Hammer og segl, Den Russiske Kirkegård i Allinge, Bornholm, 2022. Foto: Søren Lundbeck Rasmussen.

tysk feltpræst, tyske officerer, fremtrædende repræsentanter fra byens kommunale og amtslige administration og et tysk militærorkester på 30 mand. Det militære overherredømme blev på det tidspunkt tydeliggjort ved enhver given lejlighed.

Efterhånden som krigslykken vendte for Nazityskland, blev de politisk-ideologisk prangende begravelser af fjendens faldne soldater erstattet af prunkløse, ja, i nogle tilfælde i 1944-45 af regulær nedkuling af nedstyrtede, omkomne RAF-flyvere på f.eks. Gl. Rye Kirkegård.

Efter den tyske kapitulation i Danmark den 5. maj 1945 sikrede de enkelte kirkegårde gradvist på overnationalt plan både omkomne tyske og britiske soldaters gravminder. I såvel Tyskland som i Storbritannien havde halvoffentlige organisationer allerede under og umiddelbart efter afslutningen på 1. Verdenskrig arbejdet på at sikre bevarelsen af de mange millioner af krigsgrave bag slagmarkernes frontlinjer. Den opgave fik efter 2. Verdenskrig fornyet betydning, og i Danmark foregik et privat meget detaljeret registreringsarbejde af gravlagte civile tyske flygtninge og soldater.

Nu blev det også magtpåliggende for hidtil usete interessenter at etablere gravminder og rejse monumenter for enkeltpersoner og nationer med betydning for Danmarks befrielse. Med en ambition om at standardisere forsøgte Danmarks Frihedsråd at udfærdige nationale retningslinjer for udformningen af gravminder over faldne i modstandskampen.

Udvalget gik i sin mor igen i slutningen af 1940'erne.

Den mest væsentlige interessant i den nye mindekultur var Danmarks Kommunistiske Parti. I befrielsesregeringen fra den 5. maj 1945 blev DKP tildelt to ministerposter, og ved efterårets folketingsvalg bragede partiet ind i Folketinget med hele 18 mandater. DKP's blodige andel i modstandskampen gennem det meste af besættelsestiden havde gjort partiet salonfæhigt og medført en forholdsvis udbredt sympati i store dele af befolkningen. Med Danmarks Kommunistiske Parti havde den sejrende østallierede Sovjetunionen en tro væbner, som allerede fra Den Spanske Borgerkrig 1936 havde kæmpet en ideologisk-politisk kamp mod fascismen frem til maj 1945.

I kølvandet på befrielsen i Aarhus dukkede hurtigt omkring 600 sovjetrussiske krigsfanger op til overfladen. De aarhus-

sianske myndigheder registrerede løbende sovjetrusserne og fordelte dem på forskellige lokaliteter inden for ringgaderne. I løbet af sommeren 1945 blev de sovjetrussiske krigsfanger i Aarhus genstand for DKP-partimedlemmernes nysgerrighed, interesse og omsorg.

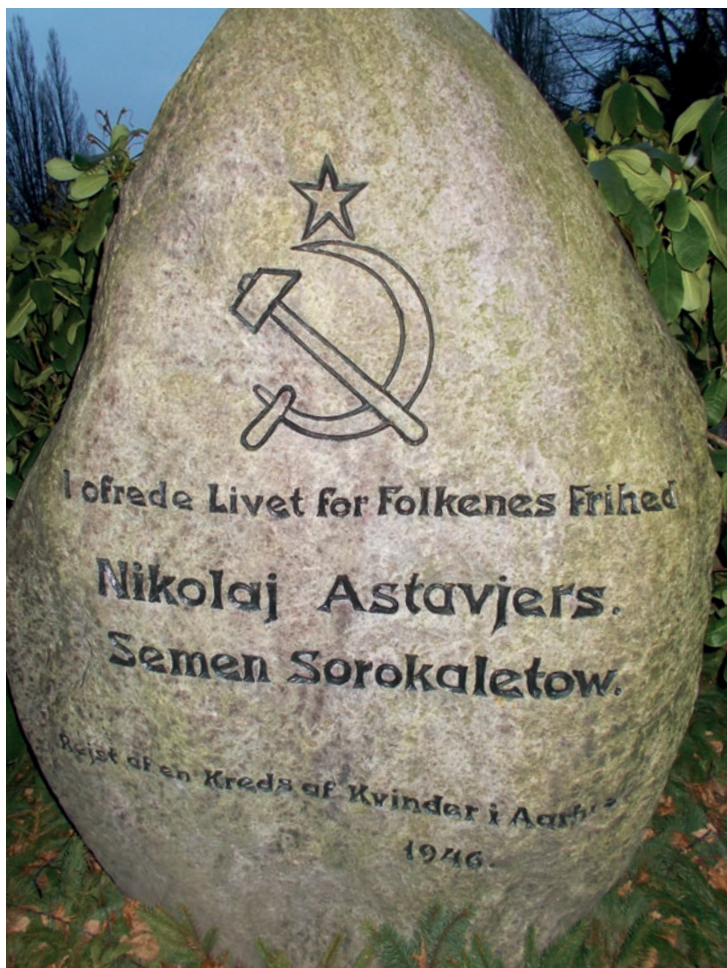
I de tumultariske majdage var nogle af de sovjetrussiske krigsfanger blevet privat indkvarteret, men med Dansk Røde Kors som hovedaktør flyttede man i løbet af juni måned næsten alle sovjetrussiske krigsfanger til en række ledige barakker på Mols, Fuglsølejren, og indsatte en Dansk Røde Kors-medarbejder som lejrleder, sekunderet af en sovjetrussisk løjtnant som liaison officer. Nu begyndte DKP-Aarhus at arrangere søndagsudflugter for medlemmerne til de 661 sovjetkommunistiske brødre og søstre i Fuglsølejren. Ja, 30 sovjetrussiske kvinder var også registreret i lejren: Én af dem var til sin store fortvivelse blevet gravid og tiggede og bad om at få foretaget abort, men den danske læge ved Arbejdsanstalten konkluderede, at da det også var ulovligt i USSR, måtte kvinden fortsat bære sin byrde. Udflugterne havde helt op til 300-400 deltagere, udrustet med røde faner og medbragte madpakker.

DKP-Aarhus ville dog gerne endnu tættere på krigsfangerne, og en af sovjetrussernes tillidsmænd anmodede lejrlederen om at få indsat en journalist fra Land og Folk som arbejdsleder. Det blev afvist. Den tiltagende daglige trummerum og stigende generelle uvished om fremtiden blandt de internerede førte en aften til et korporligt mytteri mod den sovjetrussiske løjtnant. Han forskansede sig i sin barak, og den danske lejrleder måtte tilkalde politi fra både Ebeltoft og Randers for at dæmpe gemytterne. Dagen efter kom lejrlederen sin samarbejdspartner til undsætning ved at ringe til Dansk Røde Kors og bestille 3.610 cigaretter til øjeblikkelig levering til lejren. Nu lagde røgen sig, roen blev genoprettet i Mols Bjerge, og løjtnanten kunne fortsætte på sin uriaspost.

Nogle få krigsfanger var så svækkede, at de blev i deres private indkvartering i hjemmene i Aarhus. Herfra blev i hvert fald to af dem indlagt på Marselisborg Hospital, hvor de med godt tre ugers mellemrum afgik ved døden. De blev begge jordfæstet på Aarhus Vestre Kirkegård, tæt på en række grave for omkomne RAF-flvvere og direkte ud til en af de store forbindelsesveje til og fra Vestre Kapel. Allerede på det tidspunkt blev gravstedet blandt de ansatte omtalt som "Russergraven".

I midten af august 1945 blev alle sovjetrussere hjemsendt til deres fædreland. Flere af dem havde i de forudgående samtaler med Dansk Røde Kors forsøgt at komme til Polen, men da de ikke kunne dokumentere deres tilhørsforhold til det mere tillokkende Polen, måtte de acceptere at vende tilbage til en tilværelse som borgere i USSR.

Et år gik. I august 1946 fremsendte "En kreds af Kvinder" et formelt skriftligt ønske til Aarhus Begravelsesvæsen om "... at sætte en Mindesten over de russiske Soldaters Grav", og man orienterede samtidig om, at indsamlingen af penge til stenhuggeren var i fuld gang. Allerede et par måneder før havde stadsgartneren modtaget en tegning med udkast til en inskription. Tegningen indeholdt symbolet hammer og segl og en indskrift med denne tekst: "Som Ofre I segned i Klassernes Kamp. I ofrede Livet for Folket."

Det oprindelige gravminde over to sovjetrussiske krigsfanger, Aarhus Vestre Kirkegård, 2019. Foto: Klaus Bertelsen.

Hammer og segl fandt nåde i både den ministerielle og lokale forvaltning, men et eller andet sted i løbet af sensommeren 1946 forsvandt tekstudkastets første sætning om soldaterne som ofre i klassekampen. "I ofrede Livet for Folket" blev ændret til den endelige tekst: "I ofrede Livet for Folkenes Frihed". Den 20. oktober 1946 blev gravstenen afsløret ved en mindehøjtidelighed med afsyngelse af to sange, "Da Krigens Kanoner" og "Hymne til Sovjet". Nu sænkede freden sig de næste fem år over russergraven, bortset fra et indigneret brev fra DKP-kvinderne til begravelsesvæsenet december 1946 om en bænk ved gravstedet, som man tilsyneladende var blevet stillet i udsigt.

En dag i oktober 1951 kom den kolde krig til Vestre Kirkegård. En militærattaché med rang af major fra den sovjetiske ambassade indfandt sig på kirkegårdens kontor. Her med-

Gravstedet for to sovjetrussiske krigsfanger, Aarhus Vestre Kirkegård, 2019. Foto: Mads Peter Holm.

delte han, at ambassaden ville lade opstille to officielle formstøbte gravsten med de afdødes data. Som sagt, så gjort; men det ses ikke i sagen, om stenene blev opstillet 1951 eller året efter. De to sten indgik i 1950'erne sammen med tusindvis af andre autoriserede gravsten i USSR's kampagne i Vesteuropa for at cementere den sovjetrussiske andel i sejren over fascismen. Særligt i Norge på NATO's nordflanke blev det meget magtpåliggende for ambassaden at opstille gravsten på de tusinder af sovjetiske krigsfangegrave langs "Blodvejen". Samtidig gav opstillingen de sovjetiske ansatte mulighed for at tage fotografier af nærliggende norske militærinstallationer. I Danmark befandt sig også en del sovjetiske krigsfangegrave, som uden tvivl har givet ambassaden lejlighed til at se på militære anlæg. Når man nu alligevel var kørt til Jylland. I ugen omkring den 8. maj 2014 befandt den ene af artiklens forfattere sig en lørdag tilfældigvis i nærheden af rus-

Det ødelagte oprindelige gravminde over to sovjetrussiske krigsfanger med ny tekst, maj 2023. Foto: Klaus Bertelsen.

sergravnen. En forsamling på ca. 30-40 personer havde taget opstilling rundt om gravstedet, og der blev penduleret med i hvert fald ét røgelseskar, ledsaget af messende sang. På parkeringspladsen holdt en snes personbiler med nationalitetsmærker fra de baltiske lande og muligvis Rusland. Efterfølgende fandt forfatteren frem til den organisatoriske hovedkraft bag ceremonien, den russisk-ortodokse nonne Amvrosija. Ved at sende et brev til nonnen, der bor på øen Bågø i Lillebælt, lykkedes det at etablere e-mailkontakt og i 2018 at aflægge et besøg i hendes klosterkirke og refugium på Bågø. I den forbindelse kunne Amvrosija fortælle, at en del af den russisk-ortodokse kirke i Danmark så vidt muligt "den nærmeste lørdag før den 9. maj" afholder en mindehøjtidelighed foran gravminderne på Aarhus Vestre Kirkegård. Den 9. maj har fra 1946 i USSR været og er i dagens Rusland den direkte parallel til Danmarks 5. maj og en række øvrige europæiske landes "VE Day", Victory in Europe Day, den 8. maj.

Den 1. maj 2022 blev det sovjetrussiske gravminde udsat for altødelæggende hærværk. Kun ordene "Frihed" og "Aarhus" stod læselige tilbage, da forbrydelsen blev anmeldt til kriminalpolitiet sent om aftenen. En kombination af sandsynligvis en bunsenbrænder på stenen efterfulgt af præcise slag mod den skørnede overflade efterlod en fuldstændig skamferet sten. Gravfreden krænket. Umistelig kulturarv forvandlet til hundredvis af små granitskærver foran stenen. Det er nærliggende at se en så gennemført historieløs vandalisme som en hovedløs reaktion i kølvandet på den russiske invasion af Ukraine i februar 2022, men den påklitrede seddel indeholder både et prozaristisk symbol og et direkte citat fra den ortodokse liturgi: "Kristus er i sandhed opstanden!" Med et symbol fra zardiktaturet på sedlen og i særdeleshed den sidste sætning er det historiske miskmask på stenen fuldendt, og med flere vidt forskellige afsendere gennem tiden: fra DKP-Aarhus 1946 over den seneste halve snes år med en kristen minoritet som arrangør af en ceremoni på kirkegården til et uklart, sammenfiltret budskab; muligvis med en hyldest til den nuværende russiske støtte til landets kristne ortodokse kirke. I tilfældet med det sovjetrussiske gravminde på Aarhus Vestre fremstår det næsten som både dr. Jekyll og mr. Hyde i samme form: Fra en påstand i det kommunistiske manifest om, at religion er opium for folket, til det kristne opstandelsesbudskab, tilsat et gran zarisme.

Den russiske ambassade er blevet grundigt orienteret af Teknik og Miljø, Aarhus Kommunes Kirkegårde, om sagen og

Evigt minde til heltene!!!
Kristus er i sandhed opstanden!
Foto: Klaus Bertelsen.

har svaret tilbage, at man vil bekoste en rekonstruktion, men ved redaktionens afslutning forelå endnu ingen afklaring.

Det evige minde lader vente på sig.

Erindringssteder og politisk kamp

Gravstederne på Allinge og Vestre Kirkegård i Aarhus, der blev udsat for hærværk i 2022, er skabt i en bestemt kontekst og rummer fortællinger om sovjetrussers skæbne under 2. Verdenskrig. Man kan sige, at der i begge tilfælde har været politiske implikationer fra deres begyndelse. På Vestre Kirkegård, som vi har set, først via en politisk gestus fra en gruppe lokale kommunister og senere på Sovjetunionens foranledning som en del af USSR's kampagne i Vesteuropa for at cementere den sovjetrussiske andel i sejren over fascismen. I Allinge via en fra sovjetisk side vedholdende markering af årsdagen igennem hele den kolde krig samt en udvidelse af den russiske kirkegård i 1980'erne. Denne fortælling blev uden videre overtaget af Rusland efter Sovjetunionens sammenbrud. Indvielsen af mindepladen for forliset af skibet "Vesterhavet" i 2021 viser, at det for Rusland fortsat er vigtigt at vedligeholde mindet om begivenhederne og isenesætte sig selv som en direkte arvtager af den heltmodige indsats og det store offer.

Den franske historiker Pierre Nora har skrevet indgående om begrebet erindringssteder. Det ville føre for vidt at redegøre for Noras teori i detaljer her, men ifølge Nora består et erindringssted bl.a. af et symbolsk lag – den betydning, som stedet tillægges, samt et funktionelt lag, der er stedets brug og ritualiseringen af erindringsstedet.

Erindringssteder skal altså skabes og vedligeholdes for ikke at blive glemt. I forhold til Allinge kan man sige, at det, ud over at være et gravsted, som erindringssted er blevet skabt og "vedligeholdt" af Sovjetunionen, for at det skal fastholde fortællingen om Sovjetunionens offer i kampen mod fascismen. En fortælling, der uden videre er overtaget af Rusland efter Sovjetunionens sammenbrud, da Rusland fortsat har afholdt den årlige mindehøjtidelighed hvert år. Gravstederne på Vestre Kirkegård i Aarhus og i Allinge kan derfor siges at have været en politisk kampplads fra begyndelsen. De er mere end blot gravsteder. Med krigen i Ukraine blev de to gravsteder gidsler i en ny konflikt, idet de blev udsat for

hærværk. Man kan have stor afsky over for Ruslands invasion af Ukraine, men når hærværket går ud over gravminder fra krigens tid, kan man stille spørgsmålet, om vandalerne har sovet meget dybt i historietimen. Der er tale om to forskellige nationer – Sovjetunionen, der var en selvstændig nation frem til 1991, som Ukraine i øvrigt også var en del af.

Tilbage står mindet om den enkeltes skæbne dog, og trods nye begivenheder og kontekstualiseringer er gravfreden stadig gældende og skal respekteres.

Kilder

Kirkeministeriets talepapir til samråd i Folketingets Kirkeudvalg, 22.3.2006 om hærværk på kirkegårde, ministeriets hjemmeside (roennebyarkiv.dk <https://www.roennebyarkiv.com/en-ganske-saeligrlig-obelisk.html>), (<https://politikenhistorie.dk/art8153782/Russiske-soldaters-omgang-med-farlig-alkohol-endte-i-tragedie>).

Aarhus Begravelsesvæsen, korrespondancer 1946-1951, Aarhus Stadsarkiv.

Dansk Røde Kors, Århus flygtningelejres arkiv, 1945-1948, Rigsarkivet, Viborg.

Aarhus Stiftstidende, 1.7.2023.

Mailkorrespondance juni 2018 med russisk ortodoks nonne, Nonne Amvrosija, Bågå.

Litteratur

Bertelsen, Klaus, *Tavs som graven. Udvalgte gravmæler fra 2. verdenskrig på Aarhus Nordre og Vestre Kirkegård*, Aarhus Byhistoriske Fond 2020.

Bolander, Pernille, "A Place to remember? Examining Visitor Experience at Jewish and Holocaust Museums", thesis 2019, Sustainable Heritage Management MA, Aarhus University.

Jensen, John V., "Versöhnung über den Gräbern. Kriegskirkegårde fra Anden Verdenskrig i Danmark", *Kirkegårdskultur*, 2011-12, 60-77.

Roslyng-Jensen, Palle, "Russerne i Danmark 1943-1945", *Historie/Jyske Samlinger*, bind 11, 1974-76.

Sørensen, Nils Arne, *Erindringssteder*. Historielærerforeningen for Gymnasiet og HF, nr. 185, 2010, 13-18.

På Den Hvide Bakke

Af Jimmy Munk Larsen

Cand.mag.

På *Bijeli Brijeg* (Den Hvide Bakke) æres Mostars faldne partisaner fra 2. Verdenskrig. Den gamle krig spøger stadig i den delte by i Hercegovina, hvor kroater og muslimer har levet skarpt opdelt siden borgerkrigen i 1990'erne. I sommeren 2022 blev der udøvet omfattende og systematisk hærværk på hundredvis af gravmarkører for partisaner på Den Hvide Bakke.

En ødelagt gravmarkør på Partizansko spomen-groblje u Mostaru. Foto: Jimmy Munk Larsen.

I februar 1945 jog Titos kommunistiske partisaner tyskerne og deres kroatiske allierede fra den fascistiske bevægelse Ustaša ud af Mostar. Kollaboratører og fjender af kommunismen blev ryddet af vejen uden nåde. I Mostar henrettede

Medlemmer af det 8. korps af partisaner fra Jugoslaviens nationale befrielseshær (NOVJ) marcherer gennem det befriede Mostar i februar 1945.

partisanerne bl.a. syv franciskanere og smed ligene i Neretva-floden, der går gennem byen. Efter krigen genopstod Jugoslavien som en kommunistisk føderation, hvor kroatisk nationalisme på lige fod med al anden nationalisme blev holdt nede. Partisanernes helterolle stod ikke til diskussion, og i 1965 var tiden kommet til, at Mostars faldne partisaner skulle æres med et monument.

Til opgaven faldt valget på den serbiske arkitekt Bogdan Bogdanović (1922-2010), der også er kendt for at være manden bag *Kamenji cvijet* – Stenblomsten i Jasenovac, hvor Ustaša havde deres største koncentrationslejr og myrdede i hundredtusindvis af serbere, romaer, jøder og politiske fjender. Bogdanović' imponante efterkrigstidsmonumenter hører arkitektonisk under brutalismen, og *Partizansko spomen-groblje u Mostaru* er ingen undtagelse. Navnet betyder ganske vist *Partisan-mindekirkegård i Mostar*, men de faldne partisaner blev ikke begravet på Den Hvide Bakke og er heller ikke efterfølgende blevet genbegravet her. Den enkelte faldne partisan fik til gengæld en stenmarkør med navn og fødsels- og dødsår nøjagtigt som på en gravsten.

Efter Titos død i 1980 kom nationalisterne efterhånden til magten i de jugoslaviske delrepublikker, og i 1991 brød krigen ud i Kroatien og Slovenien. I foråret 1992 spredte den sig til Bosnien-Hercegovina, hvor de bosniske serbere på den ene side førte krig mod de bosniske muslimer og på den anden side mod de bosniske kroater. Fra oktober 1992 til

Tito vises rundt på partisankirkegården i Mostar, 1969. Foto: Creative Commons.

Partisankirkegården i dag.
Foto: Jimmy Munk Larsen.

februar 1994 udkæmpede de bosniske muslimer og de bosniske kroater indbyrdes en særdeles blodig og brutal krig, der også bragte partisankirkegården i skudlinjen. Efter borgerkrigen forfaldt partisankirkegården mere og mere. At den i 2006 blev ophøjet til et nationalt monument i Bosnien-Hercegovina, gjorde ingen forskel.

En delt by

Freden mellem muslimerne og kroaterne har ikke forenet de to befolkningsgrupper i Mostar, som den dag i dag stadig er

Indgangspartiet er for nylig kalket hvidt for at skjule påmalede Ustaša-U'er. Foto: Jimmy Munk Larsen.

En lille rest af en gravmarkør. Foto: Jimmy Munk Larsen.

en delt by. På den muslimske side hedder hovedgaden *Ulica Maršala Tita*, mens flere gader i den kroatisk del er opkaldt efter prominente Ustaša'er. De fleste kroater og muslimer i Mostar undgår hinanden. Børnene går i forskellige skoler og læser forskellige historiebøger. En generation efter den sidste krig kan det derfor heller ikke undre, at unge fodboldfans er hovedmistænkt for at stå bag angrebet på partisankirkegården i sommeren 2022. En lokal bosnisk kroat beskrev gerningsmændene som "Ustašas børnebørn".

HŠK Zrinjski Mostar vs. FK Velež Mostar. Foto: Jimmy Munk Larsen.

Stadion under Den Hvide Bakke

Lige bag partisankirkegården ligger *Stadion pod Bijelim Brijegom*. Her holder den under kommunismen bandlyste fodboldklub HŠK Zrinjski Mostar til. Klubben er stiftet i 1905, og dens emblem efterlader ingen tvivl om, at det er en bosnisk-kroatisk klub. Siden klubbens genopståen i 1992 er den hovedsagelig blevet støttet af højreorienterede og nationalistiske bosniske kroater.

I Jugoslaviens tid var det klubben FK Velež Mostar, der spillede på *Stadion under Den Hvide Bakke*. Klubben fra 1922 med den røde stjerne i emblemet er i dag forvist til det lille *Stadion Rođeni* på den østlige side af Neretva. Dens tilhængere er hovedsagelig muslimer og venstreorienterede samt "jugonostalgikere". Året efter Titos død, i 1981, etableredes supportergruppen *Red Army Mostar*. Da Velež Mostar 12 dage efter angrebet på partisankirkegården kunne fejre sin 100-års fødselsdag, var det med fyrværkeri og romerlys. På YouTube kan man finde videoer af fejringen, og man kan på en af dem ikke undgå at bemærke, hvor kulsort det er, når kameraet panorerer over på den kroatiske side.

"Jeg er Ustaša, min far kommunist, jeg sværger at myrde ham i Jesu Kristi navn!"

Partisankirkegården er ifølge de lokale ikke et sted, man bør opholde sig efter mørkets frembrud. Hooligans sætter dagsordenen i området omkring *Stadion pod Bijelim Brijegom*. Graffiti'en fortæller, hvem der bor her, og hvad de mener. På partisankirkegården kunne man en overgang læse følgende: "JA USTAŠA OTAC KOMUNIST UBIT ĆUGA ISUSA MI

KRISTA!" – det kan oversættes til: "JEG ER USTAŠA, MIN FAR KOMMUNIST, JEG SVÆRGER AT MYRDE HAM I JESU KRISTI NAVN!" Tidligt i 2022 dukkede fascistisk graffiti, inklusive Ustaša-U, hagekors og fornærmelser mod bosniske muslimer, op ved indgangen til partisankirkegården. Om natten den 14. juni 2022 kom angrebet, hvor de fleste af de omkring 700 gravmarkører blev smadret. Gerningsmændene, der arbejdede med forhammere, er aldrig blevet fundet, men menes at være lokale hooligans med tilknytning til HŠK Zrinjski Mostar. De handlede formentlig på opfordring – eller endda ordre – fra ledende bosnisk-kroatiske politikere i Mostar. Dragan Markovina, historiker fra Mostar og først på gerningsstedet, delte efterfølgende billeder af angrebet på Facebook. Han pointerede i flere medier, at når der i en park 150-200 meter væk var etableret 24-timers sikkerhedsvagt, selv om der intet var at ødelægge, var det en klar politisk beslutning, at det nationale monument stod ubeskyttet – trods gentagne tilfælde af hærværk og vandalisme.

Har partisankirkegården en fremtid?

Efter angrebet blev der lagt blomster på partisankirkegården og ryddet lidt op, men en systematisk oprydning – endsi-
ge reparation af monumentet – har ikke været på tale. Indgan-

Graffiti ved Stadion pod Bijelim Brijegom. Foto: Jimmy Munk Larsen.

gen, der var plastret til i Ustaša-U'er, blev kalket, men ellers er der ikke gjort særligt meget, ud over at græsset en gang imellem bliver slået. Det kroatiske medlem af det bosniske præsidentskab, Željko Komšić, kaldte på Facebook angrebet en konsekvens af den nationalistiske politik, partiet HDZ (Kroatiske Demokratiske Union), der sidder solidt på magten i Mostar, fører. Komšić er i øvrigt ikke populær blandt hverken Zrinjski-hooligans eller HDZ – og ikke kun fordi han er fan af Sarajevo-klubben FK Željezničar. I Bosnien-Hercegovinas forfatning står der, at landet skal ledes af et præsidentskab bestående af en muslim, en serber og en kroat, men det er almindelig kendt, at Komšić får mange af sine stemmer fra muslimer, hvilket i nogen grad har marginaliseret de bosnisk-kroatiske nationalister på landsplan. I de kredse siger man, at Bosnien-Hercegovina ledes af en serber og to muslimer. Fra nationalistisk-kroatisk side er partisankirkegården en torn i øjet, fordi den repræsenterer *alle* befolkningsgrupper – serbere, muslimer og kroater. I deres øjne måtte monumentet hellere end gerne omdannes til parkeringsplads eller indkøbscenter. Den katolske kirke har ligeledes tonet rent flag ved at argumentere for, at området, som partisankirkegården ligger på, blev frarøvet kirken under kommunismen. For muslimernes vedkommende er der en vis interesse i at redde partisankirkegården, fordi den repræsenterer den samlede stat, de ønsker at leve i – og forblive i. Det handler dog i lige så høj grad om, at partisankirkegården udgør en arena for kampen mod de nationalistiske kroater – nøjagtigt som når Zrinjski og Velež mødes på fodboldbanen. Hagekors er

Kroatiske og muslimske ofre for den seneste krig har på en symbolsk måde mere at gøre med hinanden i døden, end de levende kroater og muslimer har – i hvert fald på denne begravelsesplads i centrum af Mostar. Foto: Jimmy Munk Larsen.

tidligere blevet malet over eller har fået røde kryds tilføjet. I august 2023 var der efterladt en hilsen til de bosnisk-kroatiske hooligans: "FOREVER ANTIFA". Kampen er i den grad stadig i gang på Den Hvide Bakke, og med sin beliggenhed på frontlinjen vil partisankirkegården utvivlsomt komme i skudlinjen igen.

Mere om partisankirkegården i Mostar

Klix 15. juni 2022, "Vandalizam u Mostaru – Dragan Markovina: Partizansko groblje ovako nije uništeno ni u ratu, za ovo je odgovorna vlast", <https://www.klix.ba/vijesti/bih/dragan-markovina-partizansko-groblje-ovako-nije-uništeno-ni-u-ratu-za-ovo-je-odgovorna-vlast/220615025> (hentet 30.10.2023).

Balkan Insight 15. juni 2022, "Vandals Wreck Yugoslav Partisans' Necropolis in Bosnia's Mostar", <https://balkaninsight.com/2022/06/15/vandals-wreck-yugoslav-partisans-necropolis-in-bosnias-mostar/> (hentet 30.10.2023).

Al Jazeera 16. Juni 2022, "Vandals attack Yugoslav Partisans' Necropolis in Bosnia", <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/16/vandals-destroy-yugoslav-partisans-necropolis-in-bosnia> (hentet 30.10.2023).

The Guardian 2. Juni 2023, "Protecting Bosnia and Herzegovina's anti-fascist legacy: Mostar's Partisan Memorial Cemetery", <https://www.theguardian.com/artanddesign/2023/jun/02/protecting-bosnia-and-herzegovinas-anti-fascist-legacy-mostars-partisan-memorial-cemetery> (hentet 30.10.2023).

Spomenik Database, <https://www.spomenikdatabase.org/mostar> (hentet 30.10.2023).

Institute for War and Peace Reporting 27. April 2012, "The Forgotten", <https://www.youtube.com/watch?v=6-Uc-stQm-A> (hentet 30.10.2023).

En ituslået gravmarkør.
Foto: Jimmy Munk Larsen.

Hvor begraver man terrorister?

Omar El-Hussein og den dybe død

Af Helle Lykke Nielsen

Ph.d., lektor ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet

Det tager tid at dø, hvis man skal tro den amerikanske historiker Thomas Laqueur. I sit skelsættende værk *The Work of the Dead. A Cultural History of Mortal Remains* beskriver han døden som en proces, der strækker sig langt ud over det øjeblik, vi normalt forbinder med død. Ifølge Laqueur findes der nemlig tre slags død: den biologiske, hvor hjertet holder op med at slå, hjerneaktiviteten lukker ned, og kroppens funktioner ophører med at fungere; den sociale, hvor afdøde i vores erindring glider langsomt ud af denne verden og gradvis forankres "på den anden side" – de former, denne død antager, er i høj grad kulturelt betinget, f.eks. når det gælder begravelse, gravsted, sørgeritualer og andre erindringsformer; samt den dybe død, der indtræder, når den sociale død er tilendebragt, og afdøde ikke længere optræder i de levendes erindring, men altså er død i både kropslig forstand og i erindringen.¹

Omar El-Hussein skød og dræbte den 14. februar 2015 filmmanden Finn Nørgaard og sårede to politifolk i forbindelse med et debattmøde om kunst, blasfemi og ytringsfrihed på Krudttønden i København, og et døgn senere opsøgte han synagogen i Krystalgade og skød og dræbte Dan Uzan, der var frivillig sikkerhedsvagt ved en jødisk konfirmation, og sårede yderligere to politifolk. Det resulterede i, at han nogle timer senere selv blev skudt og dræbt af politiet. Det viste sig siden, at Omar kort tid før angrebet på Krudttønden havde svoret troskab til Abu Bakr, lederen af Islamisk Stat: På sin Facebook-profil, hvor han gik under navnet Abu Ramadan Al-Muhajir, havde han bl.a. skrevet på arabisk: "Jeg sværger troskab til Abu Bakr og vil adlyde ham i modgang og medgang og vil ikke gå imod de ordrer, jeg får tildelt, medmindre jeg bevidner åbenlys vantro."² Og netop det faktum, at hans gerninger kunne sættes i forbindelse med islamisk terroris-

me, affødte en diskussion i medierne om, hvor og hvordan han skulle begraves: Både danske politikere og bestyrelsesmedlemmer for Den Muslimske Gravplads i Brøndby, hvor Omars forældre ønskede, at han skulle begraves, udtrykte i dagene efter hans død bekymring for, at hans grav skulle blive et valfartssted for andre unge muslimske mænd, der i lighed med Omar følte sig tiltrukket af Islamisk Stat.³ Omsat til Laqueurs begreber var Omars biologiske død således blevet afløst af bekymringer om, hvordan forløbet omkring hans sociale død ville påvirke det danske samfund.

I Laqueurs optik er et gravsted et af de elementer, der indgår i og kan påvirke forløbet omkring en persons sociale død. I det følgende skal jeg derfor undersøge, hvilken betydning Omar El-Husseins gravsted har haft for hans sociale død – eller sagt på en anden måde: Hvad fortæller Omars gravsted om måden, vi (bør) mindes ham på? Og er der forskel på, om hans gravsted fortolkes i et islamisk perspektiv eller inden for rammerne af en vestlig mindekultur – og i givet fald hvilke? Men inden disse spørgsmål kan besvares, skal jeg kort opridse "den kriminelle krops" historie, der danner baggrund for, hvordan vi begraver terrorister i dag, og gøre rede for, hvilket gravsted Omar endte med at få.

Har terrorister krav på et gravsted?

Det kriminelle lig har sin egen historie. Inden for forskningen om *the criminal corpse* anses "den kriminelle krop" for at besidde både magt og farlighed, og det hører ikke op ved den biologiske død.⁴ Det kan man bl.a. se af den måde, kriminelle, der dømmes til døden, er blevet behandlet på op igennem historien: I 1700- og 1800-tallet var det f.eks. almindeligt, at en dømt kriminel blev hængt offentligt og liget derefter skåret op, dissekeret og brændt, alternativt måtte hænge i galgen i årevis. En del af straffen var således at forhindre begravelse af liget for derigennem at skabe så meget skræk og rædsel i befolkningen, at de afstod fra kriminelle gerninger.⁵ I 1800- og 1900-tallet blev ligene af dødsdømte kriminelle brugt til medicinske forsøg af forskellig art i en sådan grad, at de fik stor betydning for udviklingen af lægevidenskaben, og i samme ombæring fik man løst problemerne med bortskaffelse af den døde krop.⁶ Og selv i vore dage bidrager *murderabilia* – altså genstande, der kan forbindes med meget omtalte forbrydelser, som f.eks. en lok af en seriemorders hår – til, at grupper, der ønsker at skabe positiv opmærksomhed

omkring en kriminel og hans gerninger, end ikke behøver en grav for at skabe en kult omkring den pågældende.⁷

Overvejelser om, hvad man skal stille op med afdøde kriminelle, er med andre ord ikke noget nyt. Og at det i denne sammenhæng drejer sig om terrorister, der har begået attentater i islams navn, adskiller sig ikke grundlæggende fra gerningsmænd med andre ideologiske udgangspunkter. F.eks. blev den tyske nazist Rudolf Hess, der efter mange års fængsel blev begravet i Wunsiedel i Bayern i 1987, gravet op af de tyske myndigheder i 2011 og hans aske strøet ud over havet, fordi mange nynazister var begyndt at valfarte til hans grav.⁸ Uanset politisk ståsted er og bliver spørgsmålet det samme: Hvor og hvordan skaber bortskaffelsen af terroristernes døde kroppe mindst muligt postyr? Skal de begraves i attentatlandet, på en gravplads nær deres seneste bopæl, eller eventuelt i det land, de og deres forældre måtte være emigreret fra? Og skal de have en grav i eget navn, begraves anonymt – eller skal de måske slet ikke begraves?

I de seneste 25 år er disse udfordringer blevet løst på forskellig vis: Ingen af de gerningsmænd, som omkom i forbindelse med attentaterne den 11. september 2001, har således fået en fysisk grav, og da Osama bin Laden, der anses for hjernen bag angrebene, blev skudt og dræbt af amerikanske specialstyrker i Abbottabad, i Pakistan, i 2011, blev hans lig sænket i havet på et ukendt sted for netop at undgå, at hans grav skulle få kultstatus.⁹ De tre gerningsmænd bag terror-drabene i Paris mod satirebladet Charlie Hebdo og et jødisk supermarked i januar 2015 ligger begravet anonymt på kommunale kirkegårde omkring Paris og i Reims. Familien til de to brødre Saïd og Chérif Kouachi, der begik attentatet mod Charlie Hebdo, havde ganske vist ansøgt de franske myndigheder om at få dem begravet sammen i Gennevilliers nord for Paris, hvor Chérif havde boet med sin kone, men det blev afslået.¹⁰ Adel Kermiche, der skar halsen over på en katolsk præst i juli 2016, og hans medgerningsmand, Abdel-Malik Petitjean, ligger begge ligeledes begravet anonymt på kommunale kirkegårde i Paris. Det skyldes dog ikke de franske myndigheder, men det muslimske miljø i Saint-Étienne-du-Rouvray i Normandiet, hvor attentatet fandt sted: Adels familie havde bedt om at få Adel begravet på den lokale muslimske gravplads med henvisning til islamiske forskrifter om at begrave afdøde tættest muligt på det sted, hvor døden indtræffer, men det nægtede byens imam, Mohammed Karabila, med støtte fra muslimske grupper i byen på grund af de

alvorlige kriminelle gerninger, Adel havde begået.¹¹ Det fik til gengæld den danske imam Kasem Said Ahmad, næstformand i Dansk Islamisk Begravelsesfond, der ejer Den Muslimske Gravplads i Brøndby, til at tilbyde Adels familie en begravelse i Brøndby. Det forslag faldt dog ikke i god jord hos resten af bestyrelsen, som hurtigt var ude med en officiel udtalelse om, at gravpladsen i Brøndby alene var beregnet for danske muslimer.¹² Tuneseren Mohamed Lahouaiej-Bouhlel, der blev dræbt af det franske politi, efter at han på Bastilledagen, den 14. juli, 2016 havde kørt en lastbil ind på Promenade des Anglais i Nice og dræbt 86 og såret 434, er til gengæld begravet anonymt i sin hjemby M'saken syd for Tunis. Og Abdullakh Anzorov, en tjetjensk flygtning, der i 2020 skar halsen over på den franske skolelærer Samuel Paty som straf for, at denne havde anvendt Muhammedtegningerne i sin undervisning, ligger i dag begravet i eget navn på den muslimske gravplads i forældrenes hjemby Shalazhi i Tjetjenien.¹³

Hvor ligger Omar El-Hussein begravet?

Omar El-Hussein er efter familiens ønske begravet på Den Muslimske Gravplads i Brøndby. Den kritik, der fulgte i kølvandet på offentliggørelsen af den valgte gravplads, blev hurtigt afvist af imam Kasem Ahmad, der senere forestod begravelsen, med henvisning til, at alle muslimer kan begraves på den muslimske gravplads "uanset deres kriminelle forbrydelser", og at "de døde ikke skal dømmes ud fra deres fortid".¹⁴ Og i modsætning til begravelserne af både Kouachi-brødrene og Adel Kermiche, hvor franske myndigheder enten helt forbød eller kun tillod ganske få familiedlemmer at deltage, var Omars begravelse offentlig. Den fandt sted den 20. februar 2015 og blev lidt af et tilløbsstykke: Ifølge politiet mødte der mellem 500 og 600 mennesker op til begravelsen, fortrinsvis unge muslimske mænd, hvilket dog ikke er helt usædvanligt, når unge muslimske mænd afgår ved døden – især ikke, hvis dødsfaldet har haft offentlig bevågenhed.¹⁵

Der findes imidlertid ikke noget gravsted på gravpladsen, der bærer Omar El-Husseins navn, og da jeg i forbindelse med forarbejdet til denne artikel kontaktede de aktører, der måtte formodes at kende til placeringen af hans gravsted, blev jeg mødt med enten afvisning eller tavshed: De få, det lykkedes mig at få i tale, anførte helt enslydende, at Omars

grav var anonym, og at de ikke selv vidste, hvor han lå begravet.

Muslimske gravpladser i Vesten er som regel organiseret i kronologisk orden efter døds- og/eller begravelsestidspunkt. Det har den praktiske fordel, at begravelser altid vil finde sted på den del af gravpladsen, hvor der er bedst plads til at samle mange mennesker, uden at de derved kommer til at betræde allerede etablerede grave, hvilket er forbudt i islam.¹⁶ Dette kronologiske princip anvendes også på Den Muslimske Gravplads i Brøndby, endda i en sådan grad at end ikke familiemedlemmer kan begravnes ved siden af hinanden. Kortet fra Google Earth på side 101 illustrerer princippet. Det er derfor muligt at indkredse Omars grav efter begravelsesdatoen, den 20. februar 2015, og sammenholder man det relevante område på gravpladsen med offentliggjorte billeder taget ved begravelsen, er det muligt at udpege hans gravsted med meget stor nøjagtighed. Det ligner de mange andre anonyme grave, man finder både på gravpladsen i Brøndby og andre muslimske afsnit på kommunale kirkegårde i Danmark: Den er dækket af grå granitskærver, kantet med tilhuggede lyse granitsten, og den eneste genstand på gravstedet er en natursten uden indskrift, der markerer hovedets placering. Bortset fra ukrudt er der normalt hverken blomster, planter eller andre pyntegenstande på graven.¹⁷

Uviljen mod at angive, hvor Omar præcist ligger begravet, kan meget vel skyldes ønsket om at slette sporene efter terrorangrebet: Om det er frygten for, at en af-anonymisering kan gøre gravstedet til kultsted for tilhængere af Islamisk Stat, angsten for vandalisering og hærværk, eller at det ganske enkelt er et forsøg på at nedtone eller helst forhindre yderligere omtale af Omars gerninger, lader sig ikke afgøre på det foreliggende grundlag. Men anonymiseringen af gravstedet og uviljen mod at udpege det for andre har selvsagt konsekvenser for Omars sociale død: For ganske vist har han fået en officiel begravelse og et fysisk gravsted på Den Muslimske Gravplads i Brøndby, hvilket skaber gode materielle rammer for processen omkring hans sociale død, men det er kun givet de ganske få, der har viden om gravstedets placering, at drage nytte af disse. Alle andre er henvist til at bearbejde hans død gennem andre erindringsformer – film, bøger, avisoptaler m.m. – hvilket i Laqueurs optik har stor betydning for den måde, han vil blive husket på.

Den Muslimske Gravplads i Brøndby set fra luften. Rækkerne af kronologisk anlagte gravsteder starter ved indgangen til gravpladsen (øverst i billedet), og når en række er fyldt op, påbegyndes en ny parallelt hermed i retning mod gravpladsens bagende. Screenshot fra Google Earth, <https://earth.google.com/web/@55.64839518,12.43925796,9.54801778a,562.35911308d,35y,81.54150907h,44.99998295t,360r> (hentet 26.8.2023).

To læsninger af Omar El-Husseins gravsted

Døde kroppe betyder noget forskelligt for forskellige mennesker. Det skyldes ifølge den amerikanske antropolog Melissa Schrift, at døde mennesker på en og samme tid er "tavse" og "biografiske", dvs. bærere af en livshistorie; hvordan denne livshistorie kommer til udtryk, afhænger imidlertid både af, hvem der fortæller den, og hvem der fortolker den.¹⁸

Det samme gælder gravsteder: De er også både tavse og biografiske i den forstand, at de kan beskrives som symboliske landskaber, hvor religiøse forestillinger, social status og følelser kommer til udtryk gennem forskellige genstande og sprogligt indhold.¹⁹ Derved kommer gravsteder til at fremstå som små personlige monumenter over afdøde – eller rettere: som en repræsentation af afdøde, dvs. afdødes *persona*.²⁰ Og netop fordi gravsteder er afhængige af, hvem der fortæller dem, og hvem der fortolker dem – er det afdødes egen fortælling eller de efterlades, i hvor høj grad har imamer, bedemænd, stenhuggere og andre aktører indflydelse på fortællingen, og sker det f.eks. fra et muslimsk, kristent eller ateistisk perspektiv? – fremstår de ofte som både flertydige og ambivalente. Jeg skal derfor i det følgende præsentere to forskellige læsninger af Omars gravsted: først en læsning, der er baseret på en islamisk fortolkning af anonyme gravsteder, og derefter en, der bygger på en erindringsbaseret mindekultur, som vi kender det i vestlig begravelseskultur. Begge læsninger vil kunne hjælpe os til at forstå betydningen af Omars gravsted og den indflydelse, det har på vores forståelse af såvel hans sociale død som overgangen til den dybe død.

Salafistisk begravelsestradition

Anonyme gravsteder på muslimske gravpladser kan inddeles i tre kategorier: a) nyanlagte grave, hvor jorden skal falde sammen, før man kan sætte sten og andre dekorative elementer på gravstedet; b) børnegrave for dødfødte eller for tidligt fødte børn og ufrivillige aborter (de kan typisk (men ikke altid) genkendes på, at de kun er halvt så store som almindelige gravsteder); samt c) voksne grave uden sten eller med sten uden indskrift, hvor det er et bevidst valg at lade afdødes *persona* fremstå uden navn.²¹ Omars gravsted falder selvsagt ind under sidstnævnte kategori og vil i en muslimsk optik derfor blive læst som et udtryk for en salafistisk inspireret begravelsestradition, som kendes blandt sunnimuslimske fundamentalister, der fremhæver de fromme forgængere (på arabisk *Salaf*) fra den tidlige islamiske periode som eksemplariske forbilleder for nutidens muslimer. Mange islamiske skriftkloge har gennem historien fortolket de religiøse skrifter således, at muslimer bør afstå fra at pynte et gravsted med blomster eller andre genstande, herunder også gravsten med indskrifter, også selv om disse er hentet fra Koranen. Det eneste, der i denne tradition er tilladt, er at placere en natursten eller et stykke træ, der markerer, hvor afdødes

hoved er placeret.²² Nogle (typisk salafistiske) imamer i Danmark anser denne type anonyme gravsteder for de mest islamisk korrekte, al den stund at de nedtoner afdødes sociale persona og visuelt optoner det religiøse aspekt gennem deres enkle ensartethed, og sådanne imamer anbefaler derfor gerne afdødes familier at følge disse retningslinjer. Men som det f.eks. kan ses af fotoet nedenfor, er det kun et mindretal på Den Muslimske Gravplads i Brøndby, der følger denne praksis.

Omars gravsted følger altså fundamentalistiske/salafistiske retningslinjer for, hvordan rettroende muslimers eftermæle bør se ud. Dette valg kan være betinget af familiens ønske, alternativt af rådgivning fra den imam, der forestod begravelsen, her altså Kasem Ahmad, som også i andre sammenhænge er kendt for sine fundamentalistiske synspunkter, f.eks. omkring stening af muslimske kvinder, der har begået utroskab.²³ Det er imidlertid usædvanligt, at denne gravstedskultur finder anvendelse, når unge muslimske mænd begravnes i Danmark. Ofte er der stor sorg forbundet med et ungt menneskes for tidlige død, og det er derfor almindeligt, også på muslimske gravpladser, at sådanne gravsteder er dekoreret med genstande og sproglige udtryk, der formidler denne sorg materielt: billeder af afdøde, genstande, som afdøde holdt af, hjerter, blomster, lamper, mindeord på små plader m.m. Retningslinjerne for Den Muslimske Gravplads i

Gravlandskab på Den Muslimske Gravplads i Brøndby.
Foto: Helle Lykke Nielsen, 2023.

Brøndby foreskriver ganske vist, at besøgende ikke må sætte "billeder, stearinlys, mad, drikkevarer, bamser eller lignende på graven", men der lader til at være en vis forståelse for sådanne emotionelle udtryk, når det gælder gravsteder for børn og unge, sådan som det også kan ses på billederne på nedenfor.²⁴

Necronominalismens tidsalder

Hvis vi skifter det islamiske perspektiv ud med en mere vestligt orienteret mindekultur, bliver læsningen af Omar El-Husseins grav en anden, for her spiller gravsten og kendskabet til afdødes navn ifølge forskningen en vigtig rolle. En gravsten kan med et sprogvidenskabeligt udtryk beskrives som et *indeksikalt* sign, dvs. et tegn (her i form af en genstand), hvis betydning afhænger af, hvor det er placeret, og hvad det i den givne kontekst "peger på": En gravsten, der er placeret på et gravsted, peger således ned i rum (mod afdøde, der ligger begravet på stedet) og tilbage i tid (svarende til den periode, afdøde var i live), og netop fordi gravstenens *raison d'être* er at informere om den person, stenen refererer

Gravsted for en 31-årig muslimsk mand dekoreret med billeder af afdøde, både i bestandigt og ikke-bestandigt materiale, den blå kasket, afdøde bærer på billedet, placeret midt på graven blandt blomster, hjerter og fire solcellelamper, der lyser graven op i mørke. Foto: Helle Lykke Nielsen, 2023.

til, er det yderst sjældent at finde gravsten uden inskriptioner.²⁵

Konventionelt informerer gravsten i en dansk kontekst om afdødes navn, tidspunkt for fødsel og død og kan desuden indeholde emotionelle eller religiøse udtryk i form af f.eks. hjerter, kors eller faste sproglige vendinger a la "Tak for alt" eller "Elsket og savnet". Og her spiller navnet en væsentlig rolle: Som den franske filosof Roland Barthes har pointeret, har alle mennesker et navn, og selv om der godt kan være flere med samme navn, ved vi altid, hvem et navn henviser til, eftersom navne altid er "fyldt ud" af en given person.²⁶ Når et menneske dør og begravnes og efterhånden går i opløsning, bliver gravstenen en reference til den, som ikke længere eksisterer, og navnet bliver en måde at fremmane afdøde på i erindringen.²⁷ Navn og gravsten materialiserer således mindet om afdøde og skaber tilsammen et punkt, der forbinder de døde og de levende – eller med Laqueurs ord: "Naming the dead, like care for their bodies, is seen as a way to keep them among the living."²⁸ Navnløse grave er omvendt med til at usynliggøre afdøde – næsten som om de aldrig havde levet – og de bliver derved hurtigt glemt og udvisket af vores

En række børnegrave med forskellige genstande på Den Muslimske Gravplads i Brøndby. Foto: Helle Lykke Nielsen, 2023.

hukommelse.²⁹ Det er af samme grund, at diktaturer og politiske systemer, der ønsker at skaffe sig af med politiske modstandere, anvender navnløse grave for at skjule deres politiske ugerninger.³⁰

At navne spiller en vigtig rolle i en vestlig mindekultur, betyder dog ikke, at navnepraksisser på gravsteder er uforanderlige. Arkæologen Flohr Sørensen har i flere artikler påvist, hvordan især indskrifter på urnegrave i plæner er blevet mindre formelle over tid og i nogle tilfælde blot indeholder et fornavn eller et kaldenavn a la "Bedstefar" eller et emotionelt udtryk som "Farvel" eller "Drøm sødt". Flohr Sørensen ser sådanne minimalistiske gravsteder som et udtryk for ønsket om at skabe et mere personligt gravsted, der etablerer et særligt bånd mellem pårørende og afdøde, og som udenforstående ikke har del i, og altså ikke som et skridt hen mod mere anonyme gravsteder.³¹ Han kategoriserer også de kommunale fællesgrave, der opstod i 1960'erne og 1970'erne, som et udtryk for "personliggjorte minimalistiske gravsteder": Her bliver afdøde ganske vist begravet i et plæneområde uden angivelse af navn og med et fælles gravmæle, men disse fællesgrave er ikke opstået ud fra ønsket om at skabe anonyme gravsteder, men derimod som en konsekvens af den mobilitet i befolkningen, som industrialiseringen førte med sig: For når mennesker finder job andre steder end der, hvor deres familier befinder sig, og derfor flytter væk, har de ikke længere samme mulighed for passe gravsteder, og så må begravelsesteknologien ændres. Navnløse gravsteder på kommunale fællesgrave er i Flohrs optik i stedet et udtryk for "det senmoderne menneskes behov for nærhed og mobilitet på samme tid".³²

Minimalistiske navnepraksisser og kommunale fællesgrave kan dog ikke skjule, at navne spiller en vigtig rolle i vestlig mindekultur. Laqueur hævder ligefrem, at vi i dag lever i necronominalismens tidsalder: "We live in the age of necronominalism. We record and gather the names of the dead in ways, and in places, and in numbers, as never before. We demand to know who the dead are. We find unnamed bodies and bodiless names – those of the disappeared – unbearable".³³

Laqueurs pointe er, at respekten for individet og for det levende liv – at ethvert menneskeliv tæller – betyder, at et liv ikke bare kan forsvinde ind i en navnløs død; han går endda så langt som til at sige, at "respekten for menneskeliv og der-

med for at navngive de døde ikke er en afspejling af eller et tegn på demokrati; det er en forudsætning for det.”³⁴ Denne tankegang aktualiseres ikke mindst, når mennesker dør som resultat af krige og katastrofer, hvad enten det nu sker i forbindelse med skovbrande i Grækenland, flygtningebåde på vej over Middelhavet eller folkemordet i Rwanda. For det er netop det ubærlige ved ”navnløse lig og ligløse navne”, der er grunden til, at vi rejser mindetavler og monumenter med lister af navne på afdøde efter krige og katastrofer, også selv om det ikke altid er lykkedes at finde og/eller identificere deres døde kroppe.

At den navnløse død er et udtryk for manglende respekt for menneskelivet, genfindes hos den amerikanske filosof og kønsforsker Judith Butler, der skelner mellem de liv, der har værdi, netop fordi nogen vil sørge over dem og mindes dem, når de er døde – i Butlers terminologi kaldet ”sorgbare liv” – og de liv, som ingen sørger over, når de går tabt, altså de ”ikke-sorgbare liv”. Butler argumenterer i forlængelse heraf for, at liv, der ikke sørges over, når de er døde, heller ikke tæller, når de er i live. Så når vi i Vesten ikke interesserer os for de mange liv, der f.eks. er gået tabt i krigene i Irak og Afghanistan, men blot omtaler dem som ”nødvendige tab” (*collateral damage*) i en bedre sags tjeneste (at skabe demokrati), er det, fordi disse ”ikke-sorgbare liv” heller ikke har betydning i levende live.³⁵ ”Sorgbare” versus ”ikke-sorgbare liv” bliver med andre ord lakmusprøven på, hvem der har betydning i levende live, og for Butler og mange af hendes støtter er det især ”brune kroppe”, og ikke mindst ”brune muslimske kroppe”, der tæller som ikke-sorgbare liv.³⁶

I den optik bliver Omars gravsted et eksempel på et ikke-sorgbart liv. Ikke blot er hans grav navnløs og uden nogen former for materielle genstande, der kan fremmane mindet om ham, hvilket gør ham usynlig for de levende – også for dem, der ved, hvor han ligger begravet – og derfor kan han hurtigt glemmes og udviskes af vores hukommelse. Og ikke nok med det: I forlængelse af Laqueur og Butler bliver hans navnløse død tillige et udtryk for en manglende respekt for hans liv som menneske, der med sin ”brune muslimske krop”, som ingen sørger over, bliver et eksempel på et liv, som ikke tæller.³⁷

Omars dybe død

Hvad enten man læser Omars gravsted i en muslimsk eller en vestlig mindekulturel optik, synes hans gravsted at fremme ønsket om at slette sporene efter hans gerninger, om end det sker fra forskelligt perspektiv. For hvis vi med Laqueurs begreber opererer med en analytisk rækkefølge i døden, der lidt firkantet sagt går fra biologisk over social til dyb død, synes både den muslimske og den vestlige fortolkning at ville udviske mindet om Omar hurtigst muligt og lade afdøde overgå til den dybe død: Det navnløse anonyme gravsted befordrer ikke en gradvis social død, men derimod hurtig glemsel og udviskning – noget, der i en muslimsk sammenhæng er ganske usædvanligt, når det drejer sig om dødsfald blandt unge mænd – og dette forsøg på at "udviske" ham understøttes af de muslimske aktørers uvilje mod overhovedet at udpege hans gravsted for andre. Det kan godt være, at salafistiske imamer vil hævde, at den valgte gravstedskultur har til formål at forberede afdøde bedst muligt, inden han skal stå til regnskab for sine gerninger på dommens dag, men når denne gravkultur netop bygger på anonymitet, kommer Omars gravsted også til at tjene dette formål. Også i en vestlig mindekulturel optik signalerer det navnløse gravsted ønsket om at udviske mindet om ham, og det signalerer tilige, ifølge Laqueur og Butler, en manglende respekt for Omars person som menneskeliv, al den stund at de, der ikke sørges over, når de er døde, heller ikke tæller, når de er i live. Og det må siges at være den ultimative udviskning af et liv, når det hverken tæller blandt de levende eller de døde.

Litteratur

- Atia, Nadia, "Death and Mourning in Contemporary Iraqi Texts", *Interventions*, 2019, 21(8), 1068-1086, <https://doi.org/10.1080/1369801x.2019.1585915>.
- Barthes, Roland, *S/Z*, New York: Hill & Wang, 1974.
- Bissenbakker, Mons & Michael Nebeling Petersen, "Sorgens hvide telt. Om (ikke)sorg som politisk handling", *Peculiar.dk*, feb. 2016.
- Butler, Judith, *Precarious life: The powers of mourning and violence*, London, New York: Verso, 2004.
- Campo, Juan Eduardo, "Muslim Ways of Death: Between the Prescribed and the Performed", i *Death and Religion in a changing world*, redigeret af Kathleen Garces-Foley, London, New York: Routledge, 2010, 147-177.
- Denham, Jack, "The commodification of the criminal corpse: 'selective memory' in posthumous representations of criminal", *Mortality*, 2016, 21(3), 229-245, <https://doi.org/10.1080/13576275.2016.1181329>.

- Flohr Sørensen, Tim, "The presence of the dead. Cemeteries, cremation and the staging of non-place", *Journal of Social Archaeology*, 2009, 9(1), 110-135.
- Francis, Doris, Leonie Kellaheer & Georgina Neophytou, *Secret Cemetery*, Berg Publishers, 2005.
- Hatton, Stephen B., "Exploring Genealogy's Necronominalism", *Journal of Genealogy and Family History*, 2020, 1-9, <https://doi.org/10.24240/23992964.2020.1234525>.
- Laqueur, Thomas W., "The Deep Time of the Dead", *Social Research: An International Quarterly*, 2011, 78(3), 799-820, <https://doi.org/10.1353/sor.2011.0044>.
- Laqueur, Thomas W., *The Work of the Dead. A Cultural History of Mortal Remains*, Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Nasser, Noha., "The Space of Displacement: Making Muslim South Asian Place in British Neighborhoods", *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 2003, 15(1), 7-21.
- Nielsen, Helle Lykke, "Den kulturelle grav. Arabiske navne på muslimske gravsteder i Danmark", i *Namn i skrift. Names in Writing*, redigeret af Maria Löfdahl, Michelle Waldispühl & Lena Wenner, 223-239. Göteborg: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning, 2020.
- Nielsen, Helle Lykke, "Handler det kun om afdøde?", *Kirkegårdskultur*, 2022-23, 20-31.
- Schrift, Melissa, "Life after death: an introduction to the criminal body in the West", *Mortality*, 2016, 21(3), 191-197, <https://doi.org/10.1080/13576275.2016.1181318>.
- Schrift, Melissa, "Osama's body: death of a political criminal and (Re)birth of a nation", *Mortality*, 2016, 21(3), 279-294, <https://doi.org/10.1080/13576275.2016.1182266>.
- Tarlow, S., "Curious afterlives: the enduring appeal of the criminal corpse", *Mortality*, 2016, 21(3), 210-228, <https://doi.org/10.1080/13576275.2016.1181328>.

Noter

1. Laqueur, 2015, 10, 373; 2011, 802.
2. Ekstra Bladet 17.2.2015, "Her er Omars facebook", <https://ekstrabladet.dk/nyheder/terror/dokumentation-her-er-omars-facebook/5446120> (hentet 16.8.2023).
3. Se f.eks. Jyllands-Posten 20.2.2015, "Muslimsk begravelsesplads vil helst sige nej – men det kan man ikke", samt Kristeligt Dagblad 20.2.2015, "Døde kan få en kult, uanset om de har en grav".
4. Tarlow, 2016, 210.
5. Schrift, 2016a, 192.
6. Tarlow, 2016, 219-220.
7. Denham, 2016.
8. Kristeligt Dagblad 20.2.2015, op.cit.
9. Schrift, 2016b, 280 ff.
10. BBC 18.1.2015, "Paris attacks: Cherif Kouachi buried amid tight security", <https://www.bbc.com/news/world-europe-30869470> (hentet 26.8.2023). The Guardian, 18.1.2015, "Charlie Hebdo gunman Chérif Kouachi buried in unmarked grave near Paris", <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/18/charlie-hebdo-gunman-cherif-kouachi-buried-unmarked-grave> (hentet 26.8.2023).

11. Campo, 2010, 162-163.
12. Jyllands-Posten 4.8.2016, "Islamisk fond klar til at begrave fransk terrorist i Danmark".
13. The Guardian 7.12.2020, "Hundreds attend funeral of Samuel Paty's attacker in Chechnya", <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/08/hundreds-attend-funeral-of-samuel-patys-attacker-in-chechnya> (hentet 26.8.2023).
14. B.T. 18.2.2015, "Her skal Omar begravet". Se også Kristeligt Dagblad 20.2.2015 op.cit.
15. Se f.eks. omtalen af Muhammed Sendis begravelse i "Hvem taler på muslimernes vegne?", s. 21, i dette årsskrift. Begravelsen af digteren Yahya Hassan i maj 2020 tiltrak 200-300 deltagere, jf. TV 2 5.5.2020, "Yahya Hassan er blevet begravet – hundreder mødte op til hans begravelse", <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2020-05-05-yahya-hassan-er-blevet-begravet-hundreder-moedte-op-til-hans-sidste-rejse> (hentet 13.9.2023). Begravelsen af den 31-årige Abdinur Ismail, et tilfældigt offer i et skyderi i Vollsmose i juni 2020, tiltrak mere end 400 deltagere, jf. Fyens Stiftstidende 3.7.2020, "Dræbt af skud i Vollsmose: Fællesskabet fulgte Abdinur i graven", <https://fyens.dk/odense/draebt-af-skud-i-vollsmose-faellesskabet-fulgte-abdinur-i-graven> (hentet 26.8.2023).
16. Campo, 2010, 163.
17. Det skal for god ordens skyld understreges, at hverken bestyrelsen for Den Muslimske Gravplads i Brøndby, de lokale driftsledere eller Omars familie har bekræftet, at den grav, jeg har identificeret, er Omars. Det er en redaktionel beslutning ikke at gengive fotografier af den formodede grav.
18. Schrif, 2016b, 280-281.
19. Francis, Kellaher & Neophytou, 2005; Nasser, 2003.
20. Nielsen, 2020, 225-226.
21. Nielsen, 2020, 228-229.
22. Campo, 2010, 162-163. Se også Nielsen, 2022, 25-26.
23. Berlingske 14.6.2019, "Kontroversiel lærd arbejdede for stemmer til rød blok".
24. Regler for besøgende på begravelsespladsen i Brøndby, https://dibf.dk/?page_id=33 (hentet 26.8.2023).
25. Hatton, 2020, 3.
26. Barthes, 1974, 95.
27. Laqueur, 2015, 365, 367.
28. Laqueur, 2015, 372.
29. Hatton, 2020, 2-3.
30. Hatton, 2020, 4-5.
31. Flohr Sørensen, 2009, 119.
32. Flohr Sørensen, 2009, 130.
33. Laqueur, 2015, 366.
34. Laqueur, 2015, 412.
35. Butler, 2004.
36. Atia, 2019, 1068.
37. Se også Bissenbakker & Nebeling Petersen 2016 for en fin analyse af sorg som politisk handling, netop med henvisning til Butlers tankegang.

Herlufsholm Kirkegård, linderotunde. Fra årsmødet 2023. Foto: Mette Fauerskov.

Rockergravstenen i Nørup – et politisk korrekt gravminde?

Af Leif Arfmann

Tidligere provst i Vejle

Omkring årtusindskiftet faldt der dom i en sag, der handler om, hvad der er det korrekte gravminde på en kirkegård, og hvad der ikke er. Det er værd at erindre, også snart 25 år efter.

Kan et menighedsråd forlange, at et gravminde fjernes fra kirkegården, når det skønnes ikke at være passende på netop denne kirkegård? Det kan være tilfældet, om end menighedsrådet ikke står alene med en sådan beslutning.

Den nuværende bekendtgørelse af 19. september 2016 om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde udtrykker det således:

”§ 21. Gravgitre og mindesmærker, som ikke i medfør af lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde kapitel IV er registreret som bevaringsværdige, kan, hvis de anses for skæmmende eller upassende, af provstiudvalget forlanges fjernet fra kirkegården.”

Bekendtgørelsens ordlyd var tidligere (bekendtgørelse af 19. juni 1992) enslydende: ”§ 21. Gravgitre og mindesmærker, som ikke i medfør af lovens kapitel IV er registreret som bevaringsværdige, kan, hvis de anses for skæmmende eller upassende, af provstiudvalget forlanges fjernet fra kirkegården.”

Disse bestemmelser fortæller, at afgørelsen om, hvorvidt et gravminde er passende eller upassende, finder sted på det lokale niveau, dvs. i samspil mellem menighedsrådet og provstiudvalget. Det skal tydeliggøres i den følgende fremstilling vedrørende rockergravstenen i Nørup.

Et tragisk dødsfald

Louis Linde Nielsen, der var medlem af motorcykelklubben Hells Angels, blev dræbt den 6. oktober 1996 under et angreb mod Hells Angels' klubhus i Titangade i København. Angrebet fandt sted under en "Vikingefest" i klubhuset, i en periode, hvor Hells Angels var i en såkaldt krig med den rivaliserende klub Bandidos. Politiet var således klar over, at der var risiko for uroligheder. Det er beskrevet således på Politiets hjemmeside¹: "Hvad politiet imidlertid ikke havde forventet, var et raketangreb fra et cykelskurtag. Bandidos var simpelthen kravlet op på et nærliggende cykelskur og havde affyret raketten hen over politiets mandskabsvogne. Pludselig var det festende klubhus omdannet til en kaotisk krigszone. Raketten var fløjet igennem bygningen og havde omdannet det tætpackede rum til en smelteovn. Panserbrydende raketter har den egenskab, at de udvikler stor varme, inden de sprænges. Til alt held detonerede raketten ikke, men varmen var kraftig nok til at slå mennesker ihjel. Det mest blodige rockerangreb i dansk historie var en realitet – to personer, herunder en civil kvinde, blev slået ihjel, og 19 blev såret." Den ene af de to dræbte var Louis Linde Nielsen.

Et gravminde på Nørup Kirkegård

Louis Linde Nielsen blev, selv om han boede i Sct. Nicolai Sogn i Vejle, begravet på Nørup Kirkegård, vest for Vejle, den 12. oktober 1996. Familien havde boet i Nørup på et tidspunkt. Moderen, som var gravstedsejer, lod på gravstedet opsætte en "traditionel" gravsten, med navn, fødsels- og dødsdag. I foråret 1998 modtog moderen imidlertid et billede af en gravsten, som Hells Angels andetsteds havde ladet

Louis Linde Nielsens gravsted med den nuværende gravsten på Nørup Kirkegård. Nabo-gravstederne er ledige, da gravrækken er under udfasning på grund af smalle gange. Foto: Leif Arffmann, 2023.

opstille på et medlems gravsted. Denne gravsten bar bl.a. klubbens logo og klubnavnet Hells Angels. Det fremgik indirekte, at klubben ønskede denne sten opsat på gravstedet. Moderen afleverede under et besøg på kirkegården billedet til graveren, for at denne kunne forelægge ønsket for menighedsrådet.

På sit møde den 30. marts 1998 behandlede menighedsrådet spørgsmålet. I protokollen for det pågældende møde er tilført en enstemmig afgørelse om, at "logoet med ordene Hells Angels ikke kan accepteres, mens resten af gravstensens udformning ikke giver problemer", hvilket blev meddelt Sonja Nielsen – som efterfølgende erklærede, at hun var tilfreds med afgørelsen, og at den svarede til hendes egne ønsker.

Begrundelsen for menighedsrådets afgørelse er kirkegårdsvedtægtens § 16, hvor det hedder: "Gravmindernes form bør være enkel, særlig hvor kunstnerisk medvirken ikke er anvendt. Kirkegårdsudvalget påser, at gravminder, som ved deres størrelse eller form vil virke skæmmende for kirken eller kirkegården, eller hvis indskrift og udstyr må anses for upassende, ikke anbringes. Er sådanne gravminder trods alt blevet anbragt, kan de af menighedsrådet med provstiuudvalgets godkendelse forlanges fjernet." Sognepræsten blev af menighedsrådet bemyndiget til både skriftligt og mundtligt at orientere moderen om afgørelsen.

Et nyt gravminde sættes op

Den 2. juli 1998 blev den nye sten imidlertid opsat af medlemmer af Hells Angels og den afdødes søster. I venstre halvdel bærer den påskriften "In loving memory of Louis Linde Nielsen" og på højre halvdel klubnavnet "Hells Angels Mc Nomads", der omkranser klubbens logo, et dødningshoved med en vinge. Herunder er teksten "The ultimate sacrifice" anført. Menighedsrådet bad moderen, der er gravstedsejer, om at fjerne stenen, men hun ankede spørgsmålet til Brande Provstiuvalg, og siden hen blev spørgsmålet af advokat Peter Hjørne på vegne af moderen indbragt for Ribe Stiftsøvrighed. I begge tilfælde blev menighedsrådets afgørelse tiltrådt. Under denne behandling havde menighedsrådet i skrivelse af 2. oktober 1998 til den afdødes moder, Sonja Nielsen, og advokat Peter Hjørne gjort følgende gældende: "Det skal bemærkes, at gravstenen ikke er blevet anbragt på gravstedet i god tro. Efter Louis Linde Niensens begravelse d. 12.10.1996 blev der anbragt en anden sten, som menighedsrådet ikke havde nogen indvendinger imod. I marts 1998 blev menighedsrådet af Sonja Nielsen anmodet om at tage stilling til, om denne sten kunne udskiftes med en ny med bl.a. Hells Angels' logo – idet hun til sagens behandling udleverede et foto af en sådan sten."

Stiftsøvrigheden tilkendegav bl.a. følgende: "... der ikke er tilstrækkeligt grundlag for at tilsidesætte det af provstiuvalget i henhold til lovgivningen udøvede skøn, hvorefter indskriften indeholder en tilkendegivelse, som virker upassende for den lokale befolkning. Efter stiftsøvrighedens opfattelse er skønnet blevet til efter grundige overvejelser. Stiftsøvrigheden har ved afgørelsen af, om inskriptionen kan anses for upassende, lagt stor vægt på det folkevalgte menighedsråds – og dermed den stedlige befolknings – mening, idet det er den stedlige befolkning, der fortrinsvis færdes på kirkegården."

Byrettens behandling

Hermed var sagen ikke slut. For moderen anlagde sag mod menighedsrådet den 21. juli 1999, idet hendes advokat, Peter Hjørne, nedlagde følgende påstand: At afgørelsen truffet af Nørup Menighedsråd skulle ophæves, idet gravmindet ikke ved sin størrelse eller form virkede skæmmende for kirken eller kirkegården, at indskriften ikke kunne anses for upassende, og at det var i strid med Menneskeretskonventionens artikel 8 og 9 at kræve gravmindet fjernet. De nævnte bestemmelser lyder således:

"Artikel 8. Ret til respekt for privatliv og familieliv

1. Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin korrespondance.
2. Ingen offentlig myndighed kan gøre indgreb i udøvelsen af denne ret, undtagen for så vidt det sker i overensstemmelse med loven og er nødvendigt i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, den offentlige tryghed eller landets økonomiske velfærd, for at forebygge uro eller forbrydelse, for at beskytte sundheden eller sædeligheden eller for at beskytte andres ret og frihed.

Artikel 9. Ret til at tænke frit og til samvittigheds- og religionsfrihed

1. Enhver har ret til at tænke frit, til samvittigheds- og religionsfrihed; denne ret omfatter frihed til at skifte religion eller overbevisning såvel som frihed til enten alene eller sammen med andre, offentligt eller privat at udøve sin religion eller overbevisning gennem gudstjeneste, undervisning, religiøse skikke og overholdelse af rituelle forskrifter.

2. Frihed til at lægge sin religion eller overbevisning for dagen skal kun kunne underkastes sådanne begrænsninger, som er foreskrevet ved lov og er nødvendige i et demokratisk samfund af hensyn til den offentlige sikkerhed, for at beskytte offentlig orden, sundheden eller sædeligheden eller for at beskytte andres ret og frihed.”

Ved Vejle Byrets behandling af sagen gjorde advokat Peter Hjørne bl.a. gældende, at navnet "Hells Angels" ikke, som menighedsrådet havde anført, virkede stødende på en kristen kirkegård. Det bør ikke komme af dødes moder til skade, at man et enkelt sted i landet har en opfattelse, der er ude af trit med det øvrige samfund. Advokaten gjorde endvidere gældende, at Helvede og Helvedes engle er omtalt flere steder i Bibelen. Han anførte endvidere, at Jesus i Lukasevan-geliet, kapitel 7, vers 36-50, om den prostituerede kvinde i farisæerens hus, giver udtryk for det menneskesyn, som den kristne civilisation hviler på, og som bygger på tolerance. Menighedsrådet har derimod ved sin afgørelse praktiseret et intolerant og farisæisk livssyn.

Under behandlingen blev en række vidner indkaldt, bl.a. gra-veren og menighedsrådets formand.

Byretten i Vejle fandt den 28. juni 2000, at "gravstenen ikke umiddelbart virkede skæmmende eller upassende", og spørgsmålet for retten var alene, om ordene "Hells Angels" virkede på denne vis. Her konkluderede retten: "selv om det må antages, at langt de fleste vil forbinde ordene 'Hells Angels' med en persongruppe og ikke et teologisk begreb, må det ligeledes antages, at langt de fleste af kirkegårdens brugere vil være sig bevidst, at ordene direkte oversat til dansk betyder 'Helvedes engle'. Under henvisning hertil finder retten ikke grundlag for at tilsidesætte det af kirke-myndighederne udøvede skøn." Retten finder ikke, at den af kirkemyndighederne truffene afgørelse er af så indgriben-de betydning for sagsøgerens privatliv, at der foreligger en krænkelse af Den Europæiske Menneskeretskonventions artikel 8, stk. 1, og da afgørelsen heller ikke findes at krænke sagsøgerens ret til fri religionsudøvelse, finder retten det hel-ler ikke godtgjort, at afgørelsen indebærer en krænkelse af konventionens artikel 9.

Denne afgørelse var ensbetydende med, at menighedsrådet var frikendt.

Louis Linde Nielsens nuværende gravsten. Foto: Leif Arffmann, 2023.

Med denne retsafgørelse kunne gravmindet med hjælp fra offentlige myndigheder, dvs. fogedretten, fjernes. Den afdødes mor ankede imidlertid sagen til Vestre Landsret.

Vestre Landsrets behandling

Landsretten afsagde dom den 9. januar 2001 og gjorde gældende:

”Det må lægges til grund, at menighedsrådet ved sin afgørelse af 2. oktober 1998 – som Kirkegårdsudvalget – om at kræve gravstenen fjernet fra stedet har lagt afgørende vægt på, at påskriften Hells Angels efter rådets skøn kan virke stødende eller upassende for almindelige mennesker i lokalområdet ... Menighedsrådets afgørelse er truffet på grundlag af § 16 i kirkegårdens vedtægt, som er udstedt i overensstemmelse med lovgivningen om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde og godkendt af stiftsøvrigheden.

Uanset at der må være en betydelig frihed for de pårørende til at bestemme formen for og indskriften på en gravsten, må der på den anden side tilkomme menighedsrådet en selvstændig beføjelse til at skønne over, om de fastsatte krav til form og indskrift m.v. er overholdt. Landsretten tiltræder, at der ikke er grundlag for at tilsidesætte det skøn, menighedsrådet har udøvet, hvorefter stenen med den anførte indskrift er anset for upassende, og der er ikke noget grundlag for at

fastslå, at menighedsrådet ved sin afgørelse har varetaget uvedkommende hensyn.

Landsretten tiltræder endvidere, at afgørelsen om, at stenen skal fjernes, ikke er i strid med artikel 8 eller artikel 9 i Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Da menighedsrådet stedse har krævet gravstenen fjernet, tiltræder landsretten endelig, at den omstændighed, at stenen har været anbragt på gravstedet siden juli 1998, ikke kan føre til, at stenen ikke nu kan kræves fjernet. Efter det anførte stadfæster landsretten herefter byrettens dom ...”

Afsluttende bemærkninger

Jeg har gjort meget ud af denne sag, fordi retten her på forbilledlig vis fortæller, hvad det handler om, når vi færdes på kirkegården. Vi færdes, undergivet det skøn, menighedsrådet har anlagt om, hvad der er passende, og hvad der upassende. Det er just et lokalt anliggende, og derfor er det vigtigt, at menighedsrådet vedtager, hvilke retningslinjer kirkegårdsvedtægten skal indeholde om gravminders udseende. Disse kan begribeligvis være forskellige fra landsdel til landsdel, fra sogn til sogn, og det er just det særlige, og efter min opfattelse positive, at der træffes en decentral afgørelse om, hvad der hører sig til, og hvad der ikke hører sig til.

I fremstillingen er anvendt Ugeskrift for Retsvæsen 2001.910.V samt egne erindringer, da jeg overværede Vejle Byrets behandling af sagen.

Noter

1. <https://politi.dk/politimuseet/artikler/da-norden-eksploderede>

Kirken i konkurrencen om en plads i landskabet

Af Marie Johansen

Chefkonsulent, Aalborg Stift

Mogens Bjørn Andersen

Kirkegårdsconsulent, Aalborg Stift

Vennebjerg Kirke ligger højt hævet og uden forstyrrelser.
Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Artiklen indeholder en gennemgang af nogle af de love og regler, der udgør rammerne for sikring af kirkerne som kulturhistoriske elementer i landskabet. Der indgår historiske betragtninger, og der omtales erfaringer og vises eksempler fra udvalgte sager. Eksemplerne taler for sig selv, men supplerer teksten. Synspunkterne i artiklen står for forfatterens egen regning.

Kirken er ikke alene i landskabs- og bybilledet

Kirkebygningerne har sammen med kirkegårdene i hele deres eksistenstid haft en særlig plads i det fysiske miljø og i det danske landskab. Disse kirkeanlæg har markeret sig som særlige anlæg, der har en fremtrædende og synlig placering i byen og på landet. Der skelnes i det følgende ikke nøje mellem kirkebygningerne og kirkegårdene, men kirkeanlæggene omtales oftest som "kirkerne". Dog er det således, at kirkebygningerne har størst påvirkning og størst synlighed i landskabet. Kirkebygningerne har været opført som mere solide og større bygninger end andre bygninger. Der har ikke været nedfældet regler om hakkeordenen i forhold til andre bygninger. Sådan var det bare! Undtagelser er kirker, der er integreret i herregårde og lignende ligestillede anlæg. Der har gennem de seneste 100 år været fokus på, at der skulle tages hensyn til kirkerne i det fysiske miljø således, at de kan bevares som en særlig del af kulturarven.

I dag er der mange interesser, der gør sig gældende med hensyn til ønsket om at fremstå med synlighed og dominans. Der er stort set ikke grænser for, hvor omfattende og høje bygninger og anlæg kan opføres. Det har ført til en del konflikter i forhold til at bevare kirkerne som en særlig del

Øsløs Kirke. Kirken ligger hævet og ophøjet. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

af kulturarven og som et monument i landskabet. Det er derfor nødvendigt, at der findes en balance mellem hensynet til kirkerne i forhold til bebyggelse, vindmøller, skovrejsning, solcelleanlæg og andre fysiske emner, som er de mest almindelige bygninger og anlæg, der udfordrer kirkerne i de nære omgivelser. For tiden er det energianlæg som vindmøller, der har været fokus på. Der har været megen politisk og faglig debat om vindmøllernes placering i forhold til kirkerne. Kirkerne indgår i en kamp eller konkurrence om at beholde en værdig plads i det fysiske miljø.

Men hvorfor skal der tages særlige hensyn til kirkerne? Det skal der, fordi kirkerne vel er Danmarks ældste og bedst bevarede kulturarv, og fordi de har været en væsentlig bærende del af samfundet.

Kirkernes placering på land og i by

De danske kirker ligger jævnt spredt i det danske landskab. Bosætningsmuligheder har været afgørende, og dertil hørte en kirke. På de magre jorde ligger kirkerne mere spredt end på de fede jorde. Der er således tydelig forskel på afstanden mellem kirkerne øst og vest for den jyske højderyg.

Af de ca. 2.350 folkekirker må langt de fleste betegnes som landsbykirker eller landkirker. Mange af dem er fra mid-

Frejlev Kirke. Aalborg Stiftsøvrighed fremsatte i 1998 en indsigelse mod et lokalplanforslag for et boligområde nord for Frejlev Kirke. Skov- og Naturstyrelsen havde ligeledes fremsat en indsigelse. Lokalplanen blev ændret således, at der blev friholdt en kile i bebyggelsen, der gav fri indsiget til kirken fra Ny Nibevej. For at medvirke til at opnå en helhed i planen købte kirken et af planområdets arealer øst for kirken. Det erhvervede område sikrer yderligere indsyn til kirken og anvendes som rekreativt område. Fra området er der udsyn mod Limfjorden. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

delalderen. I byerne er der forholdsvis flere nyere kirker, og deres beliggenhed er valgt ud fra flere kriterier end de gamle kirker, f.eks. overordnede planmæssige vurderinger.

Kirkerne ligger langt fra altid på de højeste punkter i landskabet. De ligger dog som hovedregel altid på et hævet terræn. Det giver dem en ophøjet placering, der medvirker til at gøre dem synlige og på sin vis også dominerende. Kirker med tårn har en særlig tydelig fremtræden.

Med så mange kirker i byer og på landet ligger kirkerne tæt. Ofte kan man fra en kirke se til den næste. Det er ikke underligt, at kirkerne giver udfordringer for den nutidige planlægning af bebyggelse og ikke mindst for opførelse af vindmøller.

Sikring af kirkernes omgivelser gennem årtier

I gennem 1900-tallet har der været stadig tiltagende øget fokus på at opretholde kirkernes fremtrædende synlighed. Det begyndte så småt med vedtagelsen af den første naturfredningslov af 1917. I 1949 og frem til begyndelsen af 1950'erne følges der op med en omfattende landsdækkende indsats, hvor det lykkedes at frede store dele af landsbykirker og landkirkers nærmeste omgivelser gennem frivillige aftaler – kaldet provst Exner-fredningerne. Fredningernes udstrækninger var begrænset til nabomatrikler uden for kirkegårdsdiget. Fredningerne strækker sig normalt fra få meter op til 20-30 meter fra kirkegårdsdiget. Ved enkelte kirker er afstanden større. Frivilligheden i fredningerne gav det resultat, at de fredede arealer er noget tilfældige og utilstrækkelige, og ved enkelte kirker findes der ikke fredninger. Fredningerne indeholdt oftest forbud mod bebyggelse, beplantning, grusgravning og opstilling af skæmmende genstande. Der kunne endog være forbud mod opførelse af hønsehuse. Fredningerne sikrede, at indsigten til og udsigten fra kirkerne kunne bevares således, at kirkerne kunne fremstå synlige i al deres pragt. Processen for gennemførelsen af provst Exner-fredningerne er grundigt beskrevet i bogen *Kirkernes omgivelser*, Kirkeministeriet og Fredningsstyrelsen 1977.

Fredningerne gennemførtes på baggrund af, at der dels var en del lokale påvirkninger i terrænet mod kirkegårdene, og at der dels blev opført tiltagende større bygninger som værksteder og kornlagre. Fredningerne har haft stor betydning for forståelsen af, at kirkeanlæggene skulle respekteres som særligt

værdifulde bygninger og anlæg. Trods fredningernes mangler har de afværget de mest påtrængende og skæmmende bygninger og anlæg, selv om bygninger og anlæg i midten af 1900-tallet var af begrænset omfang set i forhold til nutidens.

Senere har Fredningsstyrelsen, fredningsplanudvalgene og især amterne stået for mere omfattende arbejder, der omfattede registreringer af de enkelte kirkers omgivelser og retningslinjer for sikringen mod for skæmmende bygninger og anlæg. Der blev i 1980'erne udarbejdet registreringer af indsigter til de enkelte kirker, og der blev udarbejdet såkaldte aftaleplaner for udvalgte kirker. Planerne kunne indeholde oplysninger om indsigter og fredninger og retningslinjer for forbedringer af de fysiske forhold i de kirkenære omgivelser. Interessen for en kirke rakte hos nogle amter adskillige kilometer ud i landskabet, 5-10 kilometer. Sikringen af kirkerne omgivelser indgik i regionplanerne med deraf følgende bindende juridiske regler for den mere detaljerede kommu-

Stagstrup Kirke. I 2002 fremsatte Aalborg Stiftsøvrighed gennem Kirkeministeriet og Miljøministeriet en indsigelse mod Viborg Amts regionplantillæg, der bl.a. indeholdt mulighed for opførelse af tre til fem vindmøller med en højde på 75 meter i et område, der lå ca. 1 kilometer syd for Stagstrup Kirke. Der blev ikke opnået enighed om at ændre væsentligt i projektet. Derfor blev afgørelsen endeligt truffet af den daværende miljøminister. Det fremgår af afgørelsen, at Miljøministeriet er enig med Kirkeministeriet i, at Stagstrup Kirkes omgivelser med det foreliggende forslag vil blive påvirket i et uacceptabelt omfang, idet kirken ligger nær hovedvejen (Thisted-Struer), og idet møllerne står i den direkte indsigtslinje mod kirken. Miljøministeriet og Kirkeministeriet frafaldt indsigelsen, på betingelse af at der kun opstilles én mølle, og at møllen placeres længst mod sydøst. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

neplanlægning og lokalplanlægning inden for interesseområderne. Hos andre amter er interesseområderne meget begrænsede. Det må medgives, at nogle af de afgrænsede interesseområder er unødvendigt omfattende, mens andre er for begrænsede. Ved amternes nedlæggelse i 2007 blev sikringen af kirkerne overført til kommuneplanerne.

I perioden, hvor der blev udarbejdet aftaleplaner, var der en meget positiv stemning omkring arbejdet, både fagligt og politisk. Det gjaldt ikke blot hos de arkitektfirmaer, der udarbejdede faglige oplæg, men i høj grad også politisk hos amtsråd og menighedsråd og i nogen grad også hos kommunerne. Under behandling af sagerne blev de i en periode korrigeret på detaljer som taghældninger, nedgravning af bygninger m.m., selv om bygningerne ikke lå umiddelbart op mod kirkegården. Denne begejstring og omhu blev gradvist nedtonet, og det er fornemmelsen, at det nu opfattes som besværligt og måske unødvendigt at håndtere det fysiske miljø omkring kirkerne.

Biersted Kirke. I 2022 blev et område til skovrejsning ikke godkendt, fordi der i Jammerbugt Kommunes Kommuneplan21 var et areal, der ligger i et område, der er udpeget til uønsket for skovrejsning. Baggrunden herfor er, at arealet er beliggende inden for en indsigtskile omkring Biersted Kirke. For kirken findes en aftaleplan, som har dannet baggrund for, at området er uønsket for skovrejsning. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

I sidste halvdel af 1900-tallet blev der gjort en stor indsats for at sikre kirkerne i landskabet. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Kirkens vetoret, den ændrede planlov og konsekvenserne deraf

Det høres ofte, at "kirken" har en særlig vetoret, der stammer fra gammel tid. Ved kirken forstås normalt i denne sammenhæng stiftsøvrighederne, der skal sikre, at kommunernes planlægning ikke er i modstrid med f.eks. beskyttelse af kirkerne i det fysiske miljø. Men kirken har ikke nogen særskilt indsigelsesret til at nedlægge veto mod planforslag. Indsigelsesretten er en følge af reglerne i planlovens § 28 og 29. Denne indsigelsesret har andre statslige myndigheder også.

Det fremgår af § 29, stk. 1, i den gældende planlov, at erhvervsministeren skal fremsætte indsigelse over for et forslag til kommuneplan og ændringer til en kommuneplan, der ikke er i overensstemmelse med overordnede interesser. Pligten gælder dog ikke, hvis forholdet er af underordnet betydning. Det vil sige, at sagsgangen er således, at det som udgangspunkt er et stift, der anmoder kirkeministeren om at henvende sig til erhvervsministeren og anmode denne om, at der fremsættes en indsigelse mod et forslag til en kommuneplan eller til et kommuneplantillæg (ændring af en kommuneplan).

Af planlovens § 29, stk. 3, fremgår det, at en minister kan fremsætte indsigelser mod et lokalplanforslag ud fra de særlige hensyn, som ministeren varetager. Denne ret gælder også for stiftsøvrigheden, som dermed har en selvstændig ret til at fremsætte en indsigelse mod et lokalplanforslag. Kirken har altså ikke en indsigelsesret som følge af en ældgammel særstatus, men som følge af, at stiftsøvrigheden anses for en decentral statslig myndighed under Kirkeministeriet, der har til opgave at varetage kirkens interesser og sikre kirkens placering som monument i landskabet.

Hvis en stiftsøvrighed har fremsat en indsigelse mod et lokalplanforslag, har denne indsigelse opsættende virkning. Dette betyder, at kommunalbestyrelsen, ifølge § 28 i planloven, ikke kan vedtage forslaget, før der er opnået enighed mellem parterne om de nødvendige ændringer. Hvis de involverede myndigheder ikke kan nå til enighed i sager, hvor der er gjort indsigelse, kan spørgsmålet indbringes for erhvervsministeren. Indsigelser skal være begrundede og indeholde en henvisning til, at planforslaget ikke er i overensstemmelse med de overordnede interesser, som myndigheden varetager.

I forbindelse med regeringsdannelsen i december 2022 blev planområdet ressortoverført til Kirkeministeriet. Dette betyder, at det nu er kirkeministeren, der varetager de opgaver, som bl.a. er tilknyttet planlovens § 28 og 29. Af bekendtgørelsen om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, § 29, fremgår det, at menighedsrådet skal søge at forhindre, at kirkens og kirkegårdens nærmeste omgivelser bebygges eller bruges på skæmmende måde. Menighedsrådet har også mulighed for at afgive indsigelse mod planforslag. Men det sker efter reglerne i planlovens § 27. Dermed har menigheds-

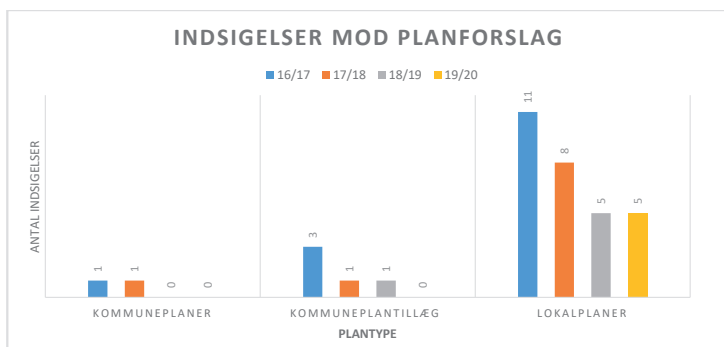
Ovtrup Kirke. I 2009 fremsatte Aalborg Stiftsøvrighed en indsigelse mod et lokalplanforslag, der indeholdt mulighed for opstilling af seks vindmøller med en højde på 130 meter i et område, der ligger ca. 1,7 kilometer syd for Ovtrup Kirke. Der blev ikke opnået enighed med Morsø Kommune om en løsning. Derfor afgjorde Miljøministeriet sagen. Det fremgår af afgørelsen, at staten har anbefalet kommunerne at planlægge for opstilling af vindmøller i samlede grupper. Miljøcentret har i denne sag ikke fundet anledning til at anfægte Morsø Kommunes faglige vurdering af, at der i kommunen ikke aktuelt findes velegnede alternativer til opstilling af en samlet gruppe større møller. Det indgår ligeledes i den samlede vurdering, at en realisering af dette projekt, med opstilling af seks møller under den såkaldte skrottingsordning, samtidig indebærer en nedtagning af 27 mindre møller.

Samlet set er det miljøcentrets holdning, at endskønt vindmøllernes visuelle påvirkning af indsynet til især Ovtrup Kirke er betydelig, så vurderes det ikke, at der er tale om en påvirkning af et omfang, der udelukker en planlægning for opstilling af seks vindmøller på den foreslåede placering.

På denne baggrund, og i denne planlægningsmæssige sammenhæng, træffer Miljøcenter Århus hermed afgørelse om, at Morsø Kommune kan vedtage lokalplanforslaget som forelagt. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

rådets egen indsigelse ikke opsættende virkning, men samme virkning som indsigelse fra andre ikke-statslige organisationer, f.eks. råd og foreninger. Det er derfor hensigtsmæssigt, at sager om statslige interesser varetages af stiftsøvrighederne.

I nedenstående tabel kan man se et overblik over de indsigelser, som Kirkeministeriet og stiftsøvrighederne har fremsat i perioden fra 2016 til 2020. Det har været sager om vindmøller, bebyggelse, skovrejsning m.m.

Hovedparten af sagerne er løst ved en dialog mellem stiftsøvrigheden og den respektive kommune, hvorefter indsigelsen er frafaldet. Kan der ikke opnås enighed mellem parterne, har erhvervsministeren truffet en afgørelse.

I juni 2022 blev der mellem Folketingets parter og regeringen indgået en klimaaftale. Aftalen har bl.a. til formål at fremme den vedvarende energi, skabe klarere rammer for udbygningen af VE-anlæg og for stiftsøvrighedernes indsigelsesret. Med baggrund i aftalen har ministeren for kirke og landdistrikter stillet forslag om en ændring af planloven. Ændringen indebærer, at stiftsøvrigheden ikke kan afgive indsigelse mod lokalplanforslag, der muliggør opstilling af solceller længere væk fra en kirke end 1.000 meter. Stiftsøvrigheden kan heller ikke fremsætte indsigelse mod et lokalplanforslag, der muliggør opstilling af vindmøller længere væk fra en kirke end 1.000 meter, dog 2.000 meter, hvis lokalplanforslaget omhandler vindmøller, der er mindst 250 meter høje. Det forventes, at regeringen vil fremsætte lovforslaget om planloven i folketingsåret 2023/24.

Bølling Kirke. I 2008 indbragte Ringkøbing-Skjern Kommune en sag for Miljøcenter Århus, idet der ikke kunne opnås enighed om et vindmølleprojekt med Ribe Stift. Et lokalplanforslag gav mulighed for opførelse af tre vindmøller med en totalhøjde på op til 140 meter på et areal, der ligger ca. 1,5 kilometer syd for Bølling Kirke. Det var miljøcentrets vurdering, at vindmøllerne ikke vil påvirke de interesser, der knytter sig til Bølling Kirke som kulturhistorisk element i landskabet i så væsentligt et omfang, at planlægningen ikke kan gennemføres. Ligeledes fandt miljøcentret ikke grundlag for at tillægge den ændrede landskabsoplevelse fra kirkegården en sådan betydning, at der ikke vil kunne opstilles vindmøller på den foreslåede placering. På den baggrund traf miljøcentret afgørelse om, at Ringkøbing-Skjern Kommune kunne vedtage lokalplanforslaget, som det var forelagt. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Bølling Kirke. Udsynet fra kirkegården til vindmøller forstyrrer oplevelsen af kirkegården som et fredfyldt sted. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Vindmøllers visuelle virkninger – nær- og fjernzoner ved kirker

De fleste vindmøller i landskabet har nu en totalhøjde på 150 meter, og det tidligere gældende højdekrav på maksimum 150 meter blev ophævet i 2019, hvilket betyder, at det nu er den enkelte kommune, der skal afgøre den tilladte højde af vindmøller på baggrund af en konkret vurdering af det ønskede opstillingssted. De planforslag, der sendes i høring nu, indeholder mulighed for vindmøller med en højde på op til 250 meter og mere. Med en sådan størrelse er det næsten uundgåeligt, at endog flere kirker over store afstande bliver visuelt påvirket af møllerne. I de miljøvurderinger, der bliver udarbejdet i forbindelse med planforslag, bliver der gjort meget ud af at belyse møllernes visuelle påvirkning på kirker. Der anvendes en metode, hvor udgangspunktet er, at møllernes virkning aftager med afstanden mellem møller og kirker. Kirker, der ligger inden for 4,5 kilometer fra møllerne, ligger i møllernes nærzone, kirker, der ligger mellem 4,5 kilometer og 10 kilometer fra møllerne, ligger i mellemzone, og kirker, der ligger mere end 10 kilometer fra møllerne, ligger i fjernzone.

I miljøvurderingerne beskrives møllernes virkning på kirkerne i ord og billeder. Det er selvsagt vanskeligt at udarbejde fuldstændigt objektive beskrivelser af møllernes visuelle virkning. Det bliver let formuleringer, hvor virkningen på den ene side er negativ, men på den anden side ikke så slem endda, og konklusionerne er ofte vage. Visualiseringer er dog i sig selv et godt værktøj, der kan give et rimeligt billede af en påtænkt fremtidig situation. Det er selvfølgelig afgørende, at fotostandpunkter er relevante. Kirkelige myndigheder deltager i nogle projekter i udpegning af standpunkterne.

Projekter, der indeholder vindmøller, som ses tydeligt bag en kirke fra overordnede veje, giver de mest skæmmende og provokerende oplevelser. Eksemplerne i denne artikel viser flere uacceptable situationer, hvor møller står som silhuet bag kirkerne. Kirkegårdene bør være steder, hvor de besøgende kan koncentrere sig om deres kære. Derfor kan udsynet fra kirkegården til store vindmøller også forstyrre oplevelsen af kirkegården som et fredfyldt sted.

Mange menighedsråd deltager aktivt i den grønne omstilling. De er tilmeldt "Grøn Kirke", og kirkegårde omlægges således, at de får et grønt indhold, der kan fremme biodiver-

siteten. Kirkerne ejer ofte jord nær kirkerne. Der kan være interesse hos menighedsrådene for at plante skov uden for kirkegårdsdiget. Formålet er at øge naturindholdet, men også i visse situationer at skabe et område, der kan indrettes til skovbegravelse. Det er opfattelsen, at kirken dermed kan konkurrere med de nye ikke-kirkelige skovkirkegårde. Sådanne tilplantningsprojekter kan komme i modstrid med kirkefredninger, der indeholder forbud mod beplantning, og desuden kan et område, der ikke er fredet, afskære indsiget til kirken, hvis der plantes skov. Desuden er der den udfordring, at hvis der anlægges en skovkirkegård uden for kirkegårdsdiget, vil den gamle kirkegård let blive mere eller mindre overflødig. Men dette emne er ikke relevant i nærværende sammenhæng.

Gundersted Kirke. I 2022 afgjorde indenrigs- og boligministeren, at der ikke var grundlag for at opretholde Viborg Stiftsøvrigheds indsigelse mod et lokalplanforslag, der udlægger et vindmølleområde 1,5 kilometer syd for Gundersted Kirke. I området kan der opføres seks møller med op til 150 meters højde.

Af miljørapportens tekniske resumé fremgår, at særligt for indsynet fra nord mod Gundersted Kirke vil projektforslaget væsentligt påvirke oplevelsen af kirken og lokalmiljøet. Projektforslaget vil virke forstyrrende for oplevelsen af Gundersted Kirke som et lokalt vartegn. De nye vindmøller vil også være markant synlige set fra selve kirkeområdet og ud mod det omgivende åbne land syd for kirken.

Efter en genvurdering af sagen fandt Kirkeministeriet ikke, at de nationale interesser i forhold til Gundersted Kirke var tilstrækkeligt tungtvejende. På den baggrund ophævede indenrigs- og boligministeren indsigelsen. I afgørelsen konstateres, at det er en statslig interesse, at stiftsøvrighederne sikrer, at den kommunale planlægning tager hensyn til kirkerne som del af den danske kulturarv. Stiftsøvrighederne kan derfor nedlægge veto mod lokalplanforslag.

Kopi af visualisering fra projektets miljøvurdering.

Kirken må acceptere påtrængende naboer

Beskrivelsen af stiftsøvrighedernes muligheder for at værne om kirkerne som en del af den danske kulturarv viser, at det kan være en ganske vanskelig og kompliceret opgave. Der har til stadighed været udfordringer. Fra omkring årtusindskiftet er det blevet stadigt vanskeligere at få medhold i plansager og især i sager, hvor energianlæg indgår. Det har også været vanskeligt at finde frem til kompromiser, idet det er umuligt at skjule en mølle. Foruden hensynet til kirken skal kommunerne også tage hensyn til andre interesser, herunder f.eks. private grundejere, kulturlandskaber og forsvaret. Udtagning af et antal møller vil i nogle tilfælde gøre projekterne urentable, og i alle tilfælde mindskes energiproduktionen. Der har været betydeligt bedre muligheder for løsninger og kompromiser i byggesager, hvor der ofte har været opnået gode resultater.

Men borgere, der har bolig nær vindmølleprojekter, har i den grad også gjort det vanskeligt for kommunalbestyrelserne at få vedtaget planforslag således, at der kan opsættes vindmøller. Efterhånden som den grønne omstilling er blevet stadigt mere aktuel, er mulighederne for at mindske vindmøllers påvirkning af kirkerne blevet stadigt mere svækket. Det ses

Jelstrup Kirke. Som følge af en indsigelse i 2016 mod et lokalplanforslag indgik Aalborg Stiftsøvrighed efter forhandlinger med Hjørring Kommune en aftale om, at fire vindmøller med en højde på 125 meter kunne accepteres syd for Jelstrup Kirke. Det oprindelige forslag, der indeholdt tre vindmøller med en højde på 150 meter, kunne ikke accepteres, idet møllevingerne ville snurre tydeligt og uroligt bag kirken. De 125 meter høje møller ses med rød signatur. Kopi af visualisering fra projektets miljøvurdering.

af de afgørelser, som igennem tiden er truffet af de besluttede myndigheder, jf. bestemmelsen i planlovens § 28-29, idet indbringelse af sager kun undtagelsesvis har været til kirkerne fordel. For tiden er det især de enorme vindmøller, der udfordrer. Der blæser politiske storme, som med de varslede ændringer i planloven begrænser de kirkelige myndigheds muligheder for at administrere hensynet til kulturarven i forhold til vindmøller. Dermed gøres det vanskeligt for de kirkelige myndigheder at agere i vindmøllesager, idet der næppe hidtil er set planforslag, hvor møller på 150 meters højde har været anbragt nærmere kirker end 1 kilometer. Den varslede ændring af planloven kan opfattes som en tydelig politisk tilkendegivelse af, at kirkernes fremtræden i landskabet nedprioriteres.

Kirkerne har selvfølgelig ikke eneret på at være synlige. Siden vindmølleeventyret begyndte, er der sket en gradvis fortrængning af kirkernes mulighed for at være de mest fremtrædende bygninger i landskabet og i byerne. Der er og bliver tale om nye tider, hvor kirkerne ikke er alene i forhold til synlighed. Kirkerne er oppe mod gigantiske konkurrenter, både visuelt, økonomisk og miljømæssigt. Der må findes en ny balance, hvor kirkerne stadig kan være fremstående og synlige, uden at de skæmmes uacceptabelt.

Flere af de eksempler, der indgår i denne artikel, viser, at endog meget provokerende placeringer af vindmøller accepteres. Der er endnu ikke eksempler på, hvor grænsen trækkes, idet den hele tiden flyttes i konkrete sager. Der bruges forklaringer, som at der ikke aktuelt findes velegnede alternativer til opstilling af en samlet gruppe større møller, at de nationale interesser ikke er tilstrækkeligt tungtvejende, og at møller ikke har afgørende negativ virkning. Der vises dog også eksempler på sager, hvor der er indgået rimelige kompromiser og fundet gode løsninger.

Den æstetiske vurdering bliver ændret således, at kirken snarere vil blive set på grund af sin lidenhed ved siden af de gigantiske anlæg. Situationen kendes fra de større byer, hvor gamle kirkers tårne for længst er blevet overgået og trængt af moderne højhuse.

Gennem de seneste 40 år er interessen for kirkerne i landskabet gradvis blevet nedtonet. Med undtagelse af Kirkeministeriet er statslige planmyndigheder helt forsvundet fra deltagelse i sikringen af kirkerne som en del af den danske kultur-

arv. Det er dog fra statslig side stadig et krav, at den kommunale planlægning skal tage hensyn til kirkerne, da "kirkerne er markante kulturhistoriske kendingsmærker i landskabet". Desuden skal "den kommunale planlægning sikre ind- og udsyn fra kirkerne".

Det må erkendes, at kravet i praksis gradvis er blevet udhulet. Opgaven er stort set overladt til de kirkelige myndigheder. Der er ikke tvivl om, at varetagelsen af kirkerne i landskabet, som en del af den danske kulturarv, er stiftsøvrighedernes opgave. Men det er uklart, hvilke kriterier der skal

være opfyldt, for at der er tale om nationale interesser. Hidtil er der ikke set sager derom ved kirker. Der er næppe politisk interesse for igen at stramme op til fordel for kirkerne, som det skete i 1980'erne og 90'erne.

Stifterne har fokus på at varetage opgaven om sikring af kirkerne, og fremadrettet løses opgaven med at værne om kulturarven ved, at de kirkelige myndigheder fortsat opretholder og udbygger en god og positiv dialog med kommunerne og de øvrige aktører på området. Fremtiden vil vise, hvordan de modsatte interesser mødes.

Vestervig Kirke. Mon kirkens uforstyrrede beliggenhed har overordnet national interesse?
Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Nordre Kirkegård 100 år

Boganmeldelse

Af Jimmy Munk Larsen

Cand.mag.

Den 15. maj 2023 kunne Nordre Kirkegård i Nykøbing Falster fejre sin 100-års fødselsdag. Det er bl.a. blevet markeret med en ny bog om kirkegården, skrevet af museumsdirektør Ulla Schaltz fra Museum Lolland-Falster.

Nordre Kirkegård 100 år

Jeg har desværre aldrig besøgt Nykøbing Falsters Nordre Kirkegård. Manglende kendskab til kirkegården og i øvrigt beskeden viden om Nykøbing Falsters historie er imidlertid ikke en forudsætning for at få udbytte af Ulla Schaltz' 80 sider lange, rigt illustrerede nye bog om emnet. Nordre Kirkegård er naturligvis det helt centrale i bogen, men Nykøbing præsenteres også historisk, så man som læser bliver klædt godt på – også selv om man er på udebane.

I takt med at Nykøbings historie udfoldes, bringes byens fire øvrige kirkegårde på banen. Det giver et fint perspektiv på, hvad Nordre Kirkegård var – og er. Vi præsenteres naturligvis også for nogle af de gravlagte og de spændende historier, der gemmer sig bag gravminderne. En frihedskæmper, tyske flygtninge, Peter Freuchens forældre og talrige børnegrave er blot nogle eksempler. Hvis man skal kritisere bogen for noget, er det, at den ikke er tykkere. Nogle af disse historier kunne man som læser sagtens ønske sig lidt længere. Til gengæld glimrer bogen ved også at bringe nyt til torvs. Der er et fint afsnit om "Skoven" – et relativt nyt område for naturbegravelser. De muslimske grave på Nordre Kirkegård får også spalteplass. Her er det særligt interessant, hvordan muslimske grave i begyndelsen var meget klassiske, mens de i dag i højere grad afspejler de begravedes kulturelle baggrunde.

Gennem bogen præsenteres der også nogle tanker og perspektiveringer til mere generelle tendenser og udviklinger på kirkegårdsområdet fra oldtid til nutid – naturligvis med størst vægt på de seneste 100 år, hvor Nordre Kirkegård agerer "case". En problematik, man vil kunne nikke genkendende til over det ganske land, er de bare pletter, der opstår, når gravsteder sløjfes uden at blive erstattet af nye gravsteder, fordi kremering, skovbegravelse og spredning af aske har vundet frem.

De velskrevne tekster suppleres af en smuk billedside, der giver læseren lyst til at besøge Nordre Kirkegård. Bogen indeholder desuden et kort, så man nemt og hurtigt kan finde de gravminder, der fortælles om. Det er ikke en tung coffee table-bog, men en let, lille sag – lige til at stikke under armen eller i rygsækken inden et besøg på Nordre Kirkegård. Jeg håber selv, at jeg inden alt for længe kan få rettet op på mit manglende besøg.

Bogen er blevet til og udgivet i et samarbejde mellem Nykøbing Falster Sogns Menighedsråd og Museum Lolland-Falster. Et udvalg bestående af menighedsrådsmedlem og tidligere kirkegårdsudvalgsformand Niels Reinhold Nielsen, overgartner Kasper Olsgaard Nielsen, sygehuspræst Birthe Gunhild Friis, sognepræst Lill Arendt Hemmingsen samt altså Ulla Schaltz fra Museum Lolland-Falster, der har skrevet bogen, står bag.

Ulla Schaltz: Nordre Kirkegård 100 år. 80 sider. Museum Lolland-Falster, 2023.

111 danske kirker som du skal se

Bog anmeldelse

Af Klaus Bertelsen

Cand.mag., Museumsfaglig Afdeling, Den Gamle By, Aarhus

I serien "111 steder som du skal se" er der nu udgivet en håndbog om udvalgte danske kirker. Det er en udmærket serie, som med sin form giver den kulturhistoriske nysgerrige turist inspiration, tips og idéer til ferieturene i Danmark og Europa. Overordnet kunne man som læser ønske sig, at dette *skal* blev udfoldet mere klart: Hvordan kan det være, at jeg skal se netop disse 111 kirker? Forfatteren svarer til dels selv på spørgsmålet i sit forord ved at beskrive sin egen begejstring for sine favoritkirker i Danmark, og den begejstring kommer til udtryk i et flydende og nærværende sprog for læseren. Han udviser stor viden om hver eneste kirkes beliggenhed og selve kirkerummet, og det mærkes tydeligt, at han selv har været i hver en kirke. Derfor kan det undre, at gåturen fra parkeringspladsen og hen til selve kirken kun i ganske få tilfælde omtaler kirkegården. Den indgår dog i mange tilfælde som en del af kirkens samlede udtryk, og ofte vil der være en historisk forbundethed mellem de to steder i form af kristen symbolik, ligsten inde i kirken og ligsten på kirkegården, blomster i kirken plukket på kirkegården osv. Det er kun lykkedes at få øje på ganske få steder i bogen, hvor kirkegården omtales.

Bogen er illustreret med velkomponerede fotografier og er som i tiden før digitaliseringens epidemiske hærgen dristigt udstyret med klassiske turistguide-kontaktinformationer om åbningstider, entré, hjemmeside, mail-adresse til graveren og lignende. I en tid, hvor den gennemsnitlige levetid for en hjemmeside er 46 dage, før den bliver opdateret med nye informationer, ombrudt og redesignet. Absolut modigt af forfatteren.

Ingen ros uden ris. Alle kirker er nævnt med navn, men har hver især fået en undertitel, som kan være vanskelig at gennemskue. Om Knebel Kirke hedder det f.eks.: "Blødende på

en sky af guld”, og Børglum Klosterkirke må leve med, at Børglum Stifts navnkundige bisp frem mod reformationen, Stygge Krumpen, forbigås i tavshed. Ja, det lokale bryghus har endda ladet brygge en øl opkaldt efter bispen.

Trods lidt malurt i et velskænket bæger er det blot at følge Carsten Bach-Nielsens afsluttende forord i bogen med hans kærkomne opfordring:

”Det er bare om at komme afsted. De ligger derude, som monumenter i byerne, perler i landskabet, pejlemærker for den kørende, den gående eller sejlene. God fornøjelse.”

Carsten Bach-Nielsen: 111 danske kirker som du skal se. Forlaget Frydenlund 2023.

”Kirkegården – et åndehul for alle”

Omtale af podcast

Af Lene Kjældgaard

Journalist og kommunikationskonsulent, Haderslev Stift

I efteråret 2023 udkom podcasten ”Kirkegården – et åndehul for alle”, der består af i alt ni programmer. Podcasten er målrettet kirkegårdspersonale og alle andre med interesse for kirkegårdsdrift, der ønsker at få viden om, hvordan andre sogne arbejder med pleje og udvikling af kirkegården.

Da Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV) i 2020 udarbejdede to bøger, der gav et samtidsbillede af danskeres religiøsitet og forhold til folkekirken, spurgte FUV i den forbindelse deltagerne i undersøgelsen, hvordan folkekirken bedst skal prioritere sine midler. På en delt førsteplads kom det diakonale engagement – og at vedligeholde landets kirkegårde godt.

I podcasten ”Kirkegården – et åndehul for alle” stiller Viborg og Haderslev Stifter skarpt på det område, der prioriteres så højt af folkekirkens medlemmer, som undersøgelsen fra Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter viser. Undervejs besøger de to stifter en række af landets kirkegårde og møder det engagerede personale, der ihærdigt arbejder for at vedligeholde kirkens grønne arealer og tage sig af både levende og døde.

I første sæson stiller podcasten skarpt på den grønne omstilling: Hvor er de oplagte potentialer, når kirkegårdens arealer, jorder og drift skal gøres mere bæredygtig? Og hvilke konkrete initiativer har man iværksat rundt omkring?

Anden sæson handler om kirkegården som mødested: for sørgende, for turister og for dem, der søger et rekreativt fristed i det offentlige rum. Hvordan møder man som kirkegårdspersonale sørgende på kirkegården? Hvilke krav og udfordringer oplever graveren, når kirkegården er populær

blandt turister? Og hvorfor er kirkegårdene oplagte grønne tilflugtssteder for borgerne?

I tredje sæson går vi tæt på mødet med andre begravelses-sikke og hører, hvordan kirkegårdene forholder sig til begravelser blandt danskerne med andet religiøst tilhørsforhold.

”Kirkegården – et åndehul for alle” kan høres der, hvor du normalt henter dine podcast, f.eks. hos Apple Podcasts, Spotify eller Google Play, eller på Viborg og Haderslev Stifters hjemmeside.

Menighedsrådsformand i Sandby og Branderslev Kirker, Jesper Idziak, viser grønne tiltag på Sandby kirkegård med kirkegårdsleder på Maribo kirkegård, Rasmus Seeberg. Foto: Henrik Helms.

”Kongerækken på gravens rand”

Omtale af podcast

Af Asger Meller Jørgensen

Journalist og kommunikationskonsulent, Aarhus Stift

Hvad har runesten, en norsk jøde i engelsk krigstjeneste og flødebollernes konge med hinanden at gøre?

Selv om det måske lyder som begyndelsen på en dårlig vittighed, er svaret, at man kan finde dem på en kirkegård og nu også i podcasten ”Kongerækken” fra Politiken Historie.

Aarhus Stiftsråds kommunikationsudvalg har i 2023 haft fokus på at udbrede kendskabet til kirkegårdene, så de fremstår som mere end begravelsespladser, men også som lommer af ro i en fortravlet hverdag eller et kig ind i en anden tid gennem gravstenene, der fortæller om vores fælles historie.

Et af midlerne til den fortælling er et samarbejde mellem stiftet og Kongerækken på Politiken Historie om en podcast, der i seks afsnit besøger seks kirkegårde i det østjyske og på Samsø. Podcasten viser, hvor meget lokal-, danmarks- og verdenshistorie kirkegårdene rummer.

At kirkegårdene er historiske skatkamre, er ikke nyt for folk, der arbejder med kirken, kirkegårde og kirkegårdskultur, men for mange alment historieinteresserede er det ny viden, at der i en kort afstand fra deres hjem kan ligge flyvergrave, runesten eller store kvinder og mænd, der har sat markante aftryk på samfundet. Derfor tog kommunikationsudvalget fra begyndelsen en beslutning om at sætte formidlingen først i arbejdet med at fortælle om kirkegårdene. Konkret betød det, at der skulle findes en samarbejdspartner med et etableret og relevant publikum.

Valget faldt på Kongerækken, der gennem knap ti år har leveret historisk formidling på en populær, humoristisk og lettilgængelig facon. Arbejdsdelingen blev, at Aarhus Stift

havde idéen og midlerne, mens Kongerækken havde platformen, evnerne og lysten til at fortælle om kirkegårdene. Et godt match!

Resultaterne lod ikke vente på sig. Det første afsnit blev downloadet af over 10.000 lyttere inden for den første uge, og serien har dermed fået en af de bedste lanceringer i Kongerækkens historie.

"Kongerækken på gravens rand" kan findes i alle podcastspillere og på politikhistorie.dk/podcast.

Anders Olling og Hans Erik Havsteen under optagelse af afsnittet om Risskov Kirke. Foto: Asger Meller Jørgensen.

Vestre Kirkegård

Af Ida Gard

Sangskriver og musiker

Der er noget i cellerne
Der falder til ro
Når jeg går mellem gravsten og grantræer
I solskin og regnvej
Der er noget i luften her
Der åbner mig
Så jeg ser flere farver omkring mig
Og vælger en omvej

Jeg tænker mindre tænker større her
Hvor dem der var gi'r plads til os der er
Og jeg lytter til de hints de døde gi'r
De vintersprukne smut min stemme slår
På vej igennem Vestre Kirkegård

Der er liv i krogene
Og det pibler frem
Når jeg valser omkring og forstyrrer
Planter og smådyr
Der er fred og frihed her
Man tror hva' man vil
Der er plads men der er ingen afstand
Fra Syrien til Grønland

Jeg tænker mindre tænker større her
Hvor dem der var gi'r plads til os der er
Og jeg griner af de jokes de døde si'r
De frække forårsrytmer hjertet slår
På vej igennem Vestre Kirkegård

Og jeg har tid til at standse
Og se på himlen
Og mærke jorden under mig
Og jeg ka' se dem danse
Kvinder og mænd, som nogen kendte
Og som endte lige her hvor jeg står
For alle somre har et efterår
Og det ses så smukt på Vestre Kirkegård

Kvinder og mænd som nogen kendte
Og som endte lige her hvor jeg står
For alle somre har et efterår
Og det ses så smukt på Vestre Kirkegård

Formandens beretning

Ved årsmødet 2023

Af Elof Westergaard

Biskop, formand for Foreningen for Kirkegårdskultur

Ord som "værdighed" og "værdig" bruges i stigende grad i det danske samfund. Værdighed er ikke bare noget, man kan tage for givet. At tale om værdighed er med til at fastholde os såvel på respekten for det enkelte menneske som på det, at vi sammen indgår i et samfund med dets fællesskaber.

Værdighedspolitik i en velfærdsstat

Aarhus Kommune har således en værdighedspolitik.¹ Den indeholder de overordnede pejlemærker og principper for en værdig hjælp, omsorg og pleje til kommunens borgere. Den kendte psykolog Svend Brinkmann underviser og klæder de ansatte på til dette arbejde. Man investerer i at få ansatte til reflektere over, hvordan de i deres arbejde kan møde gamle og syge med menneskelig værdighed.

I et velfærdssamfund bliver spørgsmålet om, at alle skal kunne få et værdigt liv, en stor og vigtig opgave. At blive mødt med værdighed og også professionelt at møde andre med respekt – det forventer vi som borgere.

I forhold til menneskets død optræder ordet "værdig" også ofte. Vi taler også gerne om vigtigheden af, at mennesket kan få en værdig død. En værdig død varierer fra person til person, skriver Sundhedsstyrelsen på sin hjemmeside på platformen "Viden om værdighed".² Det giver mening at give mennesker mulighed for en værdig død og at have øje for livskvalitet og de pårørendes behov.

Jungshoved Kirkegård, fra årsmødet 2023. Foto: Stine Helweg.

Værdige begravelsespladser

Alt det bliver der arbejdet med og er der på fokus på i vores samfund i disse år, ikke mindst inden for den offentlige sektor. Også inden for kirkegårdsområdet tales der om værdighed, og det står rent faktisk allerede i Foreningen for Kirkegårdskulturs formål:

Foreningen for Kirkegårdskulturs formål er at virke for, at kirkegårdens æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares og udvikles, så kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser.

Man kan spørge, hvad det så betyder? Hvad er en værdig død, og hvad vil det sige, at kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser? Er der nogen særlige karaktertræk ved kirkegårdene? Særlige planter og genstande? Bestemte begravelsesformer?

Alarmklokkerne vil ringe hos nogle. Man vil straks lugte ekspertvælde, når der bliver sagt, at det er vigtigt med en værdig død og at skabe værdige begravelsespladser. For hvem har magten til at definere, hvad der er værdigt?

Det beror i et pluralistisk og individualiseret samfund i høj grad på en individuel bedømmelse. Normer og ønsker kan være forskellige.

Det, at værdighed og det, som er værdigt, kan være historisk og foranderligt, gør imidlertid ikke begrebet mindre væsentligt. Værdighed kan ikke blot gøres til intet ved at relativere det.

Den, der har følt sig uværdigt behandlet, ved godt, hvordan man ville have ønsket at være blevet behandlet. Menneskelig værdighed handler dybest set om etik og om vores forhold til hinanden og den verden, vi lever i.

Det stærke fokus på det enkelte menneske i de vestlige samfund gør det naturligvis helt nødvendigt, at der på kirkegårdene her i landet er plads til mangfoldighed, og at vi, som har med kirkegårdsdrift og kirkegårdsudvikling at gøre, udviser imødekommenhed i forhold til de pårørende og omgivelsernes ønsker.

Værdige begravelsespladser er ikke nødvendigvis det samme i dag som for halvtreds og hundrede år siden. Hvad der sømmede sig og passede til kirkegården dengang, gælder ikke alt sammen i dag.

Men det er ikke det samme som, at opgaven med at skabe en ramme om en værdig død og at skabe og udvikle værdige begravelsespladser nu ikke længere er aktuel. Tværtimod! Det er fortsat vigtigt med værdige begravelsespladser, og det er fortsat vigtigt, at vi har øje for menneskelig værdighed i vores samfund og i vores møde med hinanden.

At blive set som dem, vi er

På den ene side er det i dag indlysende, at der skal være plads til det subjektive og det mangfoldige liv, også på kirkegården.

Det ser jeg også, at både kirkegårdsledere, gravere, menighedsråd og kirkegårdsbestyrelser er blevet langt mere opmærksomme på i dag. De fleste af os, tror jeg, har en glæde ved at finde ud af, hvad folk gerne vil have, og søge at imødekomme ønskerne.

Det er vigtigt at være imødekommende. Vi skal være service-mindede og have forståelse for de ønsker, som de pårørende kommer med.

Kommunikationen er vigtig, og ordensregler skal ikke bare være bydeformer. Vi skal gerne byde indenfor og invitere og medinddrage de pårørende og borgerne i sognet i kirkegårdens udvikling.

Alt det sker der heldigvis rigtig meget af i dag. Det er også helt nødvendigt, da vi er i en tid, hvor valget af kirkegården som begravelsesplads ikke bare kan tages for givet. Både kommune og folkekirke skal her kende deres besøgstid. Kirkegården er med lidt andre ord nemlig blevet konkurrenceudsat.

En værdig begravelsesplads er i dag altså for det første karakteriseret ved det, som også er den kristne diakonis anliggende, nemlig at møde mennesker i øjenhøjde og dermed give plads til det særlige ved os i al vores forskellighed. Det gælder både i forhold til de afdødes og de pårørendes ønsker til og valg af gravsted og begravelsesform.

Det almene fælles i en heterogen stat/et heterogent samfund

På den ene side skal der altså være plads til det subjektive og det mangfoldige liv, på den anden side sker det, ligesom i samfundet i øvrigt, inden for en fælles ramme, og her er der også en samtale, som hele tiden må pågå omkring etik. Også her bliver vi nødt til at kunne tale om værdighed og værdige begravelsespladser.

Tiden er også til det, vil jeg påstå.

Den tyske sociolog Andreas Reckwitz, som jeg har henvist til i en tidligere årsberetning, udgav i 2021 den lille bog *Pandemie und Staat*.³ Det er hans refleksioner oven på coronapandemien.

Andreas Reckwitz iagttager, at det er, som om betydningen af samfundet og staten nu er blevet genopdaget. Vi fandt under pandemien ud af, at det er vigtigt med et godt sygehusvæsen og et godt sundhedssystem. Efter årtier med fokus på individualisering og det singulære liv viste det sig som noget vigtigt, at der også er et menneskeligt fællesskab, og at visse problemer, ja kriser, bedst løses i fællesskab.

Andreas Reckwitz skildrer, hvordan samfundet og politikkerne efter 2. Verdenskrig har balanceret mellem at skabe orden og bringe bevægelse. De vestlige samfund prøver nu oven på coronaen at holde fast i en vis regulering, samtidig med at borgernes frihed til at være særegne fastholdes. Staten skal være med til at sikre en vis grundomsorg, afværge ulykker og håndtere kriser, men stadigvæk inden for en liberal ramme.

Som i samfundsudviklingen således også på kirkegården. Døden er et vilkår for ethvert menneske. Døden er tab. Døden bringer sorg og savn. Som pårørende skaber døden krise i vores liv. Og her er det godt i forbindelse med begravelse og valg af gravsted og gravsten at kunne få god vejledning og råd fra ikke blot bedemænd, men også dygtige gravere og kirkegårdsledere, stenhuggere og alle andre, som har med begravelse og kirkegårdskultur at gøre.

Det er min opfattelse, at vi skal være mere bevidste om, hvordan vi i de kommende år netop sammenholder den menneskelige individualitet og den fælles ramme, også på kirkegården.

Jeg ved godt, at nogle hellere vil blive strøet ud over havet, og at natursynet er under forandring, sådan som vi hørte antropologen Cecilie Rubow fortælle om på dette årsmøde. Det kan medføre, at kirkegårde bliver overflødige, og at menneskets optagelse i naturen bliver den primære målestok.

Det tror jeg imidlertid vil være skidt, ikke blot fordi jeg holder af de danske kirkegårde, men også fordi menneskets håndtering af den døde krop, ja hele vores begravelseskultur og dét, vi også i Foreningen for Kirkegårdskultur er forpligtet på – at skabe værdige begravelsespladser – også handler om, hvad det er for et samfund, vi vil leve i.

Når jeg taler om vigtigheden af i de kommende år at sammenholde sansen for de pårørendes ønsker og så den fælles ramme også i døden, så er det, fordi døden for mig at se ikke kun er den afdødes død eller de pårørendes død. Begravelseslovgivningen hjemler, at man skal følge den afdødes ønsker, og samtidig oplever mange præster og bedemænd, at de pårørende også har mange og nogle gange også modsatrettede ønsker i forhold til afdøde. Sådan spændt ud mellem den afdødes og de pårørendes ønsker kan man som begravelsesmyndighed stå i en svær situation. Men hvad om man udvidede perspektivet og gav plads til en endnu større kompleksitet, nemlig den, at man ser den døde i lyset af det fællesskab, som vedkommende har indgået i. Her er kirkegården så oplagt et stærkt fælles rum, som giver plads til minde og erindring hos mange flere end de nærmeste pårørende.

Ét er altså, at man skal behandle den døde krop med værdighed og ikke kun betragte den døde som et ådsel.

Et andet er, at der skal skabes de bedste og mest værdige rammer for en afsked med den døde. Her er det vigtigt, at de pårørende mødes med venlighed og imødekommenhed, og at der virkelig lyttes. Begravelsesritualet i folkekirken – skal det i den forbindelse siges – kan strækkes meget langt. Det faste i ritualen er lovprisning, jordpåkastelsesordene, fader- og velsignelse. Resten af ritualen er kun vejledende.

Det tredje, som jeg gerne vil tale for, er, at den døde også indgår i et større fællesskab med andre mennesker på et lokalt sted og i et arbejdsfællesskab. Her er der også brug for, at der kan skabes værdige begravelsespladser, dvs. begravelsespladser af kvalitet og værdi for de mange, for samfundets borgere og os alle.

Hvordan vi gør det i en krisetid, ved jeg ikke, men al den snak om kriser bør i alt fald anspore os til at tænke kirkegårds-kulturen bredt. Økonomi og grøn omstilling er vigtigt, men samtidig bør vi virkelig tænke over, hvordan vi lever op til foreningens formål, "så kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser".

Noter

Holme-Olstrup Kirkegård, fra årsmødet 2023. Foto: Stine Helweg.

1. "Et værdigt liv", værdighedspolitik_2018-2022_digi_9.pdf (aarhus.dk).
2. "Viden om værdighed", Sundhedsstyrelsen.
3. Andreas Reckwitz, *Pandemie und Staat*, København 2021.

Generalforsamlingen 2023

22. maj 2023 i Ringsted

Velkomst ved formand Elof Westergaard.

Dagsorden ifølge foreningens vedtægter § 6, stk. 5:

1. Valg af stemmetællere og dirigent

Jørn Skov valgt som dirigent.

Dirigenten konstaterer, at generalforsamlingen er lovligt varslet.

To stemmetællere valgt: Dennis Andersen og Jens Thorsen.

2. Formandens beretning

Beretningen er gengivet andetsteds i årsskriftet.

3. Eventuel beretning fra nedsatte udvalg

Redaktionen fortæller, at næste årsskrift bliver et tema-nummer med emnet "Graven som politisk kampplads".

4. Godkendelse af revideret regnskab 2022

Gennemgået af kasserer Dennis Næser.

Indtægter: 420.171,45 kr. (budgetteret: 354.000 kr.).

Udgifter: 370.041,88 kr. (budgetteret: 382.500 kr.).

Regnskabet 2022 godkendt af forsamlingen.

5. Godkendelse af budget 2024 og fastsættelse af kontingent for 2024

Fremlagt af kasserer Dennis Næser.

Budgetterede indtægter: 386.000 kr.

Budgetterede udgifter: 406.000 kr.

Kontingent foreslås uændret – 375 kr. for det første år / 300 kr. årligt for efterfølgende.

Budget og kontingent 2024 godkendt af forsamlingen.

6. Behandling af indkomne forslag

- a. Forslag om, at foreningen arrangerer en fire-fem dages tur til Paris for at besøge kirkegårdene Père-Lachaise, Picpus, Montmartre og evt. Montparnasse.
Forslaget motiveret af forslagsstiller Niels Lønberg.

Formand Elof Westergaard foreslog på bestyrelsens vegne, at rejsen arrangeres i samarbejde med beslægtede foreninger og med bistand fra en professionel rejsearrangør.

Et medlem spurgte til, hvilken pris turen forventedes at skulle have.

Et andet medlem berettede om vanskelighederne ved at arrangere en sådan tur – foreningen forsøgte for nogle år siden at arrangere en tur til Londons kirkegårde, som strandede på mellemfinansieringen.

Bestyrelsen får til opgave at undersøge, om en sådan tur kan gennemføres inden for rammerne af en økonomi, som er realistisk.

- b. Forslag om vedtægtsændring: § 6, stk. 2, andet afsnit, ændres til: "Indkommer der forslag til behandling på generalforsamlingen (jf. stk. 4, nr. 6), offentliggøres endelig dagsorden på www.kirkegaardskultur.dk senest 10 dage før generalforsamlingens afholdelse." Forslaget trækkes af tekniske grunde, men vil blive genfremlagt næste år.

7. Valg af medlemmer til bestyrelsen samt mindst to suppleanter

Anne Kjærsgaard ønsker at udtræde af bestyrelsen. Bestyrelsen foreslår, at suppleant Hans-Henrik Nielsen træder ind i stedet. Hans-Henrik Nielsen blev valgt uden afstemning.

På valg i år er: Mette Fauerskov, Dennis Næser og Anne Vium Skaarup – de modtager alle genvalg. Alle tre blev genvalgt uden afstemning.

Som suppleanter valgtes Jens Dejgaard Jensen og Klaus Bertelsen uden afstemning.

Bestyrelsen består herefter af:

Elof Westergaard (valgt 2021, på valg i 2024)

Mette Fauerskov (valgt 2023, på valg i 2026)

Dennis Næser (valgt 2023, på valg i 2026)

Stine Helweg (valgt 2021, på valg i 2024)

Anne Vium Skaarup (valgt 2023, på valg i 2026)

Claus Rohden Melin (valgt 2022, på valg i 2025)

Hans-Henrik Nielsen (indtrådt 2023 for Anne Kjærsgaard, der blev valgt i 2022, på valg i 2025)

Filip Møller (udpeget af Stenhuggerlauget)

Suppleanter (vælges for ét år ad gangen):

Jens Dejgaard Jensen (valgt første gang 2023)

Klaus Bertelsen (valgt første gang 2021)

8. Valg af to revisorer og en revisorsuppleant

Anders Beck modtager genvalg, Lea Christensen modtager genvalg. Henning Lynge Nielsen modtager genvalg som revisorsuppleant.

Alle tre blev valgt uden afstemning.

9. Fastsættelse af tid og sted for næste års generalforsamling

Næste generalforsamling bliver tirsdag-onsdag den 21.-22. maj 2024 i Aarhus Stift.

10. Eventuelt

Elof Westergaard:

- Tak til Mette Fauerskov for den vigtige publikation Bevaringsværdige gravstedsstrukturer.
- Et økonomiseminar er under planlægning – med fokus på kirkegårdsdriften. Det foregår på Dalum Landbrugsskole den 15. august 2023. Foreningens bredde er en styrke i den sammenhæng.
- Tak til Steen Jensen, der takker af efter årtiers engageret indsats i bestyrelsen for Foreningen for Kirkegårds-kultur. Også tak til Anne Kjærsgaard for indsatsen i bestyrelsen med fokus på ikke mindst de pårørendes oplevelse af kirkegårdene.
- Tak til dirigent Jørn Skov for kyndig gennemførelse af generalforsamlingen.

Herefter navnerunde blandt deltagerne, der bestod af bl.a. gravere, menighedsrådsmedlemmer, kirkegårdsbestyrelsesmedlemmer, historikere, kunsthistorikere, landskabsarkitekter, kirkegårds konsulenter, kirkegårdsværger, gartnere, stenhuggere, kirkegårdsfrivillige, gravminderegistratorer, arkitekter og kontorassistenter.

Referent: Stine Helweg, sekretær

Glimt fra årsmødet 2023

Af Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder, sekretær i Foreningen for Kirkegårdskultur

Foreningens årsmøde 2023 blev afholdt i Roskilde Stift den 22. og den 23. maj, hvor næsten 100 medlemmer mødtes på Sørup Herregaard. Efter generalforsamlingen (se referat andetsteds) holdt antropolog Cecilie Rubow et oplæg om indendørsmenneskets forhold til naturen – et forhold præget af længsel, halvreligiøse oplevelser og meget lidt viden. Hun stillede i lyset af "den økologiske krise" spørgsmålet, om kærlighed til naturen også medfører omsorg for naturen (ikke nødvendigvis). Hun talte om kirkens medansvar for krisen og behovet for en omvendelse og reorientering, måske også i forhold til at dø, hvor mennesket ikke længere betragter sig selv som verdens centrum, og hvor "vi, der er her" (hvor vi så end er), spørger os selv, hvordan vi kan passe bedre på naturen.

Sørup Herregård.
Foto: Stine Helweg.

En bemærkning til Cecilie Rubows interessante indlæg var, at hvis perspektivet er, at vores engagement i verden skal

Jungshoved Kirkegård.
Foto: Stine Helweg.

Jungshoved Kirkegård.
Foto: Stine Helweg.

I sin replik "Sorg i forandring" fremhævede også Anne Kjærsgaard behovet for at udvikle ikke blot gravstederne, men også kirkegårdene ud fra et sorgperspektiv. Hun fortalte, hvordan sorg i dag, bl.a. på grund af ændrede fødselsrater og middellevetid, er præget af en større ensomhed end tidligere – hvilket ikke gør kirkegårdens funktion som fælles sorgrum mindre relevant. I en tid, hvor sorgen er mere individualiseret og psykologiseret, er den oplevelse af ikke at være alene i sorgen, som kirkegården tilbyder, ikke mindre vigtig. På kirkegårdene må vi derfor spørge os selv, om vi kan gøre mere for at udvikle os som *fælles* sorgrum, hvor der er plads til alle slags sørgende, også dem, der ikke har, hvad omgivelserne oplever som en nær relation til afdøde.

Efter de tre indlæg gennemgik kirkegårdsconsulent i Roskilde Stift Karin Nygaard Corfitzen morgendagens udflugt.

Tirsdag startede med rundvisning og morgensang i Herlufsholm Kirke, efterfulgt af besøg på fem kirkegårde: Herlufsholm Kirkegård med dens mange store træer og megen kunst, bl.a. glaskunst, den fine middelalderkirkegård Holme Olstrup Kirkegård med bl.a. trærodder i kirkegårdsmuren og den meget smukt beliggende Jungshoved Kirkegård, hvis graver er 4. generation med dét job i familien. På den tidligere privatejede og intime Beldringe Kirkegård fortalte menighedsrådsformand Uta Tønnesen om kirkegården og sporene af de forhenværende ejere, familien Raben-Levetzau. Til sidst besøgte Vester Egesborg Kirkegård med rød kirke, store græsflader og fyldigt lapidarium samt et fint fiskemotiv på fællesgrav-monumentet.

Vester Egesborg Kirkegård. Foto: Mette Fauerskov.

Beldringe Kirkegård. Foto: Stine Helweg.

Udsigt fra Vester Egeborg Kirkegård.
Foto: Stine Helweg, 2023.

Herlufsholm Kirkegård.
Foto: Anders Beck Larsen.

Vester Egesborg Kirkegård.
Foto: Stine Helweg.

Herlufsholm Kirke, altertavle
med kristusfigur skåret i elfenben.
Foto: Stine Helweg.

Glimt fra økonomiseminaret 2023

Af Hans-Henrik Nielsen

Bestyrelsesmedlem i Foreningen for Kirkegårdskultur

I strålende solskin mødtes 140 af foreningens medlemmer den 15. august på Dalum Landbrugsskole i Odense til et seminar om kirkegårdenes økonomi.

Baggrunden for seminaret er de stadigt stigende omkostninger ved at drive kirkegårdene.

Foreningens formand, Elof Westergaard, bød alle velkommen og glædede sig over den store interesse for vores kirkegårde og denne problemstilling. Som indledning til dagens program gennemgik Hans-Henrik Nielsen, hvorledes udviklingen i kirkegårdenes underskud har udviklet sig gennem de seneste år, så det for 2021 samlet set udgør ca. 1,1 mia. kr., et beløb, som dækkes af kirkeskatten. Han erindrede samtidig om, at kirkegårdene, som samfundets begravelsesvæsen, er det sidste led i sundhedsvæsenet.

Han pegede i den forbindelse på den demografiske udvikling i befolkningen med flere ældre og folkekirkens vigende medlemsprocent. Det betyder alt andet lige, at det må forventes, at udskrivningsgrundlaget for kirkeskat falder i de kommende år. Det, samt de ændrede begravelsesmønstre, med færre kistegrave og flere urnegrave, betyder også, at samlede beløb i gravstedskapitalerne også vil falde. Begge dele er økonomisk udfordrende for kirkegårdene.

Kirkegårdenes betydning for danskerne blev fremhævet af Bjarne Rødkjær, formand for FAKK. Kirkegårdene er på mange måder kirkens største kontaktflade med menigheden. Betydningen af det må ikke undervurderes. Udlicitering og stordrift indebærer en risiko for, at graverne bliver upersonlige ukrudtsfjernere.

I tilslutning hertil gav Lone Wellner Jensen, provst i Kerteminde-Nyborg Provsti, os en indsigt i det arbejde, som prov-

stierne i Fyens Stift har gjort for at belyse arbejdsmængden på kirkegårdene og tage dem med ind i de samlede overblik for provstiernes samlede økonomi. Afvejningen af krav, nødvendighed, behov og ønsker til kirkegårdene og deres betydning er væsentlig.

Betydningen af kirkegårdene blev også fremhævet af Dennis Næser, kirkegårdsleder på Horsens Kirkegårde. De er både samfundsbærende og kulturbærende på samme måde som kirkebygningerne. De fortæller om tidligere tiders syn på døden, begravelsen og mindekulturen og viser udviklingen, som den sker nu, med alle de mere individuelle ønsker til gravstedet.

Christina Rygaard, provst i Tønder Provsti, talte til alles hjerter om kærligheden til kirkegården og om at sørge for, at den bevares som det betydende mindsted, den er, også selv om der er mere end betydelige udfordringer, hvor hun kommer fra. Økonomien der tilsiger tilbageholdenhed, og med det kommer andre løsninger i spil på kirkegårdene. Det er bl.a. ændrede vedligeholdelsesplaner, hvor der også kan gro højt græs på dele af kirkegårdene.

Fra Københavns Kirkegårde gav Pernille Vange, chef for Københavns Kirkegårde, efter frokosten et spændende og interessant indblik i økonomien i de kommunale kirkegårde. Den er på flere måder anderledes, end hvad der gælder for

Engageret drøftelse mellem salen og oplægsholderne.
Foto: Mette Fauerskov.

folkekirkens kirkegårde. F.eks. findes der ikke gravstedskapitaler, som er hensat til betaling af de vedligeholdelsesaftaler, som kirkegården indgår med gravstedsejerne. Her er kirkegårdenes økonomi en del af den årlige kommunale budgetlægning, på lige fod med andre kommunale institutioner. Vi blev ved økonomien, og Jørgen Nielsen, formand for Folkekirkens Fælles Kapitalforvaltning, gav et indblik i, hvorledes gravstedskapitalerne forvaltes, og hvilke udfordringer der har været de senere år med de meget lave, og nu stigende, renter, som har medført tab på de investerede midler. Den ændrede demografi i befolkningen og den måde, som begravelserne ændrer sig på, med flere urnebegravelser, giver også udfordringer, både på grund af de mindre vedligeholdelsesbeløb og de kortere vedligeholdelsesperioder.

Fra Kirkeministeriet gav Klaus Kerrn-Jespersen ministeriets syn på kirkegårdene og de økonomiske udfordringer, der er for såvel folkekirken som helhed som for kirkegårdene i

særdeleshed. Budskabet var, at ikke alt er sort i sort. Kirkegården skal tale om udvikling frem for afvikling, forfald og undergang. Det tager 50-60 år at nedlægge en kirkegård. Det giver god anledning til at tænke på, hvordan den skal bevares med et genkendeligt kirkegårdsudtryk og med skyldigt hensyn til bevaringsværdige gravsteder. Der blev også peget på, at der er økonomiske udfordringer i yderområderne i Danmark, og at det også i høj grad gælder for kirkerne og kirkegården.

Med det fokus, der gennem seminaret, de gode indlæg, spørgsmål og drøftelser, for slet ikke at nævne den gode snak deltagerne imellem, var på emnet, er det oplevelsen, at kirkegårdenes økonomi har været et underbelyst område, som fortjener mere opmærksomhed fra alle sider. Kirkegården er meget væsentlige elementer i samfundet og i folkekirken, og det kalder på en bred behandling af problemstillingerne, hvilket Foreningen for Kirkegårdskultur vil arbejde videre med.

Pause i det gode vejr på Dalum Landbrugsskole.
Foto: Mette Fauerskov.

Om Foreningen for Kirkegårdskultur

Foreningens formål

Foreningen for Kirkegårdskulturs formål er at virke for, at kirkegårdenes æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares og udvikles, så kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser.

Aktiviteter

- Årsmøder, der afholdes på skift i landets ti stifter. Årsmødet omfatter faglige foredrag, generalforsamling samt en heldagsekskursion.
- Årsskriftet bringer artikler med indhold af såvel akademisk som praktisk karakter. Artiklerne er forfattet af en bred skare af mennesker med indsigt i mange forskellige aspekter af kirkegårdskulturen, f.eks. sociologiske, teologiske, kulturhistoriske, arkæologiske, drifts- og lovgivningsmæssige samt kunsthistoriske og landskabsarkitektoniske. Endvidere rummer årsskriftet anmeldelser af aktuelle bøger og udstillinger. Årsskriftet har en høj faglig kvalitet og er en trykt bog på ca. 100 sider. Tidligere numre af årsskriftet er tilgængelige for alle på tidsskrift.dk.
- Temadage og seminarer hvert andet eller hvert tredje år.
- Hjemmeside med oplysninger om foreningen, links og mulighed for download af ældre numre af årsskriftet.

Netværk og udsyn

Vi er foreningen for alle dem, der interesserer sig for danske kirkegårde. I over 100 år har vi arbejdet for, at kirkegårdene bevares og udvikles på en måde, så de kan være til trøst og glæde for alle. Vi har et bredt perspektiv på kirkegårdene, og vi lægger vægt på at samle mennesker med vidt forskellig faglig og organisatorisk baggrund såvel som privatpersoner.

Et medlemskab giver gode muligheder for at skabe et bredere netværk, som kan give dig inspiration og vigtig erfaring at trække på. Ved vores årsmøder og temadage vil man blandt deltagerne kunne møde både landskabsarkitekter, kirkegårdsledere, stenhuggere, historikere, kunsthistorikere, arkæologer, provster, menighedsrådsmedlemmer og alle mulige andre, der deler en fælles passion for kirkegårdene.

Vi er en levende og engageret forening. Som medlem bliver du orienteret om nye tiltag og ny viden inden for alle aspekter af kirkegårdsområdet gennem foredrag og artikler i vores årsskrift. Foreningen giver også kirkegårdene en stemme i den offentlige debat og søger at påvirke politiske beslutninger, lovgivning og administrative procedurer.

Årsmødet 2023 og 2024

Årsmødet 2023 fandt sted i Roskilde Stift. Årsmødet 2024 vil finde sted den 21.-22. maj i Aarhus Stift.

Kontingent

Kontingentet udgør 375 kr. pr. år for første medlemskab og 300 kr. pr. år ved efterfølgende medlemskab. Medlemmerne får tilsendt foreningens årsskrift og rabat ved deltagelse i årsmødet, seminarer samt temadage.

Yderligere oplysninger og indmeldelse

Yderligere oplysninger om foreningen kan fås ved henvendelse til foreningens administrator eller formand. Indmeldelse kan ske gennem hjemmesiden www.kirkegaardskultur.dk eller ved henvendelse til foreningens administrator på post@kirkegaardskultur.dk.

Bestyrelsen

Foreningen for Kirkegårdskultur 2023-24

Formand: Biskop Elof Westergaard
Korsbrødregade 7
6760 Ribe
Tlf. 7542 1800
eve@km.dk

Næstformand: Landskabsarkitekt Mette Fauerskov
Skt. Pauls Kirkeplads 9B
8000 Aarhus C
Tlf. 2225 8667
mf@mflandskab.dk

Kasserer: Kirkegårdsleder Dennis Næser
Kildegade 31
8700 Horsens
Tlf. 4046 7414
dgn@horsenskirkegaarde.dk

Sekretær: Kirkegårdsvejleder Stine Helweg
Frederiksborgvej 125
2400 København NV
Tlf. 2686 0217
stihel@kk.dk

Øvrige
bestyrelses-
medlemmer: Stenhuggermester Filip Møller
(Stenhuggerlaugets repræsentant)
Omhoogårdvej 10
8700 Horsens
Tlf. 7563 0309
filips@filips.dk

Museumsinspektør Claus Rohden Melin
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K
Tlf. 4120 6853
claus.rohden.melin@natmus.dk

Landskabsarkitekt Anne Vium Skaarup
Graven 3
8000 Aarhus C
Tlf. 2343 4642
avs@skaaruplandskab.dk

Menighedsrådsmedlem
Hans-Henrik Nielsen
Møllemosen 75
2760 Måløv
Tlf. 2127 0258
hhnie@outlook.com

Suppleanter: Jens Dejgaard Jensen
Præstbrovej 347
7950 Erslev
Tlf. 2896 8154
post@kirkegaardskultur.dk

Cand.mag. Klaus Bertelsen
Museumsfaglig Afdeling, Den Gamle By
Viborgvej 2
8000 Aarhus C
Tlf. 2684 5901
kbe@dengamleby.dk

Administration,
ekspedition
og webmaster: Foreningen for Kirkegårdskultur
c/o Jens Dejgaard Jensen
Præstbrovej 347
7950 Erslev
Tlf. 2896 8154
post@kirkegaardskultur.dk

www.kirkegaardskultur.dk

